

**IJROCHILIK SAN'ATIDA
BARQAROR TARAQQIYOT VA
NOMODDIY MADANIY MEROS**

- ❖ O'zDSMI huzuridagi Tarmoq markazi
- ❖ "Cholg'u ijrochiligi (turlari bo'yicha)" yo'nalishi
- ❖ Professor Toshmatov O'rozali

**Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim
vazirligining 2020 yil 7 dekabrda 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan
o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.**

Tuzuvchi: O‘zDSMI “Cholg‘u ijrochiligi” kafedrasini mudiri,
professor Toshmatov O‘rozali

Taqrizchilar: Parij milliy oliy musiqa va raqs konservatoriyasi
professori
Dylan Corlay

O‘zDSMI “Folklor ijrochiligi” kafedrasini
mudiri, dotsent Axmedova Oygul

O‘quv -uslubiy majmua Bosh ilmiy-metodik markaz Ilmiy metodik Kengashining
qarori bilan nashrga tavsiya qilingan (2020 yil “29” yanvardagi 1-sonli bayonnoma)

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR.....	4
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI.....	12
III. NAZARIY MATERIALLAR.....	18
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	79
V. KEYSLAR BANKI.....	95
VI. GLOSSARIY.....	98
VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	101
VIII. TAQRIZLAR.....	105

I. ISHCHI DASTUR

Kirish

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

Modulning maqsadi va vazifalari

“Ijrochilik san’atida barqaror taraqqiyot va nomoddiy madaniy meros” modulining maqsadi:

Nomoddiy madaniy merosning jamiyatimiz ijtimoiy hayotidagi o‘rni, uni saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazish, ushbu merosning avvalgi va zamonaviy holatini solishtirish orqali uning hozirgi kunda qay darajada ta’lim tizimida o‘rganilayotganligi misolida yangi zamonaviy shakl va uslublarni amaliyotga tatbiq etish va boshqalarni qo‘llash uchun pedagog kadrlarni tayyorlashdan iborat.

“Ijrochilik san’atida barqaror taraqqiyot va nomoddiy madaniy meros” modulining vazifalari:

- nomoddiy madaniy merosning dunyoda barqaror taraqqiyotni ta’minlashdagi o‘rnini ko‘rsatish;
- XX asrning so‘nggi choragi va XXI asr boshlarida nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida amalga oshirilgan ishlarni tahlil etish;
- O‘zbekiston hududida mavjud bo‘lgan nomoddiy madaniy merosning sohalari, turlari, janrlari bilan tanishish;
- nomoddiy madaniy meros muhofazasi bilan bog‘liq xalqaro va milliy qonunchilik, huquqiy-normativ hujjatlarni o‘rganish;

-nomoddiy madaniy merosning ta'lim muassasalarida o'rganilishi va oliy ta'lim tizimida ularni qo'llash uchun pedagog kadrlarni tayyorlashni ta'minlashga qaratilgan faoliyatni tashkil etish.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

“Ijrochilik san’atida barqaror taraqqiyot va nomoddiy madaniy meros” modulini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida

Tinglovchilar:

- nomoddiy madaniy merosning mazmun, mohiyatini;
- nomoddiy madaniy meros muhofazasi borasida YUNESKO tomonidan va O'zbekistonda qabul qilingan qonun hujjatlari va huquqiy-normativ hujjatlarni;
- nomoddiy madaniy merosning sohalari, turlarini;
- musiqa san'ati bilan bog'liq nomoddiy madaniy meros janrlarini;
- nomoddiy madaniy merosning ta'lim muassasalarida o'rganilishiga qaratilgan maqsad va vazifalarni **bilishi** lozim.
- sahna san'ati (Art performing) bilan bog'liq nomoddiy madaniy merosni tasniflash;
- nomoddiy madaniy meros muhofazasi borasida tegishli mamlakatlarda amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil etish;
- musiqa san'atining tegishli sohalarining o'zlashtirilishida nomoddiy madaniy meros namunalaridan foydalanishni yo'lga qo'yish;
- nomoddiy madaniy meros muhofazasi borasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ishlardan ta'lim jarayonida talabalarni xabardor qilish;
- nomoddiy madaniy merosning zamonga moslashuvi orqali saqlab qolinishi mumkinligini tushungan holda uni ta'lim tizimiga tatbiq etish **ko'nikmalariga** ega bo'lishi lozim.
- musiqa san'atini o'zlashtirishda an'anaviy uslub va tajribalarni qo'llash hamda pedagogik faoliyatga tatbiq etish;
- musiqa san'atining tegishli yo'nalishlari va janrlarini o'zlashtirishda zarur bo'lgan uslubiy va o'quv qo'llanmalarini yaratishda nomoddiy madaniy merosdan samarali foydalanish;
- nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasidagi ilg'or tajribalarni o'rgangan holda o'z pedagogik faoliyatiga tatbiq eta bilish;
- zamonaviy texnik vositalarni nomoddiy madaniy merosni o'rganishda qo'llash;
- xorijiy davlatlarda nomoddiy madaniy merosning ta'lim tizimida o'zlashtirilishi bo'yicha amalga oshirilgan tajribalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish;
- nomoddiy madaniy merosni tashuvchilar (nositel)dan ta'lim jarayonida foydalanish **malakalariga** ega bo'lishi zarur.
- nomoddiy madaniy merosning mohiyatini tushungan holda uni tasniflay olish;
- nomoddiy madaniy merosning tegishli janrlarini va uni o'zlashtirishdagi an'anaviy uslublarni ta'lim tizimiga tatbiq etish;

- folklor musiqiy asarlarini o‘zlashtirish uslublarini talabalarga singdirish;
- nomoddiy madaniy merosning ta’lim tizimida o‘rganilishi borasida ilg‘or mahalliy va xorijiy tajribalardan foydalangan holda mashg‘ulotlarni tashkil etish kompetensiyalariga ega bo‘lishi lozim.

Modulni tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar

“Ijrochilik san’atida barqaror taraqqiyot va nomoddiy madaniy meros” moduli cholg‘u ijrochilik san’ati va uning turlari, shuningdek, xalq musiqa ijodiyotini cholg‘u ijrochiligi vositasida targ‘ib etish masalalari va undan samarali foydalanishga yordam beruvchi ma’lumotlar bayon etilgan. Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv dasturi quyidagi modullar mazmunini o‘z ichiga qamrab oladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Ijrochilik san’atida barqaror taraqqiyot va nomoddiy madaniy meros” moduli mazmuni o‘quv rejadagi “Ixtisoslik fanlarini o‘qitish metodikasi”, “Ijro san’ati marketingi strategiyalari”, “Cholg‘u ijrochiligida innovatsion yondashuvlar” o‘quv modullari bilan uzviy bog‘langan holda pedagoglarning kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini orttirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar oliy ta’lim muassasalarida nomoddiy madaniy merosning o‘rganilishini ta’minlash, zamonaviy uslublar bilan boyitilgan holda amalda qo‘llash va talabalar bilimini baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

Modul bo‘yicha soatlar taqsimoti:

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat			
		Jami	nazariy	amaliy	ko‘chma
1.	Cholg‘u ijrochiligi fanlarini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar.	2	2		
2.	O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish jarayonining bosqichlari. Nomoddiy madaniy merosning sohalari.	4	4		

3.	Konvensiyani milliy darajada implementatsiya qilish.	2	2		
4.	BMTning “Barqaror taraqqiyot” dasturi va YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasi.	4		4	
5.	O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari.	2		2	
6.	Cholg‘u ijrochiligi san’atining tarkibiy qismi sifatida. Xalq musiqa ijodiyotini cholg‘u ijrochiligi vositasida targ‘ib etish masalalari.	2		2	
7.	Cholg‘u ijrochiligi fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish.	2		4	
Jami:		20	8	12	0

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Cholg‘u ijrochiligi fanlarini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar. (2 soat)

Cholg‘u ijrochiligi fanlarini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar. YUNESKO konvensiyalari. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro Konvensiya. Operativ Yo‘riqnomalar. Konvensiya organlari. Konvensiya ro‘yxatlari va Reyestri. Ishtirokchi davlatlarning vazifalari.

2-mavzu: O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish jarayonining bosqichlari. Nomoddiy madaniy merosning sohalari. (4 soat)

O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish jarayonining bosqichlari. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2001 yilda qabul qiligan, 2003 va 2010 yillarda qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritilgan). 2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi. Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar. Nomoddiy madaniy merosning sohalari.

3-mavzu: Konvensiyani milliy darajada implementatsiya qilish. (2 soat)

Konvensiyani milliy darajada implementatsiya qilish. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki shakl va an‘analari. Ijro san‘ati. Sahnaviy ijro san‘atining janrlari. Urf-odat,

marosim va bayramlar, madaniy makonlar. Tabiat va koinot bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar. An‘anaviy hunarmandchilik.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

Ma‘ruzadan so‘ng rejalashtirilgan dastlabki to‘rt mavzu bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ma‘ruza mashg‘ulotining mavzusi asosida tashkil etiladi. Bunda tinglovchilar mustaqil ravishda, shuningdek pedagog tomonidan taklif etilgan yo‘nalish bo‘yicha amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Topshiriq yozma, savol-javob tarzida yoki amaliy ijro yoki boshqa shaklda bajarilishi mumkin.

Nazariy ta‘lim rejalashtirilmagan amaliy mashg‘ulotlar quyida keltirilgan rejalar asosida tashkil etiladi. Amaliy mashg‘ulotlar tinglovchilarning taklif etilayotgan mavzuga bo‘lgan munosabatini yozma, og‘zaki javob yoki amaliy ijro ko‘rinishlarida ifoda etishlari uchun imkon yaratishi ko‘zda tutilgan. Amaliy mashg‘ulotlardagi rejalashtirilgan masalalar pedagog tomonidan maxsus tayyorlangan tarqatma materiallar, yozma manbalar, qo‘shimcha vositalar, shuningdek orkestr yoki xor jamoalari bilan amaliy ishlash orqali tinglovchilarning faolligini oshirish uchun xizmat qilishi kerak.

1-amaliy mashg‘ulot: BMTning “Barqaror taraqqiyot” dasturi va YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosini muhofaza qilish Konvensiyasi.

(4 soat)

BMTning “Barqaror taraqqiyot” dasturi va YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosini muhofaza qilish Konvensiyasi. Mavzu yuzasidan tinglovchilar YUNESKO tomonidan nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida qabul qilingan hujjatlarni o‘rganish. Har bir hujjatning mazmun-mohiyati, unda qo‘yilgan vazifalar va ushbu vazifalarni amalga oshirish. Ushbu hujjatlarni talabalarga yaxshi va zamonaviy axborot vositalari yordamida tushuntirish ishlarini olib borish.

2- amaliy mashg‘ulot: O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari. (2 soat)

O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari. Tinglovchilar tomonidan nomoddiy madaniy meros muhofazasi borasida qabul qilingan qonunlar taqqoslash. Takomillashuv jarayonini tahlil etish. O‘zbekistonda qabul qilingan qonunlarning Konvensiya maqsadlariga mos kelishi. Ziddiyatlarni o‘rganish. Qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqii. Mustaqil ravishda xorijiy adabiyotlar va INTERNETdan qo‘shimcha ma‘lumotlar to‘plash. Mavzu bo‘yicha ko‘tarilgan masalalar va amaliy ko‘nikmalarini namoyish etish.

3- amaliy mashg‘ulot: Cholg‘u ijrochiligi san‘atining tarkibiy qismi sifatida. Xalq musiqa ijodiyotini cholg‘u ijrochiligi vositasida targ‘ib etish masalalari. (2 soat)

Cholg‘u ijrochiligi san‘atining tarkibiy qismi sifatida. Xalq musiqa ijodiyotini cholg‘u ijrochiligi vositasida targ‘ib etish masalalari. Avvaldan rejalashtirilgan holda

tinglovchilar orasida nomoddiy madaniy merosning sohalarini bo'lish. Nomoddiy madaniy merosning tegishli sohasi bo'yicha o'z ma'lumotlarini taqdimot (prezentatsiya) ko'rinishida taqdim etish. Tadimot sohaga oid bo'lishi, qamrab olinmagan tur va janrlar muhokama etilishini tahlil qilish.

4-amaliy mashg'ulot: Cholg'u ijrochiligi fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (4 soat)

Cholg'u ijrochiligi fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Nomoddiy madaniy merosning ro'yxatlariga kiritilgan nomzodlarni o'rganish. Yana qaysi nomzodlarni ro'yxatga kiritish yoki chiqarib tashlash hamda boshqa ro'yxatga o'tkazish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

O'QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash), ko'chma mashg'ulotlar;
- davra suhbatlari (muammo yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

**II. MODULNI O‘QITISHDA
FOYDALANILADIGAN INTERFAOL
TA’LIM METODLARI**

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qièslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

1. Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa èki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari èzilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:
 - ishtirokchilarning munosabatlari individual èki guruhliy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

2. Namuna.

Fikr: “Bastakorlik san’atida “Avangardizm” oqimi va uning zamonaviy musiqaga ta’siri”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Insert” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- pedagog mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni èritilgan input-matnni tarqatma èki taqdimot ko‘rinishida tayèrlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini èrituvchi matn ta’lim oluvchilarga tarqatiladi èki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar èki

qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-matn	2-matn	3-matn
“V” – tanish ma’lumot.			
“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.			
“+” bu ma’lumot men uchun yangilik.			
“- ” bu fikr èki mazkur ma’lumotga qarshiman?			

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq èritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

Venn diagrammasi metodi Metodning maqsadi:

Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko‘rib chiqilaètgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a’zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar èki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- tinglovchilarga mavzuga èki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual èki guruhli tartibda);
- tinglovchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida èzma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi èki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Qo‘shimcha ma’lumot
Kanon	Yunon. canon – me’èr, qoida	
Intonatsiya	Lot. intono – qattiq talaffuz etaman	
Basso ostinato	Ital. basso ostinato – tayanch bas.	
Geterofoniya	Yunon. heteros – boshqa, phone tovush, ovoz; bir ovozli kuyni birgalikda ijro qilganda, improvizatsiya tufayli vaqti-vaqti bilan yuzaga keladigan ohangdoshlarning paydo bo‘lishi	
Auftakt	Nem. auf-ustida, lot. Tactus – tegish; qo‘l bilan ishora qilmoq, birlamchi ogohlantiruvchi qo‘l ko‘tarish harakati	
Vokaliz	Fransuzcha vocalize, lot. Vocalis – unli tovush.	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo‘shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

“Brifing” metodi

“Brifing”- (ingl. briefing-qisqa) biror-bir masala yoki savolning muhokamasiga bag‘ishlangan qisqa press-konferensiya.

O‘tkazish bosqichlari:

1. Taqdimot qismi.
2. Muhokama jarayoni (savol-javoblar asosida).

Brifinglardan trening yakunlarini tahlil qilishda foydalanish mumkin.

Shuningdek, amaliy o‘yinlarning bir shakli sifatida qatnashchilar bilan birga dolzarb mavzu yoki muammo muhokamasiga bag‘ishlangan brifinglar tashkil etish mumkin bo‘ladi. Talabalar yoki tinglovchilar tomonidan yaratilgan mobil ilovalarning taqdimotini o‘tkazishda ham foydalanish mumkin.

III. NAZARIY MATERIALLAR

III. NAZARIY MATERIALLAR

1-mavzu: Cholg‘u ijrochiligi fanlarini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar.

Reja:

- 1.1. Nomoddiy madaniy meros Konvensiyasining mazmuni.
- 1.2. Operativ yo‘riqnoma va uning maqsadi.
- 1.3. Nomoddiy madaniy merosning barqaror taraqqiyotni ta‘minlashdagi roli.

Tayanch iboralar: *konvensiya, madaniy meros, nomoddiy madaniy meros, operativ yo‘riqnoma, Bosh assambleya, Kotibiyat, reprezentativ ro‘yxat, ratifikatsiya, tarixiy-madaniy ekspertiza, ansambllar, yodgorliklar, nomoddiy madaniy meros sohalari, bilim va ko‘nikmalar, hamjamiyat, merosni o‘zida saqlovchilar, nodavlat-nohukumat tashkilotlari.*

1.1. Nomoddiy madaniy meros Konvensiyasining mazmuni.

Nomoddiy madaniy meros aksariyat hollarda moddiy meros hisoblangan joy, bino, predmetlar, xom ashyo, kiyimlar, asboblardan iborat bo‘lgan va o‘z navbatida moddiy meros ham uni yaratish bilan bog‘liq nomoddiy meros va amaliyot bilan bog‘liq bo‘ladi. Moddiy va nomoddiy merosning bundan qorishuvini inkor etmagan holda YUNESKOga a‘zo davlatlar tomonidan alohida Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha konvensiya yaratish taklifi ma‘qullandi. Buning asosiy sababini Jahon merosi konvensiyasiga kiritiladigan qo‘shimcha va o‘zgarishlar bilan Nomoddiy madaniy merosni muhofazasiga oid barcha tadbirlarni qamrab olish imkoniyatining chegaralanganligidan axtarish lozim. Shuningdek, moddiy meros bilan nomoddiy merosning hamjamiyatlar ishtirokidagi muhofazasi bir-biridan tubdan farq qiladi.

O‘z navbatida moddiy meros muhofazasida an‘anaviy ravishda o‘tmish bilan bog‘liq predmetlar va binolarni saqlash masalasi asosiy o‘rin tutsa, nomoddiy merosda - tirik va hozirda mavjud bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni muhofaza qilish, namoyon etish va keyingi avlodga yetkazish masalalari muhim hisoblanadi.

Konvensiyaning rasmiy ravishda tan olingan olti (ingliz, arab, ispan, xitoy, rus va fransuz) tillaridagi tarjimalari mavjud. Ko‘plab mamlakatlarda uning boshqa tillarga tarjimalari yaratilgan.

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro konvensiya 9 ta bo‘lim 40 ta moddadan iborat bo‘lib, biz quyida undagi bizning faoliyatimizga taalluqli bo‘lgan bo‘lim va moddalariga to‘xtalamiz va Konvensiya talablarining 2010 yil 7 oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Davlat dasturida qay darajada qamrab olinganligini tahlil etamiz.

Konvensiyani qabul qilish zarurati ifodalangan bandlarda “globallashuv va ijtimoiy o‘zgarishlar jarayoni hamjamiyatlar o‘rtasida o‘zaro muloqot o‘rnatish uchun qulay zamin yaratish” maqsadi, “murosasizlikning kelib chiqishi, degradatsiyalanishning jiddiy tahdid manbai bo‘lishi”, shuningdek, “nomoddiy madaniy merosni saqlash bo‘yicha mablag‘larning yetishmasligi oqibatida uning yo‘qolib ketish va buzilib ketish xavfi” mavjudligi ta’kidlanadi. Shu munosabat bilan “insoniyatning nomoddiy madaniy merosni muhofaza etish yo‘lidagi umumiy intilishlarini, say-harakatlarini va bu boradagi umumiy xavotir” ham e’tirof etiladi.

Keyingi bandlarda nomoddiy madaniy meros aslida insonlarning ijodkorlik faoliyati natijasida yaratilishi ta’kidlanadi va “hamjamiyatlar, xususan tub aholiga mansub hamjamiyatlar va ayrim hollarda alohida shaxslarning nomoddiy madaniy merosni barpo etishda, muhofaza qilishda, saqlashda va qayta bunyod etishda, va shu tariqa madaniy turli-tumanlikni boyitishda va insoniyatning ijodkorlik qobiliyatini oshirishda muhim rol o‘ynashi” aytiladi. Ushbu merosni saqlash bo‘yicha yangi tartib va qoidalarni joriy etish maqsadida “madaniy va tabiiy merosni saqlash bo‘yicha xalqaro shartnomalarni, amaldagi tavsiya va rezolyusiyalarni nomoddiy madaniy meros sohasidagi yangi qoidalar bilan boyitish va samarali to‘ldirish” muhimligi hisobga olinadi. Nomoddiy madaniy merosni saqlash va targ‘ib etishdan tashqari uning o‘ta muhim o‘rni - “yosh avlodlar tomonidan chuqur his etilishi kerakligi” alohida ta’kidlanadi. Bu yerda yana “nomoddiy madaniy merosning kishilar o‘rtasida o‘zaro yaqinlashuvi, muloqot, o‘zaro tushunish” dagi bebaho roli e’tirof etiladi.

Konvensiyaning maqsadlari sifatida quyidagilar qayd etilgan:

nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish;

tegishli hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarga mansub nomoddiy madaniy merosni hurmat qilish;

nomoddiy madaniy merosning muhimligiga va mahalliy, milliy va xalqaro miqyosda uning umum tomonidan tan olinishiga e'tiborni jalb qilish;

xalqaro hamkorlik va yordam ko'rsatish.

Konvensiyaning 2-moddasida Konvensiya matnida uchraydigan asosiy tushunchalarga ta'rif berilgan bo'lib, biz oldingi mavzuda alohida to'xtalgan "nomoddiy madaniy meros" tushunchasiga alohida to'xtalgan va merosning yo'nalishlari ko'rsatib o'tilgan. Ushbu moddada (keyinchalik matndagi qaytariqlarni qisqartirish maqsadida) "muhofaza" so'zi doimiy ravishda juda keng, ya'ni – "nomoddiy madaniy meros hayotiyiligini ta'minlash, shu bilan birga, uni identifikatsiyalash, hujjatlashtirish, tadqiq qilish, saqlash, himoya qilish, ommalashtirish, rolini oshirish, targ'ib qilish choralarini, asosan rasmiy va norasmiy ta'lim yordamida amalga oshirish, hamda bunday merosning turli jihatlarini qayta barpo etish" ma'nolarida qo'llanilishi yozilgan.

Konvensiyaning ikkinchi bo'limi Konvensiya organlariga bag'ishlangan. Unga ko'ra uning eng oliy organi – Bosh assambleya bo'lib, har ikki yilda bir marotaba o'z yig'ilishlarini o'tkazadi. Bundan tashqari ishtirokchi-davlatlar tomonidan tavsiya etiladigan nomzodlardan tashkil topgan – Hukumatlararo qo'mita va doimiy faoliyat olib boruvchi – Kotibiyat ham tashkil etiladi. Bu bo'limda mazkur organlarning vakolatlari, ish uslubi, saylanish muddatlari va ularning faoliyati bilan bog'liq tashkiliy masalalar yoritiladi.

"Nomoddiy madaniy merosni milliy darajada muhofaza qilish" mavzusidagi uchinchi bo'limda ishtirokchi-davlat tomonidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar va unga yuklanadigan majburiyatlar qayd etilgan. Shu munosabat bilan mazkur bo'limning moddalariga alohida to'xtalamiz va batafsil tushuntirishlar berishga harakat qilamiz. Talablar bilan bir qatorda mamlakatimizda ushbu yo'nalishda amalga oshirilgan ishlar va rejalashtirilgan vazifalarni ham tahlil etamiz.

Har bir ishtirokchi-davlat o‘z hududida joylashgan nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha tegishli choralarni ko‘rishi lozim¹. Bu borada malakatimizda qonunchilikka tegishli o‘zgartirishlar kiritilganligi, maxsus dastur ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilayotganligini e’tirof etish lozim.

Nomoddiy madaniy meros hayotiyiligini ta’minlash, shu bilan birga, uni identifikatsiyalash, hujjatlashtirish, tadqiq qilish, saqlash, himoya qilish, ommalashtirish, rolini oshirish, targ‘ib qilish choralarni, asosan rasmiy va norasmiy ta’lim yordamida amalga oshirish, hamda bunday merosning turli jihatlarini qayta barpo etish doirasida o‘z hududida mavjud bo‘lgan nomoddiy madaniy merosning turli xil unsurlarini hamjamiyatlar, guruhlar va tegishli nohukumat tashkilotlar ishtirokida identifikatsiyalashi va aniqlashi lozim. Davlat dasturining tegishli bandlarida bu bandeda belgilangan vazifalarning hammasi nazarda tutilgan. Xususan, 7-bandda “O‘zbekistonning qadimiy folklor va an’anaviy ijrochiligi saqlanib qolgan Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Navoiy, Buxoro, Xorazm viloyatlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Farg‘ona vodiysi bo‘ylab kompleks folklor ekspeditsiyalari uyushtirish” rejalashtirilgan bo‘lib, 55 va 56-bandlarda ushbu ekspeditsiyalarga madaniyatshunoslar, san’atshunoslar, folklorshunos, etnograf va ekspertlarning, shuningdek, oliy ta’lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning jalb etilishi va ushbu tadbirlarning moliyalashtirilishi masalalari kiritilgan. Bundan tashqari, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg‘oniston va Xitoyda yashovchi o‘zbeklar folklorini yozib olishni tashkil etish (8-band) ham ko‘zda tutilgan.

Ishtirokchi-davlatlar tomonidan yuritilishi lozim bo‘lgan ro‘yxatlar bo‘yicha quyidagi vazifalar belgilangan:

¹ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-9

Har bir ishtirokchi-davlat ... o‘z hududida mavjud bo‘lgan nomoddiy madaniy meros obyektlarining bir yoki bir nechta ro‘yxatini tuzadi. Bu ro‘yxat muntazam ravishda yangilab turilishi lozim².

Ushbu band talablariga ko‘ra har bir ishtirokchi-davlat har 6 yilda bir marotaba YUNESKOga o‘z hisobotini taqdim etishi lozim. Davlat dasturining 20-bandida “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro Konvensiya talablarining bajarilishi borasida mamlakatimizda olib borilayotgan ishlar to‘g‘risida 2014 va 2020 yillarda hisobotlarni tayyorlash va belgilangan tartibda YUNESKO tashkilotiga taqdim etish” vazifasi belgilab qo‘yilgan.

13-moddada muhofaza qilishning boshqa choralari ham belgilangan. Unda – **“Nomoddiy madaniy merosning jamiyatdagi rolini oshirish va ushbu merosni muhofaza qilishni rejalashtirish dasturiga kiritishga yo‘naltirilgan umumiy siyosatni ishlab chiqadi va amalga oshiradi”** deyilgan. Davlatimiz siyosatida xalqimizning ma‘naviy boyligini asrash, urf-odat va marosimlarimiz vositasida yoshlarni tarbiyalash keng o‘rin egallagan. Yangi Qonun qabul qilinishi, Davlat dasturining ishlab chiqilishi va hayotga tatbiq etilishi, bu borada huquqiy-normativ hujjatlar ishlab chiqilishi buni isbotlaydi.

Navbatdagi bandlarda ham qator vazifalar qo‘yilgan. Biz quyida ushbu vazifalarni Davlat dasturida ko‘zda tutilgan bandlar bilan solishtirishda davom etamiz.

O‘z hududida mavjud bo‘lgan nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishga ixtisoslashgan bir yoki bir nechta vakolatdor tashkilotni aniqlaydi yoki tashkil etadi³.

2009 yil oktabrda qabul qilingan Qonun, Davlat dasturi, Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 23 fevraldagi 47-son qaroriga muvofiq ushbu faoliyat bilan shug‘ullanuvchi tashkilot va muassasalar aniqlangan.

² Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-9

³ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-9

Nomoddiy madaniy merosni, xususan, xavf ostida bo‘lgan nomoddiy madaniy merosni samarali muhofaza qilish maqsadida ilmiy, texnikaviy, san’atshunoslik sohasidagi tadqiqotlarga, shuningdek, ilmiy-tadqiqot metodologiyalarini ishlab chiqishga yaqindan ko‘maklashadi. Davlat dasturining 5-bandida nomoddiy madaniy merosning barcha yo‘nalishlari bo‘yicha grantlar ajratilishini ta’minlash, ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, tadqiqot ishlariga yosh olimlarni jalb etish vazifasi qo‘yilgan. Shuningdek, 31-banda musiqa, madaniyat va san’at ta’lim yo‘nalishlarida o‘qiyotgan talabalarning nomoddiy madaniy meros borasidagi tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va ushbu yo‘nalishdagi eng yaxshi tadqiqotlar tanlovlarini e’lon qilish, g‘oliblarni rag‘batlantirish, eng sara ishlarni ilmiy to‘plam shaklida chop etish vazifasi qo‘yilgan.

Nomoddiy madaniy merosni boshqarish sohasida kadrlar tayyorlovchi muassasalarni tashkil etish yoki mustahkamlashga ko‘maklashish. Davlat dasturining 13 ta bandi (21-33 bandlar) soha mutaxassislarini tayyorlash va malaka oshirish ishlarini tashkil etish masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda maktab ta’limidan boshlab, o‘rta-maxsus va oliy ta’limda, shuningdek undan keyigi ta’lim bosqichlarida ham mazkur vazifalarni bajarish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan.

Nomoddiy madaniy merosdan foydalanish imkoniyatini oshirish⁴. Davlat dasturining “Nomoddiy madaniy meros targ‘ibotida madaniy turizm dasturlaridan keng foydalanish” masalalariga bag‘ishlangan bo‘limining 6 ta bandi (49-54 bandlar) va dasturning qator boshqa bandlarida mamlakatimiz aholisi va xorijlik mehmonlarning nomoddiy madaniy merosdan bahramand bo‘lishini yanada yaxshilash masalalari yoritilgan.

Nomoddiy madaniy merosni hujjatlashtirish bilan shug‘ullanuvchi muassasalarni barpo etish va ulardan foydalanishni yengillashtirish. Hozirda O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi qoshidagi Respublika xalq ijodiyoti va madaniy-ma’rifiy ishlar ilmiy-metodik markazi qoshida maxsus

⁴ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-10

Hujjatlashtirish bo‘limi tashkil etilgan. Ushbu bo‘lim byudjet mablag‘lari va YUNESKO tomonidan ajratilgan 18 ming AQSH dollari evaziga zamonaviy audio, video, foto uskunalari, shuningdek, tipografiya anjomlari bilan ta‘minlangan. O‘zbekiston Fanlar akademiyasining A.Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor bo‘limi ham tegishli zamonaviy anjomlar bilan boyitildi. Fanlar akademiyasi tasarrufidagi San‘atshunoslik institutida maxsus Hujjatlashtirish bo‘limi tashkil etilishi rejalashtirilgan. Nomoddiy madaniy merosni targ‘ib etish maqsadida maxsus veb-sayt (www.nmm.uz) ishlab turibdi.

Ta‘lim, jamoatchilikning xabardorligini oshirib borish va salohiyatni mustahkamlash masalalariga bag‘ishlangan 14-moddada belgilangan vazifalar ijrosi bo‘yicha quyidagilarni keltirish mumkin.

Ta‘lim dasturlari orqali jamoatchilikning, xususan, yoshlarning nomoddiy madaniy meros to‘g‘risidagi bilimlarini oshirish⁵.

Davlat dasturining 21- bandida nomoddiy madaniy merosni o‘rganish masalalarini oliy ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalarining tegishli fanlar o‘quv dasturlariga kiritish, qo‘llanmalar tayyorlash va chop etish rejalashtirilgan.

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish sohasida, xususan, boshqaruv va ilmiy tadqiqot masalalari bilan bog‘liq imkoniyatlarni oshirish bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish⁶.

Davlat dasturining 21- bandida nomoddiy madaniy merosni o‘rganish masalalarini oliy ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalarining tegishli fanlar o‘quv dasturlariga kiritish, qo‘llanmalar tayyorlash va chop etish rejalashtirilgan.

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish sohasida, xususan, boshqaruv va ilmiy tadqiqot masalalari bilan bog‘liq imkoniyatlarni oshirish bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish. Davlat dasturining birinchi bo‘limi to‘laligicha nomoddiy madaniy merosning boshqaruvi, ikkinchi bo‘limi esa

⁵ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-10

⁶ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-10

nomoddiy madaniy merosni ilmiy jihatdan o'rganish va tadqiqot ishlarini tashkil etish masalalarini qamrab oladi.

Bilimlarni tarqatishning norasmiy usullaridan foydalanish. Dasturning 25-bandida nomoddiy madaniy merosni saqlovchi va yetkazuvchilarni o'quv dasturlarini takomillashtirish ishlariga va bevosita o'quv jarayoniga jalb etish, ularga shart-sharoitlar yaratish, 32-bandida nomoddiy madaniy meros bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarning malakasini oshirish, 36-bandida nomoddiy madaniy meros muhofazasi va targ'iboti masalalariga bag'ishlangan maxsus "Meros" ilmiy-ommabop jurnalini tashkil etish masalalari qamrab olingan.

Nomoddiy madaniy merosga xavf solayotgan tahdidlar, shuningdek, mazkur Konvensiyaning bajarilishi yuzasidan olib borilayotgan tadbirlar haqida jamoatchilikni xabardor qilib turish. Dasturning 6-bo'limi nomoddiy madaniy merosni saqlash va uning muhofazasini tashkil etish bo'yicha olib boriladigan targ'ibot-tashviqot ishlariga yo'naltirilgan bo'lib, uning 40-45 bandlarida ushbu masalalar to'liq qamrab olingan.

Konvensiyaning 15-moddasida hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarning ishtiroki masalasi xususida shunday vazifa qo'yilgan:

Har bir ishtirokchi-davlat nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish doirasida shunday merosni bunyod etish, muhofaza qilish va taqdim etish bilan shug'ullanuvchi hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarning imkon qadar keng ishtirokini ta'minlashga harakat qiladi hamda ularning bunday merosni boshqarishga jalb qilinishlari va faol ishtirok etishlari uchun ko'maklashadi. Ushbu vazifalar to'laligicha Davlat dasturida ko'zda tutilgan. Xususan, 7-bo'lim nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida hamkorlik tarmog'ini rivojlantirish masalalarini qamrab olib, unga ko'ra nomoddiy madaniy meros masalalari bilan shug'ullanuvchi nodavlat tashkilotlari va muassasalarining uyushmasini tashkil etish, ular tomonidan o'tkaziladigan nomoddiy madaniy meros bilan bog'liq tanlov, ko'rik, festivalъ, ko'rgazmalarning yillik rejalari ishlab chiqilishi, muvofiqlashtirilishi va e'lon qilinishini ta'minlash, mahallalarda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish va targ'ib etish borasidagi ishlarni

rejalashtirish va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan birgalikda amalga oshirish mo'ljallangan.

Konvensiyaning IV bo'limi nomoddiy madaniy merosni xalqaro miqyosda muhofaza qilish masalalariga bag'ishlangan. Ushbu bo'limning 16 va 17 moddalariga asosan ikkita xalqaro ro'yxat - Insoniyatning nomoddiy madaniy merosining representativ ro'yxati va Kechiktirib bo'lmas muhofazaga muhtoj nomoddiy madaniy meros ro'yxati yuritilishi belgilab qo'yilgan. Representativ ro'yxatga O'zbekistondan 4 ta (Boysun madaniy muhiti, Shashmaqom, Katta ashula va Navro'z) obyekt kiritilganligini o'tgan mavzularda bayon etgan edik. Har ikki ro'yxatga nomzodnomalarni tayyorlash ishlari muntazam ravishda olib borilmoqda.

Xalqaro hamkorlik va yordam masalalari qamrab olingan V bo'limda hamkorlikni tashkil etish yo'llari va usullari, xalqaro yordam olish uchun shart-sharoitlari ochib beriladi. O'zbekistondan Representativ ro'yxatga kiritilgan "Boysun madaniy muhiti" va "Shashmaqom" nomzodnomalarida hujjatlashtirish ishlarini tashkil etish uchun xalqaro yordam olingan va ushbu mablag'lar tegishli yo'nalishlarda sarf etilgan. Shuningdek, YUNESKOning 2-toifali institutlari: Osiyo va Tinch okeani mamlakatlarining axborot ta'minoti yo'nalishi bo'yicha nomoddiy madaniy meros markazi - ICHCAP (Koreya Respublikasi), Madaniy meros masalalari bo'yicha Markaziy Osiyo markazi - IICAS (Samarqand), shuningdek Osiyo va Tinch okeani mamlakatlarining kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha nomoddiy madaniy meros markazi (Yaponiya) bilan doimiy aloqalar o'rnatilgan.

Konvensiyaning keyingi bandlari - **Nomoddiy madaniy meros jamg'armasi; Hisobotlar; O'tkinchi qoidalar; Yakuniy qoidalar**⁷ deb nomlanib, ularda jamg'arma mablag'larining shakllanishi, majburiy va ixtiyoriy to'lovlar, hisobotlarni taqdim etish shartlari va muddatlari, muqaddam e'lon qilingan "Insoniyatning og'zaki durdonalari" ro'yxatiga kiritilgan obyektlarning (O'zbekistonda 2001 yili "Boysun madaniy muhiti", 2003 yili "Shashmaqom"

⁷ Basic Text of the 2003 Convention of the Intangible Cultural Heritage, 2014. P-12

kiritilgan) yangi “Reprezentativ ro‘yxat”ga o‘tkazilishi, shuningdek Konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi, unga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish tartibi va boshqa kerakli ma’lumotlar berilgan.

1.2. Operativ yo‘riqnoma va uning maqsadi

Operativ yo‘riqnoma – Qo‘mita va ishtirokchi-davlatlar tomonidan Konvensiyaning milliy va xalqaro darajada tatbiq etilishiga xizmat qiluvchi ko‘rsatmalar va tartiblarni mujassam etgan hujjatdir. U Nomoddiy madaniy meros unsurlari nomzodnomalarini ro‘yxatga kiritish bo‘yicha, ilg‘or tajribalarni Reyestrda kiritish, shuningdek Jamg‘armadan moliyaviy ko‘mak olish bo‘yicha talablar, qoidalar va protseduralarni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, Operativ yo‘riqnoma Konvensiyaning 11-15-moddalarida bayon etilganidek, ishtirokchi-davlatlar hududlaridagi Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning umumiy yo‘llarini, shuningdek, Konvensiyaning bosh maqsadi bo‘lgan – Nomoddiy madaniy merosga nisbatan e‘tiborni oshirish yoki ushbu ishga yordam berishni ko‘rsatib beradi.

Operativ yo‘riqnoma Qo‘mita tomonidan Bosh assambleya tomonidan tasdiqlanishi uchun tayyorlangan. Uning birinchi varianti 2008 yil iyunda ma’qullangan, 2010 yil iyunda kengaytirilgan va 2012, 2014 yillarda tegishli tuzatishlar kiritilgan.

Konvensiyadan farqli ravishda Operativ yo‘riqnoma o‘zgartirilishi, tuzatishlar kiritilishi, kengaytirilishi mumkin. Unga kiritiladigan va Qo‘mita tomonidan tayyorlangan har qanday tuzatishlar har ikki yilda bir marotaba yig‘iladigan Bosh assambleya tomonidan tasdiqlanishi lozim. Bosh assambleya kiritilayotgan har bir tuzatishni kiritish oldidan har tomonlama muhokama etadi Operativ yo‘riqnoma mumkin qadar takomillashtirib boriladi. Shuning uchun ham Konvensiya implementatsiya jarayonida Operativ yo‘riqnomaning eng so‘nggi variantidan foydalanish tavsiya etiladi.

Operativ yo‘riqnomaning 1-bobida (2014 yilgi varianti) nomoddiy madaniy merosni xalqaro miqyosda muhofaza qilish, hamkorlik, va xalqaro yordam masalalari qamrab olingan:

- Oy⁸ 1 Kechiktirib bo‘lmas muhofazaga muhtoj nomoddiy madaniy merosning ro‘yxatiga kiritish mezonlari
- Oy 2 Insoniyatning nomoddiy madaniy merosining reprezentativ ro‘yxatiga kiritish mezonlari
- Oy 3 – 7 Konvensiyaning maqsad va prinsiplarini yaqqolroq aks ettiradigan dasturlar, loyihalar va tadbirlar tanlovi mezonlari
- Oy 8 – 12 Layoqatlilik va xalqaro yordam arizalari tanlovining mezonlari
- Oy 13 – 16 Ko‘pmillatli hujjatlar
- Oy 17 – 24 Hujjatlarni topshirish
- Oy 25 – 31 Hujjatlarni baholash
- Oy 32 Favqolodda kechiktirib bo‘lmas asnoda amalga oshiriladigan kechiktirib bo‘lmas muhofazaga muhtoj meroslar ro‘yxati nomzodlari
- Oy 33 – 37 Qo‘mita tomonidan hujjatlarning tekshirilishi
- Oy 38 Unurning bir ro‘yxatdan ikkinchisiga o‘tkazilishi
- Oy 39 – 40 Unurning ro‘yxatdan olib tashlanishi
- Oy 41 Ro‘yhatga kiritilgan unurning nomini o‘zgartirish
- Oy 42 – 46 Konvensiyaning maqsad va prinsiplarini yaqqolroq aks ettiradigan deb tanlangan dasturlar, loyihalar va tadbirlar
- Oy 47 – 53 Xalqaro yordam

⁸ Operational Directives for the implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2009. P-19

Oy 54 – 56 Jadval – ish tartibining tahlili

Oy 57 – 65 Insoniyatning og‘zaki va nomoddiy merosi durdonalari sifatida e‘lon qilinganlarni insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro‘yxatiga kiritish.

1.3. Nomoddiy madaniy merosning barqaror taraqqiyotni ta‘minlashdagi roli

Agar ma‘lum foyda ko‘rish imkoniyati bo‘lmaganda ko‘plab jamoalar uzoq vaqt, mablag‘ va xom ashyo talab etiladigan NMM unsurlarini amaliyotda saqlashdan voz kechgan bo‘lar edilar. Ko‘plab NMM unsurlari bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar (xalq meditsinasi, me‘morligi, qo‘g‘irchoqbozlik, vositachilik) ularni saqlovchilarga iqtisodiy va boshqa shuningdek, ijtimoiy foyda keltirganligi uchun ham avloddan-avlodga uzatilgan.

An‘anaviy bilimlar atrof muhit resurslaridan barqaror foydalanishni boshqarishda ham qo‘llanilishi mumkin. Masalan, Ispaniyaning ko‘plab daryolaridagi sug‘orish tizimlari shu daryolardagi kemalarda suzib yuradigan sug‘oriladigan yerlardagi fermerlar tomonidan boshqariladi. Ular avloddan-avlodga o‘tib keladigan an‘nalarga asoslanadilar. O‘rta yer dengizidagi Ispaniya qirg‘oqlarining sug‘orish tizimi: Mursiya tekisligi donishmandlarining tavsiyalari va Valensiya tekisligining Suv sudi 2009 yilda Rerezentativ ro‘yxatga kiritildi.

NMM amaliyotchilari aksariyat hollarda o‘z bilim va ko‘nikmalarini hech qanday iqtisodiy manfaatsiz boshqalarga uzatadilar. Lekin ba‘zi hollarda NMM amaliyoti tijorat amaliyoti va foyda bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday faoliyat NMMning tegishli, hunarmandchilik, sotiladigan mahsulotlarni ishlab chiqarish yoki almashtirish kabi unsurlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

NMMning uzatilishi va amaliyoti turli moliyaviy uslublar bilan qo‘llab-quvvatlanishi mumkin. Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

O‘z NMMini saqlovchi va namoyon etuvchilarni iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash. Tabiblar, baxshilar, quruvchilar va boshqalarga ularning mehnatidan zavq oladigan yoki manfaat ko‘radigan kishilar tomonidan turli yo‘llar bilan, masalan pul berish yo‘li bilan minnatdorchilik bildiradilar. Ba‘zan bunday minnatdorchilik juda katta mablag‘ni tashkil etishi va uzoq davom etishi mumkin. Kambodja Shox baleti 1000 yildan ortiq vaqt davomida Kxmerlar shox saroyi tomonidan raqqosalarga pul berish, ularga shox saroyidan joy ajratish orqali qo‘llab kelindi. Shunday yo‘l bilan Yevropa hukmdorlari o‘z saroylarida menestrellar va masxarabozlarni, Afrika dohiylari festivallarni qo‘llab keldilar. Yangi boshqaruv

tizimlari yuzaga kelishi bilan muqaddam monarxlar, sultonlar, syogunlar va boshqa mahalliy hokimlar tomonidan qo'llab kelingan NMM amaliyotchilari, aksariyat hollarda davlat tomonidan yoki mahalliy siyosatchilar yoki tadbirkorlar tomonidan qo'llab kelinmoqda. Ko'plab an'naviy teatr shakllari, NMM sifatida qaralmaydigan nisbatan zamonaviy shakllari ham, tomoshabinlarni moddiy qo'llab-quvvatlanishi bilan o'ziga chorlaydi.

NMM borasidagi bilim va ko'nikmalarni saqlovchi va uzatuvchilarni qo'llab-quvvatlash. Bilim va ko'shikmalarga erishish juda qimmatli va ko'p holarda turlicha nazorat turlarini talab etadi. Hunarmandchilikning turli shakllarida o'rganuvchi ustozini pul to'lash yoki boshqacha yo'l (masalan bepul ishlab berish) bilan rozi qaladi. Insoniyatning tirik durdonalari tizimida ko'p hollarda shunday taqdirlash shakllaridan foydalanilgan.

NMM bo'yicha amaliyotlar va ko'nikmalarni sotib olish yoki ularni ayirboshlash. Bunga, an'anaviy hunarmandchilik mahsulotlari, musiqa cholg'ulari, mebel va hatto an'anaviy uslubda qurilgan binolarni kiritish mumkin. NMM birinchi navbatda bilim, ko'nikma va amaliyotdan (mahsulotdan emas) iborat bo'lsada, oxirgi mahsuloni sotib olish (ayirboshlash) yoki xizmatlar (masalan, tabiblik, kelajakni bashorat qilish, taom, hunarmandchilik)dan foydalanish ularning davom ettirilishi va uzatilishini ta'minlaydi. NMM bo'yicha amaliyotning davom etishidan moddiy manfaatdorlik vaqt nuqtai-nazaridan o'zgarib borishi tabiiydir.

Nazorat savollari

1. Konvensiyaning IV bo'limi nomoddiy madaniy merosni 4 bo'limi qaysi masalaga bag'ishlangan?
2. Ta'lim dasturlari orqali jamoatchilikning, xususan, yoshlarning nomoddiy madaniy meros to'g'risidagi bilimlarini oshirish qaysi moddada aks etgan?
3. Operativ yo'riqnoma birinchi varianti Qo'mita tomonidan Bosh assambleya tomonidan qachon ma'qullangan?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Madaniyat sohasiga oid meyoriy hujjatlar to'plami. O'z.R. Madaniyat va sport ishlari vazirligi, 2010 y.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Neyed of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
3. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.

4. O‘.Toshmatov, N.Isakulova. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari (monografiya). Toshkent, 2015 y.

5. Osnovniye teksti Mejdunarodnoy konvensii ob oxrane nematerialnogo kulturnogo naslediY. YUNESKO, 2014 g.

2-mavzu: O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish jarayonining bosqichlari. Nomoddiy madaniy merosning sohalari.

(4 soat)

Reja:

- 2.1. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning zarurati.
- 2.2. Konvensiyani ratifikatsiya qilish.
- 2.3. Milliy qonunchilikdagi o‘zgarishlar.
- 2.4. 2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi.
- 2.5. Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar (Ro‘yxatlarni yuritish tartibi va tarixiy-madaniy ekspertiza to‘g‘risidagi nizomlar).
- 2.6. Nomoddiy madaniy merosning sohalari. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki shakl va an‘analari.
- 2.7. Ijrochilik san‘ati va uning turlari.
- 2.8. Urf-odat, marosim va bayramlar.
- 2.9. Tabiat va koinot bilan bog‘liq bilim va urf-odatlar.
- 2.10. An‘anaviy hunarmandchilik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar.

Tayanch iboralar: *konvensiya, madaniy meros, nomoddiy madaniy meros, Operativ yo‘riqnoma, Bosh assambleya, Kotibiyat, Rerezentativ ro‘yxat, ratifikatsiya, tarixiy-madaniy ekspertiza, ansambllar, yodgorliklar, nomoddiy madaniy meros sohalari, bilim va ko‘nikmalar, hamjamiyat, merosni o‘zida saqlovchilar, nodavlat-nohukumat tashkilotlari.*

2.1. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning zarurati.

Planetamizning turli qismlari turlicha iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda yashayotgan insonlar o‘zlari yashab turgan muhitining yutuq va kamchiliklarini doimo his qilib va unga nisbatan o‘z munosabatini bildirib kelgan. So‘nggi yillarda iqtisodiy o‘sish sur‘atlarining yanada jadallashuvi, globallashuv jarayonining tezlashishi yer yuzi xalqlari uchun juda katta imkoniyatlar yaratishi qatorida salbiy oqibatlarga ham olib kelayotganligini atrofimizga boqib o‘z ko‘zimiz bilan ko‘rishimiz mumkin.

Ushbu salbiy holat munosabati bilan insonlarni:

Bizni o‘rab turgan muhit nima uchun jadallik bilan yomon tomonga o‘zgarib bormoqda?

Shu ketishda insoniyatni ertaga nima kutadi?

Iqtisodiyotga, jamiyatga va tabiatga munosabatni o‘zgartirish mumkinmikin?

Biz kelgusida qanday dunyo va jamiyatda yashashni hohlaymiz?

Dunyoni yaxshi tomonga qaysi yo‘l bilan o‘zgartirish mumkin?

Tabiat va jamiyatdagi salbiy holatlarni qanday qilib to‘xtatish mumkin degan savollar qiynamoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning tarkibidagi fan, ta‘lim va madaniyat masalalari bilan shug‘ullanuvchi YUNESKO tashkiloti ana shu muammolarni qay yo‘l bilan hal qilish mumkinligi ustida qator yillardan buyon bosh qotirib keladi va buning oqibatida qabul qilingan “Barqaror taraqqiyot dasturi”da muammolarni hal etishning yechimlari o‘z aksini topgan. Ushbu dasturga ko‘ra yer yuzida barqaror taraqqiyotni ta‘minlashda ta‘limning juda muhim o‘rni bor. Zero, ta‘lim tizimiga singdirilgan har qanday g‘oya bizning kelajagimiz va bo‘lajak zamon egasi bo‘lmish yoshlarimizning barchasiga yetib boradi va ular ushbu g‘oyani hayotga tatbiq etish imkoniyati juda keng. Ana shu imkoniyatlardan samarali foydalanish maqsadida ta‘limdan barqaror taraqqiyot yo‘lida foydalanish bo‘yicha ko‘plab loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu loyihalarning aksariyati deyarli bir xil tizimga asoslanadi.

Ya‘ni:

- ilm va fan vositasida malakali mutaxassislarni tayyorlash;
- ushbu kadrlarni boshqaruv tizimiga yo‘llash va ular orqali ilmiy jihatdan asoslangan boshqaruv qarorlari qabul qilinishiga erishish;
- boshqaruv qarorlari natijasida iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy tenglik, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash;
- oxir oqibat barqaror taraqqiyot muvozanatini yuzaga keltirish va uni saqlash.

Xo‘sh, nomoddiy madaniy merosning barqaror taraqqiyotga nima aloqasi bor, degan savol tug‘ilishi mumkin.

Bu savolga javob berish uchun “nomoddiy madaniy meros”ning o‘zi nima ekanligini aniqlab olishimiz zarur.

“Nomoddiy madaniy meros” tushunchasi urf-odatlarini, o‘ziga xoslikni ifodalash shakllari, bilimlar va ko‘nikmalarni, shuningdek ular bilan bog‘liq jihozlar, predmetlar, artefaktlar va madaniy makonlarni aks ettiradi. Hamjamiyatlar va guruhlar tomonidan yaratilib, ajdodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan bu meros doimo atrof-muhitga, tabiatga va shu jamiyatning tarixiga bog‘liq holda yaratiladi. Yana shuni aytib o‘tish lozimki, nomoddiy madaniy meros deganda hozirgi kunda

hayotda mavjud va yashab turgan tirik meros tushuniladi. Boshqacha aytganda, muqaddam mavjud bo'lgan va hozirda amaliyotda qo'llanilmaydigan meros tushunilmaydi. Yana bir narsa muhimki, inson huquqlari sohasida amaldagi xalqaro huquqiy aktlar bilan muvofiqlashtirilgan, turli hamjamiyatlar, guruhlar va shaxslar o'rtasida o'zaro hurmatni yo'lga qo'yish talablariga mos keladigan, barqaror taraqqiyot talablariga mos tushuvchi nomoddiy madaniy merosgina tan olinadi.

2003 yilda qabul qilingan Konvensiyaga ko'ra nomoddiy madaniy meros quyidagi 5 ta sohada namoyon bo'lishi mumkin:

1. O'zlikni namoyon qilishning og'zaki shakl va an'analari;
2. Ijrochilik san'ati;
3. Jamiyatning urf-odat, marosim va bayramlari;
4. Tabiat va koinot bilan bog'liq bilim va urf-odatlar;
5. An'anaviy hunarmandchilik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar.

Yuqorida qayd etilganlardan shuni anglash mumkinki, hayotimizning asosiy qismi nomoddiy madaniy meros bilan bog'liq ekan. YA'ni, turmush tarzimizda har qadamda nomoddiy madaniy meros bilan duch kelamiz va biz uni deyarli his etmaymiz. Lekin, har bitta narsaning qadri u yo'qotilganda chuqurroq anglanadi, deyilganidek o'z nomoddiy madaniy merosimizni yo'qotilmasdan oldin anglashimiz va uni muhofaza qilishimiz zarurligini hayot ko'rsatib turibdi. Rivojlangan davlatlarda hatto bizning tasavvurimizga sig'maydigan ayrim holatlar ularning tabiiy bir holatiga aylanib qolganligi buni isbotlaydi. Masalan, oilaning muqaddasligi masalasi ularda allaqachon unutilgan. Hozirda hatto bolaning tug'ilganligi to'g'risidagi guvohnomada ota va onaning ismi-sharifini alohida ko'rsatmaslik masalasi ham muhokama etilmoqda. Buning sababi - bitta oilada ikkita erkak, yoki boshqa oilada ikkita ayol turmush qurishi mumkin va ularning qay biri ota va qay biri ona ekanligini ko'rsatish shart emas emish.

Har bitta xalqning nomoddiy madaniy merosi shu xalqning o'zligini ifodalaydi va u albatta hurmat qilinishi kerak. Nomoddiy madaniy merosning muhofaza qilinishi, saqlanishi va kelgusi avlodlarga yetkazilishi barqaror taraqqiyotga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Chunki, biror xalqning nomoddiy madaniy merosida barqaror taraqqiyotga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omil yo'q va bu meros to'laligicha barqaror taraqqiyotga xizmat qiladi.

2.2. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish konvensiyasini ratifikatsiya qilish

Jamiyatning rivojlanish sur'ati uning tashqi muhit, ya'ni boshqa jamiyatlar bilan aloqalarning qay darajada yo'lga qo'yilganligi, iqtisodiy va ijtimoiy almashuvlarining samarasiga bog'liq. Hech bir jamiyat yopiq holda keskin o'sish sur'atlariga erishishi mumkin emas. Agar shunday bo'lganda Amazonka daryosi

bo'yidagi o'rmonlarda topilayotgan ibtidoiy qabilalar boshqa ochiq jamiyatlardan ko'ra rivojlanib ketganligini kuzatish mumkin bo'lar edi. Rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalanish, ular erishgan yutuqlarga suyangan holda rivojlanishning yangi yo'llarini hayotga tatbiq etishda o'zaro aloqalar juda katta ahamiyatga ega. Bu hodisa, boshqacha qilib aytganda globallasuv jarayoni, rivojlanishning yangi bosqichiga ko'tarilish uchun xizmat qilsa-da, alohida olingan jamiyatlarning o'zligini namoyon qilish elementlaridan kechishi hisobiga bo'ladi. Chunki, rivojlangan jamiyat iqtisodiyoti bilan birga u yerdagi yashash tarzi, madaniyat va ma'naviyat ham boshqa jamiyatga kirib keladi. Ba'zan rivojlangan jamiyatning "ilg'or" madaniyati nisbatan kam rivojlangan jamiyatning "qoloq" madaniyatidan ko'ra past saviyada bo'lsa-da, yosh avlod tomonidan moda sifatida qabul qilinishi va bu orqali aslida o'ta insoniy bo'lgan madaniyatning ayrim elementlari butunlay yo'qotilishi mumkin.

Globallasuv jarayonidagi moddiy o'zgarishlar bilan bir qatorda ma'naviy sohada yuz berayotgan yo'qotishlar ko'p vaqtdan buyon dunyo hamjamiyatidagi ilg'or kishilarni tashvishga solib kelayotgan bo'lsa-da, dunyo miqyosida bunday yo'qotishlarning oldini olish va tegishli choralar ko'rish masalasiga alohida e'tibor o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Misol uchun 1962 yilda Koreya Respublikasida maxsus madaniy dastur qabul qilinib, milliy ma'naviy va moddiy boyliklarni muhofaza qilish ishlari boshlandi. Boshqa davlatlarda ham turli yo'llar bilan o'z milliy madaniyatini saqlash choralari ko'ri-la boshlandi. Ma'naviy qashshoqlashuv, "standart madaniyat" yoyilishining oldini olish maqsadida Birlashgan Millatlar Tashkilotining fan, ta'lim va madaniyat masalalari bilan shug'ullanuvchi YUNESKO tashkilotining tashabbusi bilan yangi bir jarayon boshlandi va bu jarayon har bir millat, xalq, jamiyatning o'zligini ifodalovchi, shu bilan bir qatorda boshqalarni kamsitish yoki tan olmaslik xususiyatlaridan holi bo'lgan ma'naviy boyliklarini asrash va kelajak avlodga yetkazishni maqsad qilib oldi. Shunday qilib, turli xalqlarda turlicha nomlanadigan, aslida esa o'zlikni namoyon qilish shakllari, usullari bilan bog'liq bilim, tajriba va ko'nikmalar "nomoddiy madaniy meros" iborasi bilan ifodalana boshlandi.

Dunyo miqyosida nomoddiy madaniy meros va uning muhofazasi masalalari YUNESKOning 1989 yildagi "An'anaviy madaniyat va folklori muhofaza qilish" bo'yicha Tavsiyalaridan boshlandi. 1994 yildan milliy tizimlar (davlatlar) tomonidan nomoddiy madaniy merosni o'zida saqlovchi va boshqalarga yetkazuvchilarning rasman tan olishini va ular tomonidan ushbu merosning kelgusi avlodga yetkazilishiga ko'maklashish maqsadida "Insoniyatning yashovchi (tirik) durdonalari" Dasturi boshlandi.

O'tgan asrning 90-yillarida ekspertlar xulosasi asosida mavjud nomoddiy madaniy meros muhofazasi bo'yicha keskin, qat'iy choralar ko'rish lozimligi

aniqlandi va ushbu yo‘nalishdagi ishlar yanada jadallashtirildi. Buning natijasida YUNESKO Bosh Konferensiyasining 2001 yilda bo‘lib o‘tgan 31-sessiyasida yangi xalqaro normativ mexanizm vazifasini o‘tovchi Konvensiya yaratish rejalashtirildi. Shunday qilib, YUNESKO Bosh Konferensiyasining 2003 yil 17 oktabrdagi 32-sessiyada “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish” Konvensiyasi qabul qilindi.

2005 yil mazkur Konvensiyaga qo‘shilish masalasi ilk bora kun tartibiga qo‘yildi va bu sohada faoliyat olib borayotgan tashkilotlarga Konvensiyaning mohiyatini o‘rganib chiqish va taklif kiritish vazifasi Oliy majlisning Qonunchilik palatasi tomonidan muvoqiflashtirish ishlari boshlandi. O‘sha davrda Madaniyat va sport ishlari vazirligi zimmasiga o‘rganish natijalarini umumlashtirish va mutaxassislarni jalb etgan holda tegishli tashkiliy ishlarni amalga oshirish yuklangan edi. Maxsus ishchi guruhi tuzilib, Konvensiya chuqur o‘rganildi va tegishli mutasaddi tashkilotlar va ekspertlarning fikriga ko‘ra uni ratifikatsiya qilish zarurligi taklif sifatida Oliy Majlisga taqdim etildi. Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senati ishtirokida bo‘lgan qo‘shma majlisida (2007 yil dekabr) Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish konvensiyasi ratifikatsiya qilindi.

2.3. Milliy qonunchilikdagi o‘zgarishlar

Ma’lumki, Xalqaro hujjatlar sirasiga kiruvchi Konvensiya majburiy hujjat hisoblanadi va unga qo‘shilgandan keyin Konvensiyadagi qoidalar milliy qonunchilik bilan zid kelmasligini ta’minlash zarur. Boshqacha qilib aytganda, Konvensiyaning talablari uni qabul qilgan mamlakat qonunlariga mosligi ta’minlanishi, zarur hollarda milliy qonunchilikka qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritilishini talab qiladi.

Shu davrda O‘zbekistonda madaniy merosga bag‘ishlangan, 2001 yilda qabul qilinib, 2003 yilda qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritilgan “Madaniy meros obyektlarini saqlash va ulardan foydalanish to‘risida” Qonun mavjud edi. Muqaddam madaniy meros sifatida asosan moddiy madaniy meros tushunilib kelingani bois, mazkur qonunda nomoddiy madaniy meros bilan bog‘liq bittagina abzats bor edi. Shuning uchun, nomoddiy madaniy meros bo‘yicha Konvensiyaning barcha talablarini ushbu Qonunga singdirish yoki yangi Qonun qabul qilish kerak bo‘ldi. Mutaxassislar va qonunchilarning taklifiga ko‘ra mavjud qonunga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish tanlandi va bu borada Madaniyat va sport ishlari vazirligi hamda Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi hamkorligida ish boshlandi. Salkam ikki yil davom etgan jarayonning natijasida **“Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga o‘zgartirishlar kiritish haqida»gi 228-**

sonli Qonun qabul qilindi va unda ilk bora madaniy meros moddiy va nomoddiy toifalarga ajratilishi belgilandi. Qonunga ko‘ra:

madaniy meros obyektlari — moddiy va nomoddiy madaniy meros obyektlari;

moddiy madaniy meros obyektlari — tarixiy, ilmiy, badiiy yoki o‘zgacha madaniy qimmatga ega bo‘lgan ansambllar, diqqatga sazovor joylar va yodgorliklar;

nomoddiy madaniy meros obyektlari — tarixiy, ilmiy, badiiy yoki o‘zgacha madaniy qimmatga ega bo‘lgan urf-odatlar, xalq ijodiyoti (so‘z, raqs, musiqa, tomosha san’ati), shuningdek ular hamda xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san’ati bilan bog‘liq bilimlar, ko‘nikmalar, asbob-anjomlar, artefaktlar, madaniy makonlar.

Mazkur Qonun bilan moddiy va nomoddiy madaniy meros obyektlarini ro‘yxatga olish va ularni ekspertizadan o‘tkazish qoidalari quyidagicha belgilangan:

11-modda. Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastri va Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxati

Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxati nomoddiy madaniy meros obyektlari to‘g‘risidagi yangilanib turiladigan ma‘lumotlar ko‘rsatilgan hisobga olish hujjatidan iborat bo‘ladi.

Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatini yuritishga quyidagilar kiradi:

nomoddiy madaniy meros obyektini identifikatsiya qilish;

tegishli nomoddiy madaniy meros obyektlarining tarmoqlari, yo‘nalishlari, janrlari va uslublarini tasniflash;

nomoddiy madaniy meros obyektlarini doimiy ravishda tiklovchi shaxslarni, guruhlarini ko‘rsatish;

ma‘lumotlarni tizimga solish, saqlash va yangilab borish;

nomoddiy madaniy meros obyektlarining sifat holatini aniqlash va uning natijalari bo‘yicha hisobotlar tuzish.

Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastrini va Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatini yuritish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

12-modda. Madaniy meros obyektini Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastriga yoki Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatiga kiritish

Tarixiy-madaniy qimmatga ega bo‘lgan obyektlarni Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastriga yoki Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatiga kiritish O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tomonidan mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek yuridik va jismoniy shaxslarning takliflari asosida amalga oshiriladi.

Tarixiy-madaniy qimmatga ega bo'lgan obyektlarni Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastriga yoki Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxatiga kiritish maqsadga muvofiqligi to'g'risida tarixiy-madaniy ekspertiza xulosasi olingan kundan e'tiboran mazkur obyektlar aniqlangan madaniy meros obyektlari jumlasiga kiritiladi.

Arxeologiya yodgorliklari topilgan paytidan e'tiboran aniqlangan moddiy madaniy meros obyektlari jumlasiga kiritiladi.

Tarixiy, ilmiy, badiiy yoki o'zgacha madaniy qimmatga ega bo'lgan yangi aniqlangan moddiy madaniy meros obyektlari Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastriga kiritilishi to'g'risidagi masala hal qilingungacha ushbu Qonun talablariga muvofiq muhofaza qilinishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi aniqlangan moddiy madaniy meros obyektining mulkdorini mazkur obyekt Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastriga kiritilganligi to'g'risida qaror qabul qilingan paytdan e'tiboran o'ttiz kun ichida xabardor qilishi shart.

15-modda. Madaniy meros obyektlarining tarixiy-madaniy ekspertizasi

Madaniy meros obyektlarining tarixiy-madaniy ekspertizasi:

madaniy meros obyektini Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastriga yoki Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxatiga kiritilishini asoslash;

moddiy madaniy meros obyektining toifasini belgilash;

moddiy madaniy meros obyektining toifasi o'zgartirilishini asoslash;

moddiy madaniy meros obyektini Moddiy madaniy meros obyektlarining davlat kadastridan chiqarish;

moddiy madaniy meros obyektlari muhofaza tegralari loyihalarining shaharsozlik va loyihalash hujjatlariga, shuningdek mo'ljallanayotgan yer qazish, yer tuzish, qurilish, melioratsiya, xo'jalik ishlari va boshqa ishlarning moddiy madaniy meros obyektlarini asrash talablariga muvofiqligini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Madaniy meros obyektlarining tarixiy-madaniy ekspertizasi O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tomonidan tashkil etiladi va amalga oshiriladi.

Shunga o'xshash bir qator o'zgarish va qo'shimchalar bilan to'ldirilgan yangi qonun 2009 yilda qabul qilindi.

2.4. 2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi

“Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq Vazirlar Mahkamasi 2010 – 2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi tasdiqlanadi. Unga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi Davlat dasturini amalga oshirish bo‘yicha asosiy ijrochi sifatida belgilanib, Davlat dasturi monitoringini yuritish, muntazam ravishda har bir yil yakunida amalga oshirilgan ishlar bo‘yicha Vazirlar Mahkamasiga hisobotlarni taqdim etish, Respublika xalq ijodiyoti va madaniy-ma‘rifiy ishlar ilmiy-metodik markazining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda O‘zbekiston Respublikasining nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida har olti yilda YUNESKOga taqdim etiladigan hisobotlarini tayyorlash vazifalari yuklatilgan.

2010 yil 7 oktabrda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi”ning I bo‘limi – “Nomoddiy madaniy merosni saqlash, muhofaza qilish va kelajak avlodga yetkazishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani hamda ma‘muriy boshqaruv tizimini takomillashtirish”, II bo‘limi – “Nomoddiy madaniy merosni ilmiy jihatdan o‘rganish va tadqiqot ishlarini tashkil etish”, III bo‘limi – “Nomoddiy madaniy merosni ro‘yxatga olish va ular to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni hujjatlashtirish”, IV bo‘limi – “Soha mutaxassislarini tayyorlash va malaka oshirish ishlarini tashkil etish”, IV bo‘limi – “Nomoddiy madaniy meros obyektlarini saqlashning amaliy chora-tadbirlari”, V bo‘limi – “Nomoddiy madaniy merosni saqlash va uning muhofazasini tashkil etish bo‘yicha olib boriladigan targ‘ibot-tashviqot ishlari”, VI bo‘limi – “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida hamkorlik tarmog‘ini rivojlantirish”, VII bo‘limi – “Nomoddiy madaniy meros targ‘ibotida madaniy turizm dasturlaridan keng foydalanish”, VIII bo‘limi – “Nomoddiy madaniy meros namunalarini saqlashni moliyalashtirish tizimini yanada takomillashtirish” masalalariga bag‘ishlangan.

Davlat dasturining “Soha mutaxassislarini tayyorlash va malaka oshirish ishlarini tashkil etish” deb nomlangan IV bo‘limi 13 ta banddan iborat bo‘lib, unda ta‘limning barcha bosqichlariga nomoddiy madaniy meros bilan bog‘liq tushunchalarni kiritish, ta‘lim jarayoniga ekspertlar, mutaxassislar, ayniqsa, nomoddiy madaniy merosni tashuvchilar, uni saqlovchilarni jalb etish alohida ta‘kidlangan.

2.5. Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar (Ro‘yxatlarni yuritish tartibi va tarixiy-madaniy ekspertiza to‘g‘risidagi nizomlar).

2010 yil dekabr oyida O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligiga “Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatini yuritish to‘g‘risida”gi Nizom va “Nomoddiy madaniy meros obyektlarini tarixiy-madaniy ekspertizadan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomni ishlab chiqish va belgilangan tartibda Vazirlar Mahkamasiga kiritish vazifasi qo‘yildi. Natijada Vazirlar Mahkamasi qarori loyihasi asosida nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatini yuritish, ularning tarixiy-madaniy ekspertizasini tashkil etish mexanizmi yaratildi. Har ikki normativ-huquqiy hujjatga “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga o‘zgartirishlar kiritish haqida»gi 228-sonli qonunda ko‘zda tutilgan talablar asosida o‘zgartirishlar kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuniga o‘zgartirishlar kiritish haqida»gi 2009 yil 9 oktabrdagi O‘RQ-228-son Qonunini amalga tatbiq etish hamda Vazirlar Mahkamasining “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2010 yil 7 oktabrdagi 222-son qarori ijrosini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi “Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro‘yxatini yuritish to‘g‘risida”gi Nizom 2011 yil 23-fevraldagi 47-son Qarorining 1-ilovasi asosida tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuniga o‘zgartirishlar kiritish haqida»gi 2009 yil 9 oktabrdagi O‘RQ-228-son Qonunini amalga tatbiq etish hamda Vazirlar Mahkamasining “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2010 yil 7 oktabrdagi 222-son qarori ijrosini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi “Nomoddiy madaniy meros obyektlarini tarixiy-madaniy ekspertizadan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom 2011 yil 23-fevraldagi 47-son Qarorining 2-ilovasi asosida tasdiqlandi.

2.6. Nomoddiy madaniy merosning sohalari. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki shakl va an’analari

Biz madaniy meros deganda aksariyat hollarda moddiy madaniy merosni ko‘z oldimizga keltirishga o‘rganganmiz. “Nomoddiy madaniy meros” tushunchasi o‘rnida an’anaviy ravishda “xalq ijodiyoti”ni tushunib kelganmiz. “Xalq ijodiyoti” tushunchasi ostida esa raqs, musiqa, tomosha san’ati, milliy hunarmandchilik va

xalq og‘zaki ijodiyoti nazarda tutilgan. Konvensiyaga asosan “nomoddiy madaniy meros” tushunchasi “xalq ijodiyoti”ga qaraganda ko‘proq narsani qamrab oladi.

Unga asosan nomoddiy madaniy meros quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- o‘zlikni namoyon etishning og‘zaki an‘analari va shakllari;
- ijro san‘ati;
- jamiyatning urf-odatlarini, marosimlari, bayramlari;
- tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar;
- an‘anaviy hunarmandchilik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar.

O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an‘ana va shakllari bizning tushunchamizdagi xalq og‘zaki ijodining o‘zidir. Xalq og‘zaki ijodida til muhim rol o‘ynaydi. Chunki til ushbu merosni ifodalashda va kelgusi avlodga yetkazishda eng asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xalq og‘zaki ijodining tur va janrlari juda keng. Uning tarkibiga mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal, doston, masal, hikmatli so‘zlar, tez aytish va boshqa janrlar, muxtasar qilib aytganda xalq merosining og‘zaki ravishda ifodalanadigan barcha tur va janrlari kiradi.

Mif (afsona, rivoyat, asotir) qadimgi odamlarning borliq olam haqidagi ibtidoiy tasavvurlari majmui bo‘lib, koinotning yaratilishi, insonlar, hayvonlar va o‘simliklarning vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo bo‘lishi, tabiiy hodisalarning sabablari va mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ma‘budalar va ilohlar to‘g‘risidagi etiqodiy qarashlarni o‘z ichiga olgan. Qadimda xalqlarda bo‘lgani kabi, Markaziy Osiyo miflari mazmun va mohiyat jihatdan quyidagi turlarga bo‘linadi:

- olam yaratilishi va hayot paydo bo‘lishi ibtido haqidagi miflar;
- osmon jismlari va tabiat hodisalari haqida hikoya qiluvchi samoviy miflar;
- Gerakl, Gilgamesh, Hubbi, Alpomish kabi g‘ayrioddiy hislatga ega bo‘lgan afsonaviy pahlavonlar haqidagi antropogenik miflar;
- muayan e‘tiqodlar bilan bog‘liq (macalan, mo‘l hosil so‘rash, o‘simlik yoki olovga topinish) sig‘inish miflari;
- xalqlarning kelib chiqishi (masalan 92 ta o‘zbek urug‘larining paydo bo‘lishi) bilan bog‘liq etnogenetik miflar;
- taqvimiy miflar (masalan chilla, ayyom ajuz, ahman-dahman va hkz. haqida);
- olamning intihosi haqidagi esxatologik miflar.

Miflar “Avesto”, “Iliada”, “Ramayana”, “Shohnoma”, “Kalevala”, “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” kabi adabiy yodgorliklarning yaratilishida ham salmoqli o‘rin tutgan.

Rivoyat voqea va hodisalarni, inson faoliyatini ba‘zan uydirmalar vositasida, ba‘zan real tasvirlovchi folklor janridir. Hajmi qisqa, 2-3 epizoddan oshmaydi, an‘anaviy shaklga ega bo‘lmaydi. Odatda bir hikoyachi bayonidan boshlanib,

og'izdan-og'izga o'tish jarayonida erkin talqin qilinadi. Mazmuniga ko'ra rivoyatlar tarixiy hamda toponimik bo'ladi. Tarixiy rivoyatda biror tarixiy shaxs yoki xalq qahramoni bilan bog'liq hodisalar hikoya qilinadi, axloq va odobning ideal meyorlari tashviq etilib, muayyan faktlar haqida axborot beriladi. Bunday rivoyatlar, xususan Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Amir Temur, Bobur, Mashrab va boshqa buyuk shaxslarning hayoti bilan bog'liq voqea-hodisalar asosida ham yaratilgan. Toponim rivoyatlarda esa shahar, qishloq, qo'rg'on, saroy, maqbaralar nomi hamda ularning yuzaga kelishi sabablari bilan voqealar hikoya qilinadi. Odatda xotimasida hikoyadan maqsad ta'kidlanadi va muayyan fakt izohlanadi. O'zbek rivoyatlari bizgacha og'zaki, qisman yozma shaklda yetib kelgan.

Matal - muayyan hayotiy hodisani aniq va to'g'ri belgilab beradigan obrazli ifoda, ibora. Matalda o'xshatish, taqqoslash, kinoya, qochiriq so'z kabi badiiy vositalardan foydalaniladi. Majoziy iboraning o'z asl ma'nosi bilan ko'chma ma'nosi o'rtasida yaqinlik, mantiqiy bog'lanish bo'lishi lozim. Matal bir yoki bir necha jumladan tuziladi, ular orasida qofiyalanish hamisha ham saqlanmaydi. (Masalan: *“Shamol bo'lmasa daraxtning shohi qimillamas”, “Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit!”*).

Maqol bu xalq og'zaki ijod janri bo'lib, qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli xikmatli ibora, chuqur mazmunli gap. U muayyan ritmga ega bo'lib, avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, epik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlari mujasamlashgan. Asrlar davomida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Maqollar mavzu jihatidan nihoyatda boy va xilma-xil. Turkiy xalqlari maqollaridan namunalar dastlab M.Qoshqariyning *“Devonu lug'ot-t-turk”* asarlarida keltirilgan. Bu maqollarning bir qanchasi hozir ham o'zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi.

Masal – didaktik adabiyot janridir. Bu ta'limiy xarakterdagi, aksariyat kichik she'riy, ba'zan nasriy shakldagi asar. Masalda insonga xos xususiyatlar, jamiyatga xos ijtimoiy hodisalar, qushlar va hayvonlar orasidagi munosabatlar, tabiat hodisalari vositasida aks e'ttiriladi. Mazmuni majoziy asosida qurilib, komiklikning va kinoyaning, ijtimoiy motivlikning ustunligi masalga hajviy ruh bag'ishlaydi. Masalning hikoya qismi hayvonlar haqidagi ertaklar, novella yoki latifalarga yaqin bo'lib, xotimasi maqol, hikmatli so'z va iboralar tarzida bo'ladi. Masal materiallari aksariyat ertak, majoz, novella, latifa va boshqalarda qo'llanilishi mumkin. O'zbek adabiy ijodida uning namunalari *“Kalila va Dimna”*, *“Zarb-ul-masal”* va boshqa asarlar tarzida uchraydi. Masalchilik bilan Faxriddin Attor, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy kabi so'z ustalari shug'ullanganlar.

Afsona xalq og'zaki ijodi (folklor) shakllaridan biridir. U xayolot, uydirma va to'qimadan iborat bo'lsada, so'zlovchi va tinglovchi tomonidan haqiqatdek

tasavvur etiladi. Hattoki voqealar bo‘lib o‘tgan davr va makon ham ko‘rsatiladi. Afsonalar og‘izdan-og‘izga, eldan-elga o‘tib kelgan, ifoda usuli, bayon tarzi hisoblanadi.

Rivoyatdan farqli o‘laroq afsona zaminida mo‘jiza, sehr-jodu bo‘ladi. O‘zbek afsonalari koinot (Yer, Quyosh, Oy, yulduzlar va sayyoralar yaralishi), toponomika (masalan, Kavkaz tog‘lari, ba‘zi daryolar, dengizlar, shaharlar, qishloqlar va h.k), xalqlarning (masalan, turkiylarning) kelib chiqishi, hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, tarixiy shaxslar (Er Tunga, To‘maris va boshqalar), dinlar, payg‘ambarlar to‘g‘risida mavzularda qurilgan.

Ertak - xalq og‘zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to‘qima va uydirmaga asoslangan sehli-sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan nasr shaklida yaratilgan. Ertak Surxondaryo, Samarqand, Farg‘ona o‘zbeklari orasida metal, Buxoro atrofida ushuk, Xorazmda varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho‘pchak deb ataladi. Hayoliy va hayotiy uydirmalarning ishtiroki, syujet chizig‘ida tutgan o‘rni va vazifasiga ko‘ra ertakni 2 guruhga - xayoliy uydirmalar asos bo‘lgan ertak, hayotiy uydirmalar asos bo‘lgan ertaklarga bo‘lish mumkin. Unda asosan, uch maqsadga asoslaniladi: birinchidan, ideal qahramonning jasorati, yovuz kuchlarga qarshi chiqib, xalq manfaatlarini ximoya qilishi, ikkinchidan, malika-yu parilarga oshiq bo‘lishi, bu yo‘lda dev va ajdarlarga qarshi kurashi, uchinchidan esa adolatsizlikka, zulmga qarshi chiqishi.

Ertak janr obrazlari talqini, g‘oyaviy mazmuni va konflikti, syujet va kompozitsiyasi, uydirmalarning o‘rni va vazifasi, tili va uslubiga ko‘ra ushbu janr asarlari shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrlil ertaklar, maishiy ertaklar va hajviy ertaklarga bo‘linadi.

Tez aytish o‘zbek xalq og‘zaki ijodining bir turi. O‘tmishda katta yoshdagi odamlar ham o‘tirishlarda, to‘ylarda tez aytishda musobaqalashganlar. Keyinchalik, asosan bolalar repertuariga aylangan, sababi tez aytish bolalarning fikrlash qobiliyatini, so‘z boyligini oshirishga va nutqning ravon bo‘lishiga xizmat qiladi.

2.7. Ijrochilik san‘ati va uning turlari

Ijrochilik san‘ati tarkibida nomoddiy madaniy merosimizning juda katta qismi o‘z ifodasini topadi. Sodda qilib aytilganda, xalq ijodining ijrochilik bilan bog‘liq sahnaviy janrlarning barchasi undan joy oladi. Bunda musiqa, raqs, xalq tomosha san‘atining barcha janrlari tushunilishi kerak. Boshqacha qilib aytganda namoyish etishga (hoh u sahnada bo‘lsin, hoh maydonda, hoh kichik davrada) mo‘ljallangan janrlar ijrochilik san‘ati tarkibiga kiritiladi. Ijrochilik san‘atining barcha janrlarini qamrab olmagan holda misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin.

Musiqa yo‘nalishi bo‘yicha: “Shashmaqom”, “Xorazm maqomlari”, “Toshkent-Farg‘ona maqom yo‘llari”, Dutor va surnay maqom yo‘llari, “Tanovor”,

“Ushshoq”, “Feruz”, “Suvora”, “Lazgi”, “Mavrigi”, “Miskin” singari turkumlar, “Katta ashula”, allalar, o‘lanlar, yallalar, laparlar, madhiyalar, termalar, shuningdek, “baxshichilik”, “xalfachilik” va hududga xos boshqa yo‘nalishdagi manbalar.

Raqs yo‘nalishi bo‘yicha: Farg‘ona, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo raqs maktablari, hududlarga xos bo‘lgan raqslar va raqs harakatlari, shu jumladan, bolalar, erkaklar, ayollarning yakka va guruhli raqslari.

Tomosha san‘ati yo‘nalishi bo‘yicha: dorbozlik, polvonlik, an‘anaviy sirk, ko‘zboylog‘ichlik, qo‘g‘irchoqbozlik, masxarabozlik, morbozlik, besuyaklik o‘yinlari, yog‘och oyoq o‘yinlari, milliy xalq o‘yinlari va boshqalar.

2.8. Urf-odat, marosim va bayramlar

Urf-odat, marosim va bayramlar tarkibiga mehmondo‘stlik an‘analari, axloq-odob bilan bog‘liq urf-odatlar, farzand tarbiyasi bilan bog‘liq marosimlar, beshik to‘yi, ism qo‘yish marosimi, sunnat to‘yi, sovchilikka borish, kelin salom, milliy va mahalliy miqyosda o‘tkaziladigan sayllar, hasharlar, tomoshalar, bayramlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Navro‘z (fors – yangi kun) – shamsiya (quyosh) yil hisobidan yilning birinchi kuni, O‘rta Osiyo va Sharq mamlakatlarida yashovchi xalqlarning qadimiy an‘anaviy bayrami. Bahorgi teng kunlikka (21 yoki 22 mart), ya‘ni Quyoshning Hamal burjiga kirishiga to‘g‘ri keladi. Navro‘z dehqonchilik ishlarini boshlash bayrami hisoblanadi. Bayramda ommaviy xalq sayillari uyushtirilgan, yangi ungan ko‘katlardan tansiq taomlar pishirilgan, ba‘zi ekinlarni ekish boshlangan. Dastlab navro‘z bayramini o‘tkazish o‘troq dehqonlarda rasm bo‘lgan, keyinchalik ular orqali yarim o‘troq va ko‘chmanchi turkiy xalqlarning xam urf-odatlariga aylangan. Asrlar o‘tishi bilan turli xalqlarda navro‘z bayramini o‘tkazish marosimlari ularning turmush tarziga, mafkurasiga moslashgan.

Marosim inson hayotida muhim hodisalar sodir bo‘lganida vujudga keladi va kishilar hayotidagi eng muhim voqealarni (masalan, tug‘ilish, uylanish, o‘lim) qayd etadi, rasmiylashtiradi. O‘zbek oilalarida yosh oilalarni tarbiyalash uchun o‘ziga xos ma‘naviy “zina” sifatida xizmat etadigan, chaqaloq tug‘ilgandan, to‘ulg‘ayib, yangi oila qurgungacha bo‘lgan hayotiy muhim voqealarni qayd qiladigan marosimlar tizimi (“Chaqaloq dunyoga kelishi”, “Ism berish”, “Chaqaloq chilla”, “Beshik to‘y”, “Soch to‘y”, “Tish to‘y”, Birinchi qadam”, “Sunnat to‘y”, “Muchal yosh”, “Nikoh to‘y” kabilar) vujudga kelgan.

Sunnat to‘yining tarixi eng qadimiy ibtidoiy jamiyatda balog‘at yoshini nishonlash, bolalarni o‘smirlikka o‘tish marosimiga borib taqaladi. O‘sha davrlardayoq bolani sunnat (xatna) qilish odati vujudga kelib, u bir tomondan, issiq

iqlimda gigiyena (ozodagarchilik)ga rioya qilish vositasi bo'lgan, ikkinchidan, mardlik va jasurlik hisoblangan.

Xatna mahalliy odatlar bilan chatishib, to'y-bayram darajasiga ko'tarilgan. To'y kuni bolaning ona tomonidan bo'lmish buvisi turli sarpolar bilan bir qatorda maxsus bezatilgan toycha tortiq qiladi. Toychaga "to'y qahramoni" mindirib, mahalla, qishloq ko'chalari bo'ylab uni karnay-surnay sadolari ostida sayr qildirishadi. Bu tantanali sayr to'yxona eshigi oldida katta ommaviy raqsga tushish bilan kutib olinadi. To'y kattalar mehmondorchilik qilish bilan yakunlanadi.

Chaqaloqning yaqinlari davrasida beshikka solish xalq tilida "**beshik to'yi**" marosimi deb yuritilgan. Bu udum mamlakatimizning har bir hududida o'ziga xos tarzda, turfa urf-odatlar bilan o'tkaziladi. Ma'lumki, chaqaloqning dunyoga kelishi bilan qudalar, qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar uchun katta xursandchilik boshlanadi. Bu marosim odatda to'ng'ich farzand dunyoga kelganda katta tantana bilan qarshi olinadi. Odatda u ayrim joylarda kichik bir oilaviy marosim shaklida o'tsa, boshqa joylarda esa mahalliy bayramga aylanib ketadi. Shuningdek, ba'zi joylarda bu marosim yaxlit bir shaklda tashkil topsa, boshqa yerlarda ikki tadbirdan iborat bo'ladi. Masalan, Toshkentda farzand tug'ilganiga 7-9 kun to'lganda, avvaliga bolani beshikka solish marosimi o'tkaziladi. Go'dakning qirqi (40 kunlik) chiqqandan keyin esa, oila uchun qulay kunlarning birida alohida (ziyofat) beshik to'yini uyushtirish odat tusiga kirgan. Marosim ota-ona va qudalarning o'zaro kelishilgan kuni, maxsus tayyorgarlik ko'rilgan holda o'tkaziladi. Unda kelinning onasi o'z nabirasi uchun yangi chiroyli beshik, xilma-xil kiyim-kechaklar, shuningdek, qizi va kuyovi, qudalari uchun sarpolar tayyorlaydi. To'yga aytilgan qarindosh-urug'lar ham chaqaloqqa atab sovg'a keltirishadi. Bu tadbir Buxoroda quyidagi o'ziga xos katta tantana bilan o'tkazilgan: "Chaqaloqning ona tomonidan bobosi va buvisi unga boshdan-oyoq ust-bosh, yangi beshik va unga kerakli ashyolarni hozirlab, to'y boshlangan kuni ana shu sovg'alar jo'natiladi. Sovg'a jo'natishda oldinda qo'lida qayroq toshli, yog'och bog'lab olgan bolalar nog'orachi, karnaychi va surnaychilarning nag'malariga mos holda o'ynab borishadi. Ularning ketidan sovg'a-salomlarni ko'targan ayollar, ularning ketidan esa, beshik ko'targanlar boradilar. Uy egalari ularning yuzlariga un surtish bilan kutib oladilar. Bu bilan chaqaloqning umr yo'li oq, o'zi baxtli va farovon bo'lishiga istak bildirishadi". Kelinning onasi qarindosh-urug'lari hamrohligida yasatilgan beshik va sarpolar bilan qudanikiga mehmonga borishadi. Bu marosim ayollar, bolalar va kayvoni ayol (to'y-marosimlar ustasi, ko'p biladigan ayol) boshchiligida o'tkaziladi. Asosiy marosim kelinning onasi keltirgan beshikka chaqaloqni yotqizish uchun hozirlik ko'rish bilan boshlanadi. To'yga atab keltirilgan sovg'alar namoyish etiladi. Kayvoni ayol boshchiligida bolani cho'miltirishadi. Chaqaloqni suvga solishdan oldin maxsus qumni uning tanasiga surtib chiqishadi. Sababi, badanidagi

tuklar kamayib, chiqmasligi uchun qilinsa, undan keyin qatiq surkalib, uning terisi mayin va oqarishini ta'minlaydi. Bola cho'miltiriladigan tog'oraga umri davomida boy-badavlat bo'lsin deb tilla buyumlar va kumush tangalar tashlanadi (ma'lumki, kumush suvni zararkunandalar – mikroblardan xoli qiladi). Go'dakni cho'miltirib bo'lgach, buvisi olib kelgan yangi kiyimlar bilan beshikning oldiga olib kelinadi. Beshikni bosh tomoni qiblagga qaragan holda bolani belanadi va kayvoni ayol 4-6 qoshiqni beshik atrofida aylantirib oladi. Bu harakatda juft qoshiqlarning aylantirilishi bu beshik oiladagi kelgusi farzandlar uchun yashash, to'qchilik ramzi bo'lsin degan ma'noda qilinadi. So'ng beshikning yopinchiqlari yopilib, kayvoni ayol onaga juft patir yoki nonni tishlatadi. Bu bola to'q bo'lishi uchun onaning suti mo'l bo'lsin, risqi ulug' bola bo'lsin degan fikrni anglatadi. Ona tishlagan nonni olib qo'yiladi yoki bo'lmasam o'tirganlarga tarqatiladi. Kayvoni ayol xonaga isiriq tutatib, ona va beshik atrofida aylantiradi. Bu bilan uyning havosi tozalanib, bolani nazar-nafaslardan ximoya qiladi. Ona bolani emizib uxlata boshlaydi, shu payt o'tirganlar birgalikda chaqaloqqa alla aytishadi.

Nikoh - yangi oila yaratilishi maqsadida tashkil etiladigan marosim, udum va tadbirlar majmuasi hisoblanadi. Nikoh – to'y marosimi, undan oldingi va undan keyingi qismlarga bo'linadi.

To'ydan oldingi qism: qiz tanlash, sovchilikka borish, fotiha to'yi singari bo'laklarga bo'linadi.

Qiz tanlash turli hududlarda turlicha bo'lishi mumkin. Bunda ikki holat kuzatiladi: Yigitning o'zi tanlashi. Ota-ona yoki qarindosh-urug' tomonidan tanlash.

Odatda yigitning ota-onasi yigitdan “ko'z ostiga olib qo'yganing bormi?” deb so'raydi. Yigit biror qizni tanlaganini aytsa, bu xonadon yigit xonadoniga mos yoki mos emasligi muhokama qilinib, ma'qul deb topilgan holda shu xonadonga sovchilikka boriladi.

Toshkent shahrida qiz tanlashda odatda yigitning ayol qarindoshlari turli joylardan qiz to'g'risida ma'lumotlarni surishtirib, qaysi xonadonda ularga mos qiz borligini aniqlab, shu xonadonga kirishadi va surishtirish boshlanadi. Boshqa hududlarda esa oldindan mo'ljallangan xonadonga borish odat tusiga kirgan.

Ikki tomon (qiz va yigit tomoni) bir-biriga ma'qul bo'lgandan keyin yigit va qizning uchrashuvi tashkil etilib, ularning roziligi olinadi. Keyingi paytda Toshkent shahrida qizning otasi yoki erkak qarindoshlaridan biri yigit bilan uchrashib, suhbatlashishi ham rasm bo'lgan. Hamma rozi bo'lgandan keyin qizning uyiga sovchilikka (ba'zi hududlarda erkaklar, ba'zi hududlarda ayollar) boriladi va “non sindirish” yoki “oq o'rash” marosimi o'tkazilib, fotiha to'yi belgilanadi. Marosim paytida ikkita nonni qo'shib sindirish, qiz tomonga oq ro'mol taqdim etish ikki tomonning rozilik alomati hisoblanadi. Sovchilar qiz xonadoniga kirib kelishida

“qulchilikka keldik” degan ibora bilan kirishadi, bu – shu xonadondagi qizni kelin qilib olish ma’nosini bildiradi.

“**Fotiha to‘yi**” – qizning qo‘ni-qo‘shnilari, mahalla va qarindoshlariga qizning unashtirilganligini ma’lum qilish maqsadida o‘tkaziladi va “bo‘xcha”, ya’ni qizga atalgan narsalar (kiyim-kechak va taqinchoqlar) qiz tomonga taqdim etiladi. Odatda, fotiha to‘yiga ketadigan xarajatlar yigit tomonidan qoplanadi. O‘zbekistonning turli joylarida bu marosim turlicha ko‘lamda o‘tkaziladi. Masalan, Samarqand shahrida bu tadbir juda katta miqyosda o‘tkazilib, olib kelingan buyumlar yoyib qo‘yiladi va kim qaysi buyumni sovg‘a qilganligi ham e’lon qilinadi. Fotiha to‘yi kuni nikoh to‘yining muddati va xarajatlar aniqlanadi. Yigit tomonidan “qalin puli” (Toshkenda “sut haqi deyiladi) beriladi. “Qalin puli” miqdori turli hududlarda turlicha bo‘lib, Xorazmda beriladigan qalin puli eng katta hisoblanadi. Boshqa hududlarda nisbatan kam to‘lanadi yoki qiz tomon olib kelishi lozim bo‘lgan biror buyum (masalan shkaf, jovon yoki boshqa мебель) yigit tomonidan sotib olinishi bilan ham belgilanishi mumkin.

Nikoh to‘yi o‘tadigan kuni rasmiy va shar‘iy nikoh marosimi tashkil etiladi. Shar‘iy nikoh – mulla tomonidan o‘qilib, diniy nuqtai-nazardan shu vaqtdan boshlab qiz va yigit er-xotin hisoblanishini bildiradi. Rasmiy nikoh – shu hududdagi tegishli rasmiy idorada yigit va qizni “er va xotin” deb qayd etish uchun tashkil etiladi. Nikoh qaydnomasini topshirish tantanali ravishda rasmiy idorada yoki nikoh to‘yi marosimi tarkibida o‘tadi.

Nikoh to‘yi xonadonlarning iqtisodiy imkoniyatlari va shu hududda qabul qilingan qoidalarga qarab juda katta yoki nisbatan kichikroq o‘tkazilishi mumkin. Nikoh to‘yiga yigit va qiz tomonidan mehmonlar taklif etiladi. To‘y marosimi tugagandan keyin qiz yigitning uyiga kuzatiladi. Unga qizning onasi va yaqin ayol qarindoshlari hamroh bo‘ladi.

To‘ydan keyingi qismda: **bet ochar (yuz ochdi), kuyov oshi, charlar, quda chaqiriq** o‘tkaziladi.

To‘yning ertasi kuni ertalab “bet ochar” yoki “yuz ochdi” deb nomlanadigan marosim o‘tkaziladi. Bu marosimda kelin boshiga yopilgan katta ro‘mol olib tashlanib, u shu xonadon egalari va qarindoshlariga “salom soladi” (egilib ta’zim qiladi). Kimga salom berishni kelinning yonida turgan ayol belgilab, she’riy tarzda e’lon qilib turadi va salom berilgan qarindoshlar kelinga “ko‘rmana” (o‘zlarining sovg‘asi)ni berib kelinning boshini silaydi, kelin tomonidan o‘z navbatida kichik sovg‘alar beriladi. Toshkent shahridagi to‘ylarda kelin salom bevosita nikox to‘yi kuni, to‘yxonaning o‘zida o‘tkazilishi rasm bo‘lgan.

Shu kuni yigitning o‘rtoqlari biror choyxonaga yig‘ilib “kuyov oshi” tashkil etiladi va yigitning kuyov bo‘lganligining isboti sifatida osh pishirib yeyiladi.

To‘ydan keyin tomonlar kelishib belgilagan muddatda “charlar” (qizning o‘z ota-onasi xonadoniga tashrifi) marosimi o‘tkaziladi. Bunda kelinning qaynonasi boshchiligidagi qarindoshlar kelinni olib quda tomonga borishadi. U yerda katta ziyofat beriladi va har ikki tomonning ayollari bir-birlari bilan tanishadilar.

Erkaklarning tanishuvi “**quda chaqiriq**” nomli marosimlarda amalga oshiriladi. Avval bir tomonga ikkinchi tomon erkaklari chaqirilib, keyin ikkinchi tomonga ham xuddi shunday chaqiriq uyushtirilib, ziyofat beriladi va ikki tomon erkaklari tanishib oladilar.

2.9. Tabiat va koinot bilan bog‘liq bilim va urf-odatlar

Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar deganda biz an’anaviy xalq taqvimlari, kunning botishiga qarab kelgusi kunning qanday kelishini aytib berish, oyning turishiga qarab keyingi oyning taxminiy ob-havosini aniqlash, hayvonlar harakati orqali sodir bo‘ladigan voqealarni bashorat qilish, quduq qazish o‘rni yoki imorat qurish joyini aniqlash, milliy sartaroshlik, an’anaviy tabobat, imoratsozlik, miroblik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar, pazandachilik san’ati kabilarni tushunamiz⁹.

Ma’lumki qadim zamonlardan buyon Sharq xususan O‘rta osiyo xalqlari hayotida suv va namgarchilikni qadrlash alohida o‘rin tutgan. Chunki dehqonlar uchun xosildorlikni yaxshi bo‘lishi, chorvadorlar uchun yaylovlarda o‘t-o‘lanlarni o‘sishi, ular hayotining to‘kin sochin bo‘lishini ta’minlagan albatta, bularning barchasi ob-havoning qanday kelishiga bog‘liq bo‘lgan. Bu esa asrlar davomida O‘rta osiyo xalqlarida suv va namgarchilik bilan bog‘liq turli urf-odat va marosimlarni vujudga kelishiga sabab bo‘lgan.

Suv va namgarchilik bilan bog‘liq urf-odat va marosimlar o‘zining uzoq tarixiga ega bo‘lib zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoda yer, suv va xosildorlikning xudosi deb «Anaxita» talqin qilingan. Unda: «Anaxita doimo go‘zal baquvvat, xushqomat, kamarini baland bog‘lagan, oltin ziynatli ko‘p burmali mursak kiygan bir qiz sifatida ta’riflanadi». Zardo‘shiylik davrida unga atalgan gimnlar, qasrlar va haykallar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, ayrim manbalarda ko‘rsatilishiga unga atab xatto odamlar ham qurbon qilingan. Ko‘pchilik manbalarda Anaxita Osmon suvlari ya’ni bulut va yog‘ingarchiliklar xudosi deb talqin qilinsa, ayrim mualliflar uni yerdagi oqin suvlarining kulti bilan bog‘lashadi. O‘rta Osiyoda Anaxita kulti bilan birga er xubbi yoki Xubbi kulti ham mavjud bo‘lib, ushbu kult haqida mualliflar tomonidan ko‘plab afsona va rivoyatlar qayd etilgan. Ko‘pchilik

⁹ Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

olimlarning ushbu kult islomga mavjud bo'lganligini qayd etadi. Bu haqda akademik Y.G'ulomov quyidagilarni yozadi: «Tabiiyki islom dini yoyilgandan so'ng ham xalq islomgacha bo'lgan suv xudosi Xubbi haqidagi afsonani saqlab qoldi natijada u musulmon agiografik adabiyotiga kirib keldi». Yuqorida keltirilgan har ikkala kult haqida folklorshunos B.Sarimsoqov hamda U.Jumanazarovlar o'z izlanishlarida qimmatli ma'lumotlarni keltiradilar. Xubbi kultiga sig'inish O'rta Osiyoning deyarli barcha xududlarida, xususan Farg'ona vodiysida ham uchraydi. Vodiyning So'x tumani dehqonlari erta baxorda ariqlarga suv ochishdan oldin daryo bo'yida turli jonliqlar so'yib Er Xubbi kultiga atab qurbonliq qilishgan bu yerda er xubbini «yigit xubbi» deb atashgan. Daryo va soy bo'ylarida qurbonliklar keltirish O'rta Osiyoning boshqa xududlarida ham mavjud bo'lgan. Yuqoridagilardan tashqari O'rta Osiyo xalqlarida yomg'ir chaqirish bilan bog'liq turli urf-odat marosimlar ham mavjud bo'lgan. Ushbu marosimlar turli joylarda turlicha shaklda va har-xil nomlar bilan qayd etiladi. Chunonchi bunday marosimlar Qashqadaryo viloyatida «**Suz xotin**», «**Chayla qozoq**», Surxondaryoda «**Bo'z xotin**», «**Sust xotin**», Zarafshon voxasida «**Sus xotin**», Turkistonda «**Choy momo**», Buxoroda viloyati qishloqlarida «**Chayla xotin**», «**Ko'sam-ko'sam**», «**Sur xotin**», nomlari bilan atalib, ushbu marosimlardan maqsad, yomg'ir chaqirish bo'lgan. Ushbu marosimlar haqida M.Jo'rayev izlanishlarida qimmatli ma'lumotlar keltiriladi. Yuqoridagi yomg'ir chaqirish bilan bog'liq marosimlar O'rta Osiyoning ko'plab xududlarida mavjud bo'lsada, ayrim dehqonchilik xududlari, masalan Farg'ona vodiysida kamroq uchraydi. Bu yerda yomg'ir chaqirish bilan bog'liq turli ko'rinishdagi o'ziga xos bo'lgan udumlar mavjud bo'lgan.

Masalan vodiyning So'x tumanida yomg'ir chaqirish bilan bog'liq marosim mavjud bo'lib uni maxalliy xalq «**tarishkunok**» deb atagan. Unga ko'ra qurg'oqchilik bo'lib uzoq vaqt yog'ingarchilik bo'lmasa, qishloq erkaklari yarim yalang'och xolda ko'chaga chiqishgan va bir birini ustidan suv quyishgan hamda biror kishini ko'proq qishloq imomini yoki mullani ariqqa tashlashgan. Shu kunlari qishloq erkaklari xoxlagan xonadoniga mexmonga kirishgan, xonadonlarda esa ularni faqat shu marosimda pishiriladigan «kashki chavari» deb nomlangan chalpak bilan mexmon qilishgan. Vodiyning Quva tumanida esa qurg'oqchilik yillari qishloq axolisi Olloxdan yomg'ir so'rab xayri xudoyilar o'tkazganlar. Ushbu xudoyilar odatdagi xudoyilardan shunisi bilan farq qilganki unda qatnashayotgan oqsoqollar soni yetti yoki o'n yetti kishi bo'lishi shart bo'lgan.

Vodiyning tog'oldi tumanlaridan bo'lgan Farg'ona tumanida esa, qurg'oqchilik yillari dehqonlar turli xayri-xudoyilar o'tkazish bilan birga, o'z ekin maydonlari chetlariga qurbaqalarni tutib kelib osib qo'yishgan. Dehqonlar qurbaqa yomg'ir chaqiradi deb ishonishgan.

Hozirda ham «vodiya qurbaqani o'ldirgan odamning to'yida yomg'ir yog'adi»-degan tushuncha saqlanib qolgan. Qurbaqa obrazining yog'ingarchilik bilan bog'liqligi to'g'risida dunyo xalqlarining ko'pchiligida turli talqinlar uchraydi. O'rta Osiyoda ham qurbaqaning nargarchilik timsoli sifatida talqin qilinganligini L.I.Rempel tasdiqlab quyidagilarni yozadi «O'rta Osiyo xalqlarining san'atida qurbaqa obrazidan namgarchilik va yomg'ir ifodasi, baxt va omad timsoli, bamisoli tumor sifatida foydalanilgan». Yomg'ir chaqirish bilan bog'liq rasm rusumlar O'rta Osiyoning boshqa xalqlarida ham mavjud bo'lgan. Xususan turkmanlarda yomg'ir chaqirishda «Burkut baba» obraziga sig'inilib, unga yomg'ir piri sifatida qaralgan va u haqda turli rivoyatlar to'qilgan. O'rta Osiyoning ayrim dehqonchilik xududlarida esa yomg'ir chaqirishning g'ayri oddiy usullari mavjud bo'lgan. Masalan Tojikistonning Vaxan-Ishkashim kabi tumanlarida suvga o'lgan odamning bosh chanog'i qo'yilsa yomg'ir yog'adi deb ishonilgan. Bizga ma'lumki qadimda turkiy qavmlar orasida «Yada» toshi vositasida ham duo o'qib yomg'ir chaqirish udum bo'lgan. «Yada» atamasi ko'pchilik olimlarning e'tiroficha Avestoda keltirilgan «yadu» (yoki «yatu») ya'ni «sehr jodu» so'zi bilan bog'liqdir. «Yada» atamasi bilan bog'liq tushunchalarni qadimiy sharq yozma manbalarida uchratish mumkin. Jumladan, Xitoy sayyohi Si Yuy Vindzyan-lu «yada» toshi haqida ma'lumot berib, ushbu toshni oq, qora, kulrang ko'k, yashil va sariq ranglarda bo'lishini ta'kidlaydi. «Yada» toshi haqida ma'lumotlarni biz X asrda yashagan arab geografi Ibn al-Faqihning «Kitob axbor al buldon» (mamlakatlar haqida axborotlar kitobi) asarida, Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'atit turk» nomli mashhur ishida hamda XV asrda yashab ijod qilgan tarixchi Rashiuddin asarlarida uchratamiz. Abu Rayxon Beruniy ham o'zining «Minerologiya» asarida «yada» toshi haqida ma'lumot berib, ushbu tosh turkiy xalqlar orasida nafaqat yomg'ir chaqiruvchi, balki g'alaba va omad keltiruvchi tosh sifatida ham badrlanganligini yozgan edi. Uning ta'kidlashicha, ushbu toshdan o'sha davrning shox va sarkardalarining bilich, uzuk va boshqa buyumlarini ziynatlashda foydalanilgan. Ilohiy budratga ega bo'lgan «yada» toshi haqidagi ma'lumotlarni badimiy dostonlardan ham topish mumkin. Jumladan, qirg'iz xalqining «Manas» eposida «yada» toshi haqida afsona mavjud bo'lib ushbu asarda u «djay tash» deb atalgan. Bundan tashqari, «yada» toshi haqidagi ma'lumotlar Oltoy xalqlarining «Anoss to'plamlari» (Anoskiy sbornik) deb nom olgan folklor asarlarida «sata» nomi bilan atalib, u iloxiylashtirilgan. Oltoy xalqlari ushbu ilohiy toshning kuchi nihoyatda ulug'vorligiga ishonganlar, hatto ular «sata» toshi quyosh nurini ham «sindiruvchi» kuchga ega deb bilganlar. S.YE.Malovning yozishicha, XIX asr oxirlarida sharqiy Turkistonda bir «yada»chilik bilan shug'ullanuvchi mulla, ayni hosil yig'im terimi davrida yomg'ir chaqirganlikda ayblanib, qattiq jazolangan. Bundan tashqari S.YE.Malovning ta'kidlashicha turkiy qavmlarda ushbu toshdan nafaqat yomg'ir

chaqirish, balki boshqa maqsadlarda ham foydalanilgan. «Yada» toshi haqida o‘zbek elshunos olim K.Shoniyozov hamda M.Jo‘rayevlar o‘z ishlarida ma‘lumotlar keltirib o‘tadilar. K.Shoniyozovning yada toshini qadimdanoq turkiy xalqlarning turmush tarzida muhim o‘rin tutganini va u haqda ilk o‘rta asr yozma manbalarida ham ko‘plab ma‘lumotlar uchrashini ta’kidlaydi. M.Jo‘rayevning yozishicha, qadimda har bir turkiy qavmning o‘z yadachasi bo‘lgan va yomg‘ir chaqirish uchun yada toshiga qush yoki hayvon qoni surtilib afsun o‘qilgan.

Yuqoridagi ma‘lumotlardan ko‘rinadiki, O‘rta Osiyoda suv va namgarchilik bilan bog‘liq urf-odat va marosimlar o‘zining uzoq tarixiga ega bo‘libgina qolmay, balki O‘rta Osiyo xalqlarining ma‘naviy merosini ajralmas va bebaxo durdona sifatida boyitadi. Ushbu marosimlarni o‘rganish esa tariximizni yanada boyitishiga shubxa yo‘q.

An’anaviy tabobat zamonaviy meditsina paydo bo‘lgangacha davrda insonlarning organizmida paydo bo‘ladigan turli jismoniy va ruhiy kasalliklarga qarshi kurashish vositasi bo‘lib xizmat qilgan. Zamonaviy meditsina tatbiq etilgandan keyin ham O‘zbekiston aholisining juda ko‘p qismi an’anaviy tabobatga murojaat etib keladi.

An’anaviy tabobatning ayrim sirlari oddiy odamlar tomonidan ajdodlardan avlodlarga uzatilib, oila a‘zolarini mustaqil davolashga xizmat qilgan bo‘lsa, ayrim sirlari faqat shu soha bilan chuqur va muntazam shug‘ullanib kelgan kishilargagina ma‘lum bo‘lgan. Masalan, og‘iz bo‘shlig‘iga yara toshib ketishi (xalq tilida “og‘iz uvilishi”, zamonaviy meditsinada “stomatit” deyiladi)ni oilada doim bo‘ladigan achchiq tosh bilan og‘izni chayish orqali davolangan bo‘lsa, suyak sinishini faqat “siniqchilar” davolaganlar.

Insonlardagi jismoniy kasalliklarning aksariyati dorivor o‘tlar, qo‘l bilan uqalash orqali davolangan holda, ruhi kasalliklarning aksariyati duo o‘qish va ruhiy ta’sir o‘tkazish orqali davolangan.

An’anaviy tabobatning hozirgi ahvoli har tomonlama o‘rganilmagan. An’anaviy tabobat bilan shug‘ullanuvchi shaxslarning ta’biricha, zamonaviy meditsina kasallik natijasida organizmida paydo bo‘lgan og‘riq joyining o‘zini davolaydi (masalan, qo‘lga yara chiqsa yarani davolaydi), an’anaviy meditsina esa uning sababini topib kasallikning ildizini davolaydi va shu bilan kasallik qo‘zg‘alishining ham oldini oladi. An’anaviy tabobat sirlari asosan oila ichida (juda kam hollarda begonalarga) keyingi avlodga uzatiladi. An’anaviy tabobatning juda katta sirlari Abu Ali ibn Sino tomonidan “Tib qonunlari” risolasida yozib qoldirilgan.

An’anaviy tabobatda bir xil kasallikni turli yo‘llar va vositalar bilan davolash amaliyoti ham uchraydi. Bunda tabib (an’anaviy tabobat bilan shug‘ullanuvchilar shunday ataladi) o‘zi o‘rgangan uslubdan foydalanadi.

Aslida, an'anaviy tabobatda deyarli barcha kasalliklarga qarshi davo uslublari mavjud. Davolash jarayonini to'g'ri va samarali tashkil etish tabibning mahorati va tajribasiga bog'liq. Masalan, Toshkentdagi Xonobod qishloq fuqarolar yig'ini "Yangi turmush" mahallasida yashovchi Karimshayx Usmonshayxov ismli tabib "spid" kasalligini ham davolagan, degan ma'lumotlar internet saytida e'lon qilingan.

2.10. An'anaviy hunarmandchilik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar

An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar misolida zardo'zlik, quroqchilik, kandakorlik, gilamchilik, do'ppido'zlik, qo'g'irchoqsozlik, kulolchilik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, mayolika san'ati va hunarmandchilikning boshqa yo'nalish va turlariga oid tajriba, bilim va ko'nikmalarni kuzatishimiz mumkin bo'ladi¹⁰.

Zardo'zlik-bezak san'ati turi; amaliy san'atning zar (tilla va kumush suvi yuritilgan) ip, nozik sim, ipak bilan kashta tikib bezak yaratadigan sohasi. To'rtburchak chambarakka (korcho'pga) o'rnatilgan baxmal, shoyi, movut, charm va boshqalar matolarga zardo'zi usulida kashta (gul, naqsh, tasvir) tikiladi. Kashtaga ba'zan metall, tosh, shisha munchoqlar ham ishlatiladi. Shakllarni yaratishda zardo'zi, zamindo'zi, guldo'zi, birishido'zi, pulakdo'zi kabi turli usullardan foydalanishadi. Turli choklarning mohirona ishlatilishi va ularning naqshlar bilan hamohangligi zardo'zlik mollariga joziba va go'zallik bahsh etadi, ularning badiiy qiymatini oshiradi va bu ustaning didi va mohirligi bilan bog'liqdir. Ushbu kasbda qo'llaniladigan o'simlik va handasa naqshlari orasida eng go'zallari deb davqur, darham, donacha, bodomiy, butador va boshqalar hisoblanadi.

Kandakorlik - amaliy san'at turi; o'ymakorlikning metall buyumlarni o'yib, chizib naqsh, tasvir ishlash soxasi. Buyumlarni bezashda kandakori (o'yib, kesib), qolipaki (qolip yordamida), simkori (simdan foydalanib), shuningdek, buyumlarning qismlari (qopqoq, dasta va b.) va ikki qavatli buyumlarni bezashda shabaka (panjarali qilib ishlash) usullari qo'llaniladi, an'anaviy o'simliksimon (islmiy) va xandasiy (girix) naqshlardan mujassamotlar yaratiladi. Naqsh yoki tasvir zamini po'lat qalam yoki asboblari yordamida chuqur yoki sayoz o'yiladi, zamin sayoz o'yilganda rangli loklar bilan bo'yaladi, pardozlanadi, chekma, o'yima, katak, parallel kesma chiziqlar bilan jilo beriladi. 1930-yillardan metal sirtiga kimyoviy moddalar ta'sir ettirib naqsh, tasvir yaratish usuli ham (ilk bor Toshkent badiiy o'quv i.ch. k-tida) qo'llanila boshladi. Toshkent kabi yirik shaharlarda kandakorlik markazlari bo'lgan.

¹⁰ Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

XX asrning 20-yillaridan ustalar artellarga uyushtirildi. Kandakorlik sexlarida ijod qila boshlagan ustalar turli maktablarning an'analari, usullaridan foydalanib badiiy buyumlar (choydish, mis ko'za, mis lagan, satil oftoba, dashho'y, qumg'on va boshqalar tayyorlay boshladilar. 60-yillar boshlarida artellar tugatilib, mahalliy xizmat qo'mitalari kandakorlik buyumlarini ishlab chiqardilar.

Do'ppido'zlik - do'ppi Turkiston xalqlari orasida (ayniqsa O'zbekiston va Tojikiston hududida) milliy libos elementiga aylangan. Boshqa xalqlar do'ppilaridan o'zbek do'ppilari o'ziga xos shakli, bezagi bilan farqlanadi.

Do'ppi uch qismdan – tepa (aylana va to'rtburchak shaklida bichiladi), kizak (gardish shaklida) va jiyakdan tuzilgan, do'ppi respublikamizning turli joylarida turlicha bezatiladi; qismlari birlashtirilgan turlicha ko'rinishga ega bo'ladi. Kashta tikib bezatilgan bo'laklar kizakka astar yopishtirilib mayda nozik chokda qaviladi, qaviqlar orasiga paxta yoki qog'ozdan pilta qo'yiladi. So'ng tayyor bo'laklar bir-biriga ulanadi. Do'ppido'zlik bilan asosan ayollar shug'ullanadi.

XX asrning 20- yillaridan hunarmand ustalar artellarga birlashtirildi, keyinchalik fabrikalarda mehnat qila boshladilar. Xonadonlardan tashqari do'ppido'zlik hozirda Buxorodagi “Zardo'z” aksiyadorlik jamiyatida, Toshkentdagi “Sharq guli” fabrikasida, Chustdagi korxonalarda va boshqa joylarda yo'lga qo'yilgan.

Kulolchilik – hunarmandchilikning loydan (gildan) turli buyumlar (terrotika, sopol idish, qurilish materiallari va boshqalar) tayyorlaydigan turi. Kelib chiqishi va tarkibi turlicha bo'lgan tuproqlardan turli xil kulolchilik mahsulotlari tayyorlanadi.

Kulolchilik bilan insonlar neolit davrida shug'ullana boshlaganlar. Hozirgi kunga kelib kulolchilikning turlari rivojlanib, ko'payib bordi. Kulolchilikning shakli va tayyorlanish usullariga ko'ra O'zbekistonda quyidagi kulolchilik maktablari mavjud: Farg'ona (asosiy markazlari – Rishton, G'urumsaroy), Buxoro-Samarqand (asosiy markazlari – Samarqand, Urgut, G'ijduvon, Uba), Xorazm (asosiy markazlari – Madir, Kattabog' qishloqlari), Toshkent. Har bir maktab o'zining rivojlanish va ijodiy tamoyillari, yetakchi markaz va ustalari, o'zigagina xos xususiyatlariga ega bo'lish bilan birga asosiy badiiy umumiylikni ham saqlagan.

Mazkur maktablar R.Zuhurov (Denov), M.Turopov (G'urumsaroy), I.Komilov (Rishton), Alisher va Abdulla Narzullayevlar (G'ijduvon), Namoz va No'mon Obloqulovlar (Urgut), R.Matchonov (Xorazm), A.Rahimov (Toshkent) kabi ustalar ijodi bilan mashhur. Dekorativ-amaliy san'atning ushbu turi har tomonlama qo'llab-quvvatlanmoqda va targ'ib etilmoqda, uning yanada rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratilmoqda.

O'ymakorlik – amaliy san'atning qadimiy va keng tarqalgan turi; yog'och, ganch, metall, tosh, suyak, terrakota va boshqalarni o'yish, yo'nish, kesish yo'li bilan badiiy shakl yasash san'ati. Buyumlar, turli asboblarni nafislashtirishda,

binolarni bezashda, kichik shaklli haykaltaryoshlik kompozitsiyalari yaratishda keng qo'llaniladi. O'ymakorlikning mustaqil janri gliptika; foydalanadigan xom ashyosiga ko'ra yog'och o'ymakorligi, ganch o'ymakorligi, metall o'ymakorligi (kandakorlik), suyak o'ymakorligi kabi turlari bor.

O'rta Osiyoda, jumladan, O'zbekiston hududida o'ymakorlik juda qadimdan rivojlangan. Ibtidoiy odamlar yog'och, suyak, hayvon shoxlaridan o'zlari uchun zarur qurollar yaratib, ularni "bezashgan", turli ramziy chiziq va belgilar ishlashgan, toshlarga rasmlar chizishgan (qoyatosh rasmlari). O'zbekistonning janubidagi Oqtom va Quyi Mozordan topilgan hayvon shoxi hamda suyak bo'lagiga chizib ishlangan tasvirlar mil. av. 5-6-asrlarga oid yog'och o'ymakorligi namunalari saqlangan. Fayoztepa, Qoratepa, Ayritom poydevorlari marmar, toshdan ishlanib o'ymakorlik bilan bezatilgan yodgorlik namunasidir.

O'rta Osiyoda o'ymakorlik 3 yo'nalishda mavjud bo'lgan: naqsh o'ymakorligi, mavzuli (odam va hayvon tasviri ishlangan) o'ymakorlik hamda naqsh va mavzuli o'ymakorlik uyg'unligidagi murakkab kompozitsiyalar.

18-19-asrlarda o'ymakorlikning o'ziga xos maktablari rivojlandi, biri-biridan jozibador san'at namunalari yuzaga keldi. O'ymakorlik uslubiy rang-baranglikka xizmat qildi. 19-asr oxiri – 20-asr boshlarida Xiva (O. Polvonov, S. Bog'bekov), Buxoro (Usta Shirin Murodov, A. Boltayev), Qo'qon (Haydar Najmiddinov va uning o'g'li Q. Haydarov) va boshqa shaharlarda mohir, qo'li gul ustalar yetishib chiqdi, ular Xudoyorxon o'rdasi, Knyaz Romanov saroyi, Kalontarov uyi, Sitorai Mohi Xosa kabi me'moriy yodgorliklarni mahorat bilan bezadi.

20-asrda o'ymakorlik yangi mazmun va shakllar bilan boyidi, mintaqalardagi mahalliy xususiyatlar bir-biri bilan uyg'unlashib ajoyib mujassamotlar yaratildi (Navoiy teatri, Muqimiy teatri, Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi va b.).

O'zbekiston hududida asosan to'rtta yog'och o'ymakorligi maktablari mavjud bo'lib, ular o'z uslublari va yo'nalishlari bilan farqlanadi:

- Xiva yog'och o'ymakorligining rivojida Ota Polvonov va Sapo Bog'bekovlarning ijodiy faoliyati alohida o'rin tutadi. Bu maktab o'ymakorligi boshqa maktablarga qaraganda o'yma naqshlarining maydaligi, zaminining kamligi, novdalarning zichligi, badiiy tuzilishi jihatidan o'ynoqiligi, ya'ni novdalarning spiralsimonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

- Samarqand yog'och o'ymakorligi maktabida esa o'ymalarning maydaligi, naqsh namunasining murakkabligi, o'simliksimon girih va gulli girih naqshlarining ko'p ishlatilishi bilan hamda o'yma yuzasining ranglanishi ajralib turadi. Ijodkor ustalar Akduxofiz Jalilov, Asatillo, Nurilla Narzullayevlardir.

- Toshkent o'ymakorligi maktabining yirik namoyondalaridan Sulaymon Xo'jayev, Maqsud Qosimov va Ortiq Fayzullayevlardir. Toshkent maktabining

boshqa maktablardan farqi shundaki, o‘ymasining ko‘p qavatligi, o‘rtacha chuqurlikda o‘yilib, islamiy, geometrik, ramziy naqshlar ko‘proq ishlatiladi.

4. Qo‘qon yog‘och o‘ymakorligi maktabi ham o‘ziga xosligi bilan boshqa maktablardan ajralib turadi. Yirik ustalardan Haydar Najmiddinov va Qodirjon Haydarovlardir. Bu maktab o‘ymakorligining mahobatligi, yirikligi, o‘ymalarning chuqurligi va ko‘p qavatligi bilan farqlanib turadi.

Kashtachilik – kashta tikish kasbi, amaliy san’atning qadimgi sohalaridan biri. Arxeologik topilmalar kashtachilikning deyarli barcha xalqlarda qadimdanligini, iqlim, tabiiy sharoit, muhit bilan bog‘liq holda har bir xalqning madaniyati, san’ati, kasb-hunar turlari bilan birga ularning ta’sirida rivoj topganini ko‘rsatadi. Kashtaning paydo bo‘lishi teridan qilingan kiyimlarda bog‘lam va choklarning yuzaga kelishi bilan bog‘liq.

Kashta qo‘lda (igna, ilmoqli igna, ilmoqli bigiz bilan) yoki mashinada, asosan, matoda (bo‘z, satin, chit, shoyi, baxmal va boshqa) va charm (etik, mahsi, pichoq, va boshqa) tikiladi. Kashta mujassamotida o‘simliksimon naqshlar, handasiy shakllar, fazoviy jismlar, meva va hayvonlarning uslublashtirilgan tasvirlari, baytlari, keyinroq kishilarning qiyofalari, me’moriy obidalar ham o‘z ifodasini topgan. Kashta tikish turli choklardan matoga avvaldan andaza yordamida tushirilgan gul, tasvir, naqsh asosida, ba’zan matoga iplari sug‘urilib tayyorlangan asosda sanama usulida bajariladi. Bunda jun, ip, ipak, zig‘ir tolali tabiiy va sun‘iy (sintetik) tolalardan, metallardan (tilla, kumush) tayyorlangan iplardan foydalaniladi. Shuningdek, dur, nozik, piston, ba’zan qimmatbaho tosh va tangalar keng ishlatiladi. Mato, mo‘yna, charmlardan quroq tikishda kashtadan foydalaniladi.

Kashta buyumlar (palak, so‘zana, choyshab, gulko‘rpa, kirpech, dorpech, zardevor) kiyimlar (ko‘ylak, do‘ppi, nimcha, peshonaband, kamar) turmushda keng ishlatiladi. Kashta choklari, kashta tikish va uslublarining turli-tumanligi o‘zbek kashtado‘zlarining katta san’atidan dalolat beradi. Masalan Nurota, Buxoro, Samarqand kashtado‘zlik mahsulotlari ko‘proq yo‘rma chok bilan, Shahrisabzda yo‘rma, kandaxayol, iroqi, Toshkentda esa ko‘proq bosma chok bilan tikilgan.

Quroq - mayda bo‘laklardan ulab, to‘plab bezak yaratish; shu usulda yasalgan bezak, buyum ham quroq deb ataladi. Turli rang va shakldagi mayda mato parchalaridan buyum, bezak hosil qilinadi. Quroqchilik amaliy san’atda keng tarqalgan bo‘lib, ko‘rpa, ko‘rpacha, choyshab, so‘zana, dasturxon, gilam va boshqa jihozlar qadimda shu usulda tayyorlanib, ajoyib san’at namunalari yaratilgan.

Gilamchilik – tabiiy (hayvon juni, o‘simlik tolasi) va sun‘iy toladan turli xildagi gilamlar ishlab chiqaruvchi sanoat tarmog‘i. Gilamchilik badiiy hunarmandlik sohasi sifatida turli davlatlarda o‘ziga xos shaklda rivojlanib kelgan.

Qo‘lda gilam to‘qish O‘rta Osiyoda, ayniqsa Turkmanistonda keng rivojlangan. Qo‘lda gilam to‘qish nihoyatda sermashaqqat ish, to‘quvchidan qunt,

did va mahorat talab qiladi. Patli gilamlarni to‘qish ayniqsa murakkab. Qo‘lda to‘qilgan gilam pati, naqsh mujassamoti asos ipiga rangli iplardan tugib bandlar hosil qilib yaratiladi. Tugun uchi matoning yuz tomoniga chiqarib tekis qirqiladi. Har bir qatordan so‘ng arqoq ip o‘tkazib maxsus temir taroqda urib avvalgisiga mahkamlanadi. Tayyor gilam maxsus kimyoviy moddalar yordamida yuviladi. Gilamlar turli hajmlarda tayyorlanadi. O‘rta Osiyo gilamlari uchun xos bo‘lgan, naqshning aniqligi, go‘zal bo‘lishi va ranglarning uyg‘unligi ularning badiiy qiymatini oshirgan.

Andijon, Samarqand gilamlari, qoraqalpoqlar to‘qigan o‘tov jihozlari badiiy jihatdan mohirona ishlangan. Andijon gilamlarining pati qisqa, qalin va mayin bo‘ladi. Samarqandning rangdor uzun patli julxirs (“ayiq teri”) gilami o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Qo‘g‘irchoqsozlik – xalq amaliy san‘ati hamda san‘atning boshqa turlari singari insonlarning tabiatni, yon atrofni, borliqni kuzatishlari, undan xayratlanishlari yoki qo‘rqishlari, zavqlanishlari asosida tug‘ilgan. Respublikamiz hududida olib borilgan qazishmalar vaqtida topilgan odamlarning yoki hayvonlarning, fantastik-xayoliy jonzotlarning loydan ishlangan kichkina haykalchalari bunga misol bo‘lishi mumkin. O‘rta Osiyo hududida yashagan xalqlar asosan dehqonchilik, chorvachilik bilan shug‘ullanishgan va ularning san‘ati shu turmush tarzi bilan bog‘lik bo‘lgan. Bir vaqtlar diniy xarakterdagi Ashshadaro (Xorazm viloyati), Suv Xotin (Surxondaryo viloyati) totem yoki ma‘buda Anaxita ko‘rinishlari vaqt o‘tishi bilan katta hajmdagi marosim qo‘g‘irchoqlariga aylangan. Halkimiz azaldan bolajon xalq bo‘lgan. Bolalar uchun esa ovunchoq qo‘g‘irchoklar kerak bo‘lgan. Qo‘y Qo‘chqor, o‘rdak, g‘oz, xo‘roz, baliq, chig‘anoq shaklidagi xushtaklar ham ovunchoq ham didaktik o‘yinchoq vazifasini bajargan. Osiyo xalqlarida arusaksoz, qo‘g‘irchoqsoz, kurjokchi kabi kasb egalari mahalliy xom ashyodan diniy, marosim yoki ovunchoq maqsadida uyinchoq-qo‘g‘irchoqlar yasashgan va ular Buyuk Ipak Yuli orqali kup xalqlarga tarqalgan. Mahalliy xom ashyo deganda tuproq-loy, yog‘och, qamish, mato, jun, qamish, suyak kabi materiallar nazarda tutilmoqda. Afsuski, davrlar aro sinalgan eng mustahkam xom ashyo bu olovda pishirilgan loy -keramika sopol bo‘lib chiqdi. Chunki aynan sopol qo‘g‘irchoq-o‘yinchoqlargina biz kadimiy ajdodlarimizdan yetib kelgan xolos. Muzeylarda saqlanayotgan aravaga qo‘shilgan ot xaykalchasi, ajdarho ko‘rinishi haykalchasi shular jumlasidandir. Loy sopolidan ishlangan o‘yinchoqlar an‘anasini o‘tgan asrda Buxorolik Xamro buvi saqlab qolib, uz jiyanlariga o‘rgatib ketgan. Bugungi kunda ushbu an‘anani Kubaro aya davom ettirib kelmokda.

Mustaqillik tufayligina ushbu madaniyat, san‘atimizning bir ko‘rinishi milliy qadriyatimiz hisoblangan, yo‘qolib ketgan qo‘g‘irchoqsozlik san‘ati qayta tiklana boshlandi. Buxoroda, vodiya, Toshkentda loydan ishlangan qo‘g‘irchoqlarga

e'tibor berilgan bo'lsa, boshqa mahalliy xom ashyolardan tayyorlangan maishiy xarakterdagi, sovg'abop qo'g'irchoqlar Xorazm viloyatida Kuryazov Mansur rahbarligidagi bir guruh tashabbuskor ijodkorlar tomonidan tayyorlana boshlandi.

Ganchkorlik – badiiy hunarmandlik turi; amaliy san'atning ganchda ishlash bilan bog'liq sohasi. Binolarni bezatishda, me'moriy detallar ishlashda, devor va shiftlarni suvashda, bezak shakllari hamda o'yma naqsh va tasvirlar yaratishda keng qo'llaniladi. Ganchkorlikda bezak ikki usulda bajariladi: o'ymakori usulida bino devori ganch suvoq qilinib, bezatiladigan qismiga naqsh ishlanadi. Qolipaki usulida tayyor bezak ganch taxtalarida bezatiladigan sirtga o'rnatiladi. Qolipaki usuli bezakni birdaniga ko'p miqdorda tayyorlash imkonini beradi. Hozir korxonalarda qoliplar yordamida ko'p nusxada tayyorlash yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston hududida ganchning mo'lligi hamda unda ishlashning qulayligi ganchkorlikni qadimdan maxsus kasb sifatida shakllanishiga sabab bo'lgan. Soha mahobatli binolar qurilishi, umuman me'morlik, amaliy va tasviriy san'at rivoji bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Qadimdan tosh, g'isht, sopol, yog'och bilan bir qatorda ganchdan ham keng foydalanilgan; o'yma naqsh va tasvir ishlashga qulayligi esa ganch o'yakorligini rivojlantirgan.

Nazorat savollari

1. *NMM Konvensiyasi O'zbekistonda qachon ratifikatsiya qilingan?*
2. *O'zbekiston qachondan NMM Konvensiyasining ishtirokchisiga aylandi?*
3. *O'zbekistonda NMM muhofazasi bilan bog'liq Davlat dasturi qachon qabul qilingan?*
4. *Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar qachon tasdiqlangan?*
5. *Qonunchilikka NMM bilan bog'liq o'zgartirish va qo'shimchalar qachon kiritilgan?*
6. *O'zbekistonda NMMning nechta ro'yxati yuritilishi belgilangan?*
7. *Ro'yxatlar kim tomonidan tasdiqlanadi?*
8. *Ro'yxatlarni yuritish tartibi qaysi hujjatda belgilangan?*
9. *Tarixiy-madaniy ekspertiza kim tomonidan o'tkaziladi?*
10. *Davlat dasturi nechta banddan iborat?*

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Madaniyat sohasiga oid me'yoriy hujjatlar to'plami. O'z.R.Madaniyat va sport ishlari vazirligi, 2010 y.
2. List of Intangible Cultural Heritage in Neyed of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.

3. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.

4. O‘.Toshmatov, N.Isakulova. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari (monografiya). Toshkent, 2015 y.

5. Osnovniye teksti Mejdunarodnoy konvensii ob oxrane nematerialnogo kulturnogo naslediY. YUNESKO, 2014 g.

3-mavzu: Konvensiyasini milliy darajada implementatsiya qilish. (2 soat)

Reja:

- 3.1. YUNESKO va uning Konvensiyalari.
- 3.2. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning zarurati va bu borada amalga oshirilgan ishlar.
- 3.3. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasining maqsad va vazifalari.
- 3.4. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasining milliy darajada implementatsiyasini tashkil etuvchi asosiy hujjat.
- 3.5. Nomoddiy madaniy meros muhofazasi bilan bog‘liq xalqaro loyihalar.

Tayanch iboralar: *BMT, YUNESKO, ishtirokchi davlat, Operativ yo‘riqnoma, Bosh assambleya, Hukumatlararo qo‘mita, Kotibiyat, Rerezentativ ro‘yxat, ratifikatsiya, nomoddiy madaniy meros sohalari, bilim va ko‘nikmalar, hamjamiyat, merosni o‘zida saqlovchilar, nodavlat-nohukumat tashkilotlari, Milliy dastur.*

3.1. YUNESKO va uning Konvensiyalari

YUNESKO (BMTning fan, ta‘lim va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti) 1946 yilda tashkil etilgan hukumatlararo xalqaro tashkilotdir. Hozirgi kunda u 195 ishtirokchi-davlatlarni birlashtirgan. Tashkilotning asosiy vazifasi tinchlikni saqlash, barqaror taraqqiyot, va madaniyatlararo dialogni tashkil etish, shuningdek, qashshoqlikka va turli tengsizliklarga qarshi kurashish ishlariga ta‘lim, fan, madaniyat va kommunikatsiyani safarbar etishdan iboratdir.

Konvensiya odatda, milliy va xalqaro miqyosda umumiy maqsadlarni amalga oshirish yo‘lidagi huquqiy hujjat bo‘lib, ushbu maqsadlarni amalga oshirish standartlari va uslublarini ham aks ettiradi. Ko‘ptomonlama konvensiyalar esa turli nuqtai-nazarlarni muvofiqlashtiruvchi xususiyatga ega bo‘lganligi sababli ularning qabul qilinishi uchun ko‘plab yillar talab etiladi.

YUNESKOning madaniyat va meros sohalorida (mualliflik huquqlarini ham hisobga olgan holda) yettita konvensiyasi mavjud bo‘lib, ular (a) moddiy, nomoddiy va tabiiy meros; (b) hozirgi kunda madaniy turfa xillikning namoyon bo‘lishi yo‘nalishlarida qabul qilingan:

- Madaniy o‘zlikni ifodalash turfa xilligi shakllarini muhofaza qilish va rag‘batlantirish to‘g‘risida Konvensiya (2005).

- Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida Konvensiya (2003 y.)¹¹.
- Suv osti madaniy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida Konvensiya (2001 y.).
- Jahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida Konvensiya (1972 y.).
- Madaniy boyliklarning noqonuniy olib kirilishi, olib chiqilishini ta’qiqlash va mulk huquqlarining o‘tkazilishiga qaratilgan tadbirlar to‘g‘risida Konvensiya (1970 y.).
- Qurolli to‘qnashuvlar chog‘ida madaniy boyliklarni himoya qilish to‘g‘risida Konvensiya (1954 y.).
- Jahon mualliflik huquqlari to‘g‘risida Konvensiya (1952, 1971 yy.).

YUNESKOning madaniyat va meros bo‘yicha uch konvensiyasi madaniy turfa xillikni saqlashga munosib hissa qo‘shadigan hujjatlaridir va ular ma’lum ma’noda bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega.

1972 yilda qabul qilingan Jahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida Konvensiyasi (Jahon merosi Konvensiyasi nomi bilan ham yuritiladi)ning asosiy maqsadi buyuk va universal qimmatga ega bo‘lgan merosning muhofazasiga qaratilgan. Bu Konvensiyani YUNESKOning 194 a’zosidan 189 tasi ratifikatsiya qilgan bo‘lib, Butunjahon meros ro‘yxati mavjudligi sababli u YUNESKO konvensiyalarining eng taniqlisidir. 2003 yilda qabul qilingan Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida Konvensiya (Nomoddiy meros Konvensiyasi deb ham yuritiladi) jahondagi hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarning nomoddiy madaniy merosini asrashga qaratilgan. 2020 yil aprel’ holatiga ko‘ra ushbu Konvensiyaning a’zolari ro‘yxatida 169 ta davlat mavjud. Bu Konvensiya Butunjahon merosi Konvensiyasidan farq qiladi, lekin uning yaratilishiga mazkur Konvensiyaning ta’siri seziladi.

Madaniy o‘zlikni ifodalash turfa xilligi shakllarini muhofaza qilish va rag‘batlantirish to‘g‘risida Konvensiya (2005 y.) ijodiy tashabbuskorlikni qo‘llab-quvvatlash, kengaytirish orqali madaniy turfa xillikni rag‘batlantirishga qaratilgan. 2020 yil aprel’ holatiga ko‘ra ushbu Konvensiya a’zolarining ro‘yxati 141 ta davlatni tashkil etadi.

3.2. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning zarurati va bu borada amalga oshirilgan ishlar.

¹¹ Конвенциядаги «safeguarding» термини «saqlash» маъносини билдирсада, уни ўзбек тилида “муҳофаза қилиш” термини тўлароқ ифодалайди

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish zarurati va buning uchun zarur mexanizmlarni yaratish to‘g‘risida munozaralar 1970 yillardan boshlanib, Boliviya tomonidan kiritilgan edi. 1989 yilda YUNESKO Folklorni saqlash bo‘yicha Tavsiyalarni qabul qildi va Sharqiy Osiyo davlatlari tashabbusi bilan 1993 yilda Insoniyatning tirik durdonalari Dasturi boshlandi, buning natijasida 1998 yildan “Insoniyatning og‘zaki va nomoddiy merosi durdonalarini e‘lon qilish” ishlari boshlandi.

«Insoniyatning tirik durdonalari» va «Durdonalari» bo‘yicha tavsiyalar va dasturlarda ekspertlar tomonidan kiritilgan va Jahon merosi Konvensiyasida qo‘llanilgan butunjahon ahamiyatiga ega bo‘lish prinsipi qat‘iy tanqidga uchradi va Nomoddiy madaniy merosning muhofazasida hamjamiyatlar ishtirokini ta‘minlash va iyerarxiyadan qochish masalasi ko‘tarildi. Bunday yangi yondashuv Nomoddiy madaniy merosning buyukligi va ularni yetkazuvchilarning mahorat darajasiga emas, Nomoddiy madaniy meros bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalarning avloddan-avlodga o‘tkazilishini asosiy vazifa sifatida e‘tirof etadi. 1990-yillarning oxirida yangi standartlashtiruvchi hujjat yaratish g‘oyasi YUNESKOga a‘zo davlatlar, ayniqsa Sharqiy Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi davlatlari tomonidan faol ilgari surildi. 2001 yilda YUNESKO tomonidan Kotibiyatga hukumatlararo uchrashuvni tashkil etish va bunda “xalqaro konvensiyaning dastlabki varianti” matni bo‘yicha kelishuvga erishish bo‘yicha topshiriq berildi. Keyinroq, 2002 yilning sentabridan 2003 yilning iyunigacha muddatda Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha Konvensiya tayyorlandi. U 2003 yilning oktabr oyida YUNESKO Bosh konferensiyasida qabul qilindi; tez orada uni ratifikatsiya qilish ishlari boshlandi, ishtirokchi-davlatlarning soni 30 taga yetgandan uch oy o‘tganidan keyin, ya‘ni 2006 yil 20 iyunidan u kuchga kirdi. Konvensiya taajjublanarli holda tez ratifikatsiya qilindi va 2012 yilning aprel oy holatiga ko‘ra uni YUNESKOga a‘zo 193 davlatning 142 tasi (uchdan ikki qismidan ortig‘i) ratifikatsiya qilib bo‘lgan edi.

3.3. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasining maqsad va vazifalari.

Nomoddiy madaniy meros aksariyat hollarda moddiy meros hisoblangan joy, bino, predmetlar, xom ashyo, kiyimlar, asboblar bilan bog‘liq, va o‘z navbatida moddiy meros ham uni yaratish bilan bog‘liq nomoddiy meros va amaliyot bilan bog‘liq bo‘ladi. Moddiy va nomoddiy merosning bundan qorishuvini inkor etmagan holda YUNESKOga a‘zo davlatlar tomonidan alohida Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha konvensiya yaratish taklifi ma‘qullandi. Buning asosiy sababini Jahon merosi konvensiyasiga kiritiladigan qo‘shimcha va o‘zgarishlar bilan Nomoddiy madaniy merosni muhofazasiga oid barcha tadbirlarni qamrab olish

imkoniyatining chegaralanganligidan axtarish lozim. Shuningdek, moddiy meros bilan nomoddiy merosning hamjamiyatlar ishtirokidagi muhofazasi bir-biridan tubdan farq qiladi.

O‘z navbatida moddiy meros muhofazasida an’anaviy ravishda o‘tmish bilan bog‘liq predmetlar va binolarni saqlash masalasi asosiy o‘rin tutsa, nomoddiy merosda - tirik va hozirda mavjud bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni muhofaza qilish, namoyon etish va keyingi avlodga yetkazish masalalari muhim hisoblanadi.

Konvensiyaning rasmiy ravishda tan olingan olti (ingliz, arab, ispan, xitoy, rus va fransuz) tillaridagi tarjimalari mavjud. Ko‘plab mamlakatlarda uning boshqa tillarga tarjimalari yaratilgan.

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro konvensiya 9 ta bo‘lim 40 ta moddadan iborat bo‘lib, biz quyida undagi bizning faoliyatimizga taalluqli bo‘lgan bo‘lim va moddalariga to‘xtalamiz, chunki, uni milliy darajada implementatsiyasini tashkil etish bo‘yicha asosiy vazifalar 2010 yil 7 oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan Davlat dasturida qamrab olingan. Shuning uchun mazkur Davlat dasturining bandlari qay darjada Konvensiya talablarini aks ettirishi va uning amalga oshirilishi implementatsiyaning darjasini belgilab beradi.

Konvensiyani qabul qilish zarurati ifodalangan bandlarda “globallashuv va ijtimoiy o‘zgarishlar jarayoni hamjamiyatlar o‘rtasida o‘zaro muloqot o‘rnatish uchun qulay zamin yaratish” maqsadi, “murosasizlikning kelib chiqishi, degradatsiyalanishning jiddiy tahdid manbai bo‘lishi”, shuningdek, “nomoddiy madaniy merosni saqlash bo‘yicha mablag‘larning yetishmasligi oqibatida uning yo‘qolib ketish va buzilib ketish xavfi” mavjudligi ta’kidlanadi. Shu munosabat bilan “insoniyatning nomoddiy madaniy merosni muhofaza etish yo‘lidagi umumiy intilishlarini, say-harakatlarini va bu boradagi umumiy xavotir” ham e’tirof etiladi.

Keyingi bandlarda nomoddiy madaniy meros aslida insonlarning ijodkorlik faoliyati natijasida yaratilishi ta’kidlanadi va “hamjamiyatlar, xususan tub aholiga mansub hamjamiyatlar va ayrim hollarda alohida shaxslarning nomoddiy madaniy merosni barpo etishda, muhofaza qilishda, saqlashda va qayta bunyod etishda, va shu tariqa madaniy turli-tumanlikni boyitishda va insoniyatning ijodkorlik qobiliyatini oshirishda muhim rol o‘ynashi” aytiladi. Ushbu merosni saqlash bo‘yicha yangi tartib va qoidalarni joriy etish maqsadida “madaniy va tabiiy merosni saqlash bo‘yicha xalqaro shartnomalarni, amaldagi tavsiya va rezolyusiyalarni nomoddiy madaniy meros sohasidagi yangi qoidalar bilan boyitish va samarali to‘ldirish” muhimligi hisobga olinadi. Nomoddiy madaniy merosni saqlash va targ‘ib etishdan tashqari uning o‘ta muhim o‘rni - “yosh avlodlar tomonidan chuqur his etilishi kerakligi” alohida ta’kidlanadi. Bu yerda yana “nomoddiy madaniy

merosning kishilar o‘rtasida o‘zaro yaqinlashuvi, muloqot, o‘zaro tushunish” dagi bebaho roli e’tirof etiladi.

Konvensiyaning maqsadlari sifatida quyidagilar qayd etilgan:
 nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish;
 tegishli hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarga mansub nomoddiy madaniy merosni hurmat qilish;
 nomoddiy madaniy merosning muhimligiga va mahalliy, milliy va xalqaro miqyosda uning umum tomonidan tan olinishiga e’tiborni jalb qilish;
 xalqaro hamkorlik va yordam ko‘rsatish.

Konvensiyaning 2-moddasida matnda uchraydigan asosiy tushunchalarga ta’rif berilgan bo‘lib, biz oldingi mavzuda alohida to‘xtalgan “nomoddiy madaniy meros” tushunchasiga alohida to‘xtalgan va merosning yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu moddada (keyinchalik matndagi qaytariqlarni qisqartirish maqsadida) “muhofaza” so‘zi doimiy ravishda juda keng, ya’ni - “nomoddiy madaniy meros hayotiylikini ta’minlash, shu bilan birga, uni identifikatsiyalash, hujjatlashtirish, tadqiq qilish, saqlash, himoya qilish, ommalashtirish, rolini oshirish, targ‘ib qilish choralari, asosan rasmiy va norasmiy ta’lim yordamida amalga oshirish, hamda bunday merosning turli jihatlarini qayta barpo etish” ma’nolarida qo‘llanilishi yozilgan.

Konvensiyaning ikkinchi bo‘limi Konvensiya organlariga bag‘ishlangan. Unga ko‘ra uning eng oliy organi – Bosh assambleya bo‘lib, har ikki yilda bir marotaba o‘z yig‘ilishlarini o‘tkazadi. Bundan tashqari ishtirokchi-davlatlar tomonidan tavsiya etiladigan nomzodlardan tashkil topgan – Hukumatlararo qo‘mita va doimiy faoliyat olib boruvchi – Kotibiyat ham tashkil etiladi. Bu bo‘limda mazkur organlarning vakolatlari, ish uslubi, saylanish muddatlari va ularning faoliyati bilan bog‘liq tashkiliy masalalar yoritiladi.

3.4. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasining milliy darajada implementatsiyasini tashkil etuvchi asosiy hujjat

“Nomoddiy madaniy merosni milliy darajada muhofaza qilish” mavzusidagi uchinchi bo‘limda ishtirokchi-davlat tomonidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ishlar va unga yuklanadigan majburiyatlar qayd etilgan. Shu munosabat bilan mazkur bo‘limning moddalariga alohida to‘xtalamiz va batafsil tushuntirishlar berishga harakat qilamiz. Talablar bilan bir qatorda mamlakatimizda ushbu yo‘nalishda amalga oshirilgan ishlar va rejalashtirilgan vazifalarni ham tahlil etamiz.

Har bir ishtirokchi-davlat o‘z hududida joylashgan nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha tegishli choralarni ko‘rishi lozim. Bu borada

malakatimizda qonunchilikka tegishli o'zgartirishlar kiritilganligi, maxsus dastur ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilayotganligini e'tirof etish lozim.

Nomoddiy madaniy meros hayotiyiligini ta'minlash, shu bilan birga, uni identifikatsiyalash, hujjatlashtirish, tadqiq qilish, saqlash, himoya qilish, ommalashtirish, rolini oshirish, targ'ib qilish choralarini, asosan rasmiy va norasmiy ta'lim yordamida amalga oshirish, hamda bunday merosning turli jihatlarini qayta barpo etish doirasida o'z hududida mavjud bo'lgan nomoddiy madaniy merosning turli xil unsurlarini hamjamiyatlar, guruhlar va tegishli nohukumat tashkilotlar ishtirokida identifikatsiyalashi va aniqlashi lozim. Davlat dasturining tegishli bandlarida bu bandda belgilangan vazifalarning hammasi nazarda tutilgan. Xususan, 7-bandda "O'zbekistonning qadimiy folklor va an'anaviy ijrochiligi saqlanib qolgan Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Navoiy, Buxoro, Xorazm viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Farg'ona vodiysi bo'ylab kompleks folklor ekspeditsiyalari uyushtirish" rejalashtirilgan bo'lib, 55 va 56-bandlarda ushbu ekspeditsiyalarga madaniyatshunoslar, san'atshunoslar, folklorshunos, etnograf va ekspertlarning, shuningdek, oliy ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning jalb etilishi va ushbu tadbirlarning moliyalashtirilishi masalalari kiritilgan. Bundan tashqari, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg'oniston va Xitoyda yashovchi o'zbeklar folklorini yozib olishni tashkil etish (8-band) ham ko'zda tutilgan.

Ishtirokchi-davlatlar tomonidan yuritilishi lozim bo'lgan ro'yxatlar bo'yicha quyidagi vazifalar belgilangan:

Har bir ishtirokchi-davlat ... o'z hududida mavjud bo'lgan nomoddiy madaniy meros obyektlarining bir yoki bir nechta ro'yxatini tuzadi. Bu ro'yxat muntazam ravishda yangilab turilishi lozim. Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 23 fevraldagi 47-sonli qarori bilan "Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxatini yuritish to'g'risidagi nizom" tasdiqlangan va shu asosda mamlakatimizda 4 xil ro'yxat yuritilmoqda.

1. Insoniyat nomoddiy madaniy merosining Rerezentativ ro'yxatiga tavsiya etilayotgan obyektlar ro'yxati.

2. Zudlik bilan muhofaza ostiga olinishi lozim bo'lgan nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxati.

3. Nomoddiy madaniy meros obyektlarining milliy ro'yxati.

4. Nomoddiy madaniy meros obyektlarining mahalliy ro'yxati.

Har bir ishtirokchi-davlat Qo'mitaga muntazam ravishda o'z hisobotini berib borar ekan, ushbu ro'yxatlar to'g'risida ham tegishli ma'lumotnomalarni taqdim etishi lozim. Ushbu band talablariga ko'ra har bir ishtirokchi-davlat har 6 yilda bir marotaba YUNESKOga o'z hisobotini taqdim

etishi lozim. Davlat dasturining 20-bandida “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro Konvensiya talablarining bajarilishi borasida mamlakatimizda olib borilayotgan ishlar to‘g‘risida 2014 va 2020 yillarda hisobotlarni tayyorlash va belgilangan tartibda YUNESKO tashkilotiga taqdim etish” vazifasi belgilab qo‘yilgan.

13-moddada muhofaza qilishning boshqa choralari ham belgilangan. Unda – **“Nomoddiy madaniy merosning jamiyatdagi rolini oshirish va ushbu merosni muhofaza qilishni rejalashtirish dasturiga kiritishga yo‘naltirilgan umumiy siyosatni ishlab chiqadi va amalga oshiradi”** deyilgan. Davlatimiz siyosatida xalqimizning ma‘naviy boyligini asrash, urf-odat va marosimlarimiz vositasida yoshlarni tarbiyalash keng o‘rin egallagan. Yangi Qonun qabul qilinishi, Davlat dasturining ishlab chiqilishi va hayotga tatbiq etilishi, bu borada huquqiy-normativ hujjatlar ishlab chiqilishi buni isbotlaydi.

Navbatdagi bandlarda ham qator vazifalar qo‘yilgan. Biz quyida ushbu vazifalarni Davlat dasturida ko‘zda tutilgan bandlar bilan solishtirishda davom etamiz.

O‘z hududida mavjud bo‘lgan nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishga ixtisoslashgan bir yoki bir nechta vakolatdor tashkilotni aniqlaydi yoki tashkil etadi. 2009 yil oktabrda qabul qilingan Qonun, Davlat dasturi, Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 23 fevraldagi 47-son qaroriga muvofiq ushbu faoliyat bilan shug‘ullanuvchi tashkilot va muassasalar aniqlangan.

Nomoddiy madaniy merosni, xususan, xavf ostida bo‘lgan nomoddiy madaniy merosni samarali muhofaza qilish maqsadida ilmiy, texnikaviy, san‘atshunoslik sohasidagi tadqiqotlarga, shuningdek, ilmiy-tadqiqot metodologiyalarini ishlab chiqishga yaqindan ko‘maklashadi. Davlat dasturining 5-bandida nomoddiy madaniy merosning barcha yo‘nalishlari bo‘yicha grantlar ajratilishini ta‘minlash, ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, tadqiqot ishlariga yosh olimlarni jalb etish vazifasi qo‘yilgan. Shuningdek, 31-bandda musiqa, madaniyat va san‘at ta‘lim yo‘nalishlarida o‘qiyotgan talabalarning nomoddiy madaniy meros borasidagi tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va ushbu yo‘nalishdagi eng yaxshi tadqiqotlar tanlovlarini e‘lon qilish, g‘oliblarni rag‘batlantirish, eng sara ishlarni ilmiy to‘plam shaklida chop etish vazifasi qo‘yilgan.

Nomoddiy madaniy merosni boshqarish sohasida kadrlar tayyorlovchi muassasalarni tashkil etish yoki mustahkamlashga ko‘maklashish. Davlat dasturining 13 ta bandi (21-33 bandlar) soha mutaxassislarini tayyorlash va malaka oshirish ishlarini tashkil etish masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda maktab ta‘limidan boshlab, o‘rta-maxsus va oliy ta‘limda, shuningdek undan keyigi ta‘lim bosqichlarida ham mazkur vazifalarni bajarish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan.

Nomoddiy madaniy merosdan foydalanish imkoniyatini oshirish. Davlat dasturining “Nomoddiy madaniy meros targ‘ibotida madaniy turizm dasturlaridan keng foydalanish” masalalariga bag‘ishlangan bo‘limining 6 ta bandi (49-54 bandlar) va dasturning qator boshqa bandlarida mamlakatimiz aholisi va xorijlik mehmonlarning nomoddiy madaniy merosdan bahramand bo‘lishini yanada yaxshilash masalalari yoritilgan.

Nomoddiy madaniy merosni hujjatlashtirish bilan shug‘ullanuvchi muassasalarni barpo etish va ulardan foydalanishni yengillashtirish. Hozirda O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi qoshidagi Respublika xalq ijodiyoti va madaniy-ma’rifiy ishlar ilmiy-metodik markazi qoshida maxsus Hujjatlashtirish bo‘limi tashkil etilgan. Ushbu bo‘lim byudjet mablag‘lari va YUNESKO tomonidan ajratilgan 18 ming AQSH dollari evaziga zamonaviy audio, video, foto uskunalari, shuningdek, tipografiya anjomlari bilan ta’minlangan. O‘zbekiston Fanlar akademiyasining A.Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor bo‘limi ham tegishli zamonaviy anjomlar bilan boyitildi. Fanlar akademiyasi tasarrufidagi San’atshunoslik institutida maxsus Hujjatlashtirish bo‘limi tashkil etilishi rejalashtirilgan. Nomoddiy madaniy merosni targ‘ib etish maqsadida maxsus veb-sayt (WWW.nmm.uz) ishlab turibdi.

Ta’lim, jamoatchilikning xabardorligini oshirib borish va salohiyatni mustahkamlash masalalariga bag‘ishlangan 14-moddada belgilangan vazifalar ijrosi bo‘yicha quyidagilarni keltirish mumkin.

Ta’lim dasturlari orqali jamoatchilikning, xususan, yoshlarning nomoddiy madaniy meros to‘g‘risidagi bilimlarini oshirish. Davlat dasturining 21- bandida nomoddiy madaniy merosni o‘rganish masalalarini oliy ta’lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining tegishli fanlar o‘quv dasturlariga kiritish, qo‘llanmalar tayyorlash va chop etish rejalashtirilgan.

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish sohasida, xususan, boshqaruv va ilmiy tadqiqot masalalari bilan bog‘liq imkoniyatlarni oshirish bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish. Davlat dasturining birinchi bo‘limi to‘laligicha nomoddiy madaniy merosning boshqaruvi, ikkinchi bo‘limi esa nomoddiy madaniy merosni ilmiy jihatdan o‘rganish va tadqiqot ishlarini tashkil etish masalalarini qamrab oladi.

Bilimlarni tarqatishning norasmiy usullaridan foydalanish. Dasturning 25-bandida nomoddiy madaniy merosni saqlovchi va yetkazuvchilarni o‘quv dasturlarini takomillashtirish ishlariga va bevosita o‘quv jarayoniga jalb etish, ularga shart-sharoitlar yaratish, 32-bandida nomoddiy madaniy meros bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislarning malakasini oshirish, 36-bandida nomoddiy madaniy meros muhofazasi va targ‘iboti masalalariga bag‘ishlangan maxsus “Meros” ilmiy-ommabop jurnalini tashkil etish masalalari qamrab olingan.

Nomoddiy madaniy merosga xavf solayotgan tahdidlar, shuningdek, mazkur Konvensiyaning bajarilishi yuzasidan olib borilayotgan tadbirlar haqida jamoatchilikni xabardor qilib turish. Dasturning 6-bo‘limi nomoddiy madaniy merosni saqlash va uning muhofazasini tashkil etish bo‘yicha olib boriladigan targ‘ibot-tashviqot ishlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning 40-45 bandlarida ushbu masalalar to‘liq qamrab olingan.

Konvensiyaning 15-moddasida hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarning ishtiroki masalasi xususida shunday vazifa qo‘yilgan:

Har bir ishtirokchi-davlat nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish doirasida shunday merosni bunyod etish, muhofaza qilish va taqdim etish bilan shug‘ullanuvchi hamjamiyatlar, guruhlar va alohida shaxslarning imkon qadar keng ishtirokini ta‘minlashga harakat qiladi hamda ularning bunday merosni boshqarishga jalb qilinislari va faol ishtirok etishlari uchun ko‘maklashadi. Ushbu vazifalar to‘laligicha Davlat dasturida ko‘zda tutilgan. Xususan, 7-bo‘lim nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida hamkorlik tarmog‘ini rivojlantirish masalalarini qamrab olib, unga ko‘ra nomoddiy madaniy meros masalalari bilan shug‘ullanuvchi nodavlat tashkilotlari va muassasalarining uyushmasini tashkil etish, ular tomonidan o‘tkaziladigan nomoddiy madaniy meros bilan bog‘liq tanlov, ko‘rik, festivalъ, ko‘rgazmalarning yillik rejalari ishlab chiqilishi, muvofiqlashtirilishi va e‘lon qilinishini ta‘minlash, mahallalarda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish va targ‘ib etish borasidagi ishlarni rejalashtirish va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari bilan birgalikda amalga oshirish mo‘ljallangan.

Konvensiyaning IV bo‘limi nomoddiy madaniy merosni xalqaro miqyosda muhofaza qilish masalalariga bag‘ishlangan. Ushbu bo‘limning 16 va 17 moddalariga asosan ikkita xalqaro ro‘yxat - Insoniyatning nomoddiy madaniy merosining representativ ro‘yxati va Kechiktirib bo‘lmas muhofazaga muhtoj nomoddiy madaniy meros ro‘yxati yuritilishi belgilab qo‘yilgan. Representativ ro‘yxatga O‘zbekistondan 8 ta (Boysun madaniy muhiti, Shashmaqom, Katta ashula, Navro‘z, Askiya, Palov madaniyati va an‘analari, Xorazm raqsi lazgi, Miniatyura san‘ati) obyekt kiritilgan. Shuningdek, Ilg‘or tajribalar reyeyestriga 2017 yilda “Marg‘ilon hunarmandchilik markazining atlas va adras matolarini to‘qishda an‘anaviy uslublarni saqlab qolish tajribasi” kiritildi va bu nomzod ushbu ro‘yxatda Markaziy Osiyodan yagona nomzod bo‘lib qolmoqda. Har ikki ro‘yxatga va reyeyestriga nomzodnomalarni tayyorlash ishlari muntazam ravishda olib borilmoqda.

57 banddan iborat Davlat dasturida 10 yil davomida nomoddiy madaniy merosimizni muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanishning eng asosiy yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan.

Davlat dasturining “Nomoddiy madaniy merosni ilmiy jihatdan o‘rganish va tadqiqot ishlarini tashkil etish” masalalariga bag‘ishlangan bo‘limida 2011 yildan boshlab har ikki yilda nomoddiy madaniy meros muammolariga bag‘ishlangan xalqaro va respublika ilmiy-amaliy anjumanlarini o‘tkazish ko‘zda tutilgan.

Ushbu bo‘limda Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasi zimmasiga nomoddiy madaniy merosning barcha yo‘nalishlari bo‘yicha grantlar ajratilishini ta‘minlash, ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, tadqiqot ishlariga yosh olimlarni jalb etish vazifasi yuklangan.

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi zimmasiga esa:

nomoddiy madaniy meros tarixining mohiyatini ochib beruvchi qadimiy qo‘lyozmalar, fono yozuvlarni sinchiklab o‘rganish va ularni turli tillarda bosma ko‘rinishda va zamonaviy disklarda chop etishni yo‘lga qo‘yish;

O‘zbekistonda Navro‘zning tiklanish tarixi va mustaqillik yillarida uning ham mazmunan, ham shaklan boyishi jaryonini tadqiq etish va targ‘ib qilish;

“O‘zbek xalq ijodi yodgorliklari” 100 tomligini asar matni, notasi va izohlari bilan nashrga tayyorlash;

nomoddiy madaniy meros masalalari bilan shug‘ullanuvchi maxsus bo‘linma faoliyatini tashkil etish vazifalari yuklangan. Hozirda ushbu tashkilot zimmasiga yuklangan eng katta vazifalardan biri – 100 tomlikni nashrga tayyorlash ishlari boshlab yuborilgan. Fanlar akademiyasining Alisher Navoyi nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor bo‘limi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan reja asosida xalq ijodiyotini barcha janrlaridan eng yuksak namunalari kiritiladigan to‘plamlar nashrga tayyorlanmoqda.

O‘z navbatida Madaniyat va sport ishlari vazirligi zimmasiga ushbu bo‘limda:

Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Navoiy, Buxoro, Xorazm viloyatlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Farg‘ona vodiysi bo‘ylab kompleks folklor ekspeditsiyalari uyushtirish;

Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg‘oniston va Xitoyda yashovchi o‘zbeklar folklorini yozib olishni tashkil etish;

“Go‘ro‘g‘li”, “Alpomish” singari dostonlarni fundamental ilmiy tadqiq etish ishlarini yanada kuchaytirish;

o‘zbek an‘anaviy musiqasiga oid ma‘lumotlarni jamlash va yaxlit holda chop etilishini tashkil etish vazifalari yuklangan. “O‘zbek an‘anaviy musiqasi” ko‘p tomlik antalogiyasi nashrga tayyorlash, unda “Shashmaqom”, Xorazm va Farg‘ona-Toshkent maqomlari, dutor va surnay maqom yo‘llari, “Feruz” va “Ushshoq” kabi turkumlarning zamonaviy ijrochilar talqinida yozib olinishi va ta‘lim dasturlarida keng foydalanish uchun SD, DVD, multimedia ko‘rinishlarida tayyorlash ishlari

ham rejalashtirilgan. Hozirda Farg‘ona-Toshkent maqomlarini to‘liq yozib olish va ularni tizimga solish ishlariga sohaning yetuk mutaxassisleri jalb etilgan, YUNESKONing Qoraqalpoq an‘anaviy musiqasini hujjatlashtirish loyihasi asosida 100 dan ortiq sozanda va xonandalarning 300 dan ortiq qo‘shiq va kuylari yozib olindi. Ularning ilk namunalari Fransiyada audiodisk shaklida chiqarilgan.

Nomoddiy madaniy merosni ro‘yxatga olish va ular to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni xujjatlashtirish masalalari (III bo‘lim) to‘laligicha Madaniyat va sport ishlari vazirligi zimmasiga yuklangan. Unga ko‘ra nomoddiy madaniy merosni hujjatlashtirish, arxivlashtirish, ma‘lumotlar bazasini tashkil qilish andozalari ishlab chiqilib, mamlakatimizda joriy etilgan 4 xil ro‘yxatga obyektlar kiritilmoqda va muntazam ravishda ular to‘g‘risidagi ma‘lumotlar yangilanmoqda.

Davlat dasturining eng katta bo‘limi – “Soha mutaxassislarini tayyorlash va malaka oshirish ishlarini tashkil etish” deb nomlanadi.

Bu bo‘limdagi 13 ta bandeda qo‘yilgan asosiy vazifalar:

- nomoddiy madaniy meros masalalarini ta‘lim jarayoniga tadbiiq etish;
- yoshlarimizning nomoddiy madaniy meros namunalaridan bahramand bo‘lishiga erishish;
- yosh avlodni xalqimizning bebaho merosimiz namunalari asosida tarbiyalash;
- nomoddiy madaniy meros sohasida kadrlar tayyorlash;
- kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash ishlariga qaratilgan.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun o‘rta maktabdan boshlab to oliy ta‘limning barcha bosqichlarigacha, shuningdek, maktabdan tashqari ta‘limda nomoddiy madaniy meros masalalarining yoritilishiga erishish, yoshlarni nomoddiy madaniy merosni to‘plash va hujjatlashtirish ishlariga jalb etish, ular ishtirokida turli ko‘rik-tanlovlar, ko‘rgazmalarni tashkil etish, yoshlarning ushbu yo‘nalishdagi ilmiy-tadqiqot ishlarini qo‘llab quvvatlash va rag‘batlantirish ishlarini tashkil etish lozim bo‘ladi.

Nomoddiy madaniy meros obyektlarini saqlashning amaliy chora-tadbirlari bayon etilgan bo‘limdagi vazifalar asosan O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, Milliy axborot agentligi, “O‘zbekkino” milliy agentligi, Madaniyat va sport ishlari vazirligi, “O‘zbekturizm” milliy kompaniyasi zimmasiga yuklangan bo‘lib:

- maqollar, matallar, afsona va rivoyatlar, hikoyatlar to‘plamlarini nashr etish;
- milliy qadriyat va an‘analarni tarannum etuvchi sahna asarlari yaratilishini ta‘minlash;

maxsus “Meros” ilmiy-ommabop jurnali faoliyatini yo‘lga qo‘yish;

bosma nashrlar, video va audio mahsulotlar, shuningdek, hunarmandchilik mollari tayyorlanishini jonlantirish va sotuvga chiqarish; xalq sayillari va festivallarni o'tkazish masalalari qamrab olinadi.

“Nomoddiy madaniy merosni saqlash va uning muhofazasini tashkil etish bo'yicha olib boriladigan targ'ibot-tashviqot ishlari” deb nomlangan VI bo'limda 6 ta band bo'lib, ushbu bo'limdagi ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot ishlarining asosiy ijrochilari etib O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, O'zbekiston elektron ommaviy axborot vositalari milliy assotsiatsiyasi, O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi, O'zbekiston Milliy axborot agentligi belgilangan. Ularning zimmasiga nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, asrash va ulardan foydalanish borasida amalga oshirilayotgan ishlar, ilg'or tajribalarni ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib etish. Bunda davlat va nodavlat tashkilotlari va muassasalarining faoliyati, yangi tashabbuslar, nomoddiy madaniy merosning ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlashdagi o'rni, ko'rsatuv va eshittirishlarda ekspert va mutaxassislarining ishtiroki masalalariga adlohida e'tibor qaratilishi belgilangan. Shu bilan bir qatorda ushbu masalalarning bosma axborot vositalarida ham keng yoritilishiga e'tibor qaratish tavsiya etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi zimmasiga esa O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi bilan hamkorlikda har yili nomoddiy madaniy merosning targ'iboti bilan bog'liq festivallar o'tkazilishini tashkil etish, Respublika “Mahalla” jamg'armasi bilan hamkorlikda mahalla, tuman, viloyat va respublika bosqichlariga ega bo'lgan “Nomoddiy madaniy meros targ'ibotchisi va faoli” tanlovlarini o'tkazish topshirilgan. “O'zbekkino” milliy agentligi o'z zimmasiga har yili xalqimiz tarixi, madaniyati, vatanparvarlik va xalq qahramonlarining jasorati, milliy qadriyat va an'analarni tarannum etishga bag'ishlangan kamida 2 ta badiiy, 4 ta multiplikatsion va 5 ta hujjatli film tasvirga tushirish va namoyishitashkil etish vazifasini olgan.

Davlat dasturining asosiy ijrochisi sifatida Madaniyat va sport ishlari vazirligi belgilangan bo'lsa-da, undagi vazifalarning to'liq bajarilishi uchun ko'plab davlat tashkilotlari va nodavlat tashkilot va muassasalarining hamjihatlikdagi harakatlari talab etiladi. Shuning uchun Davlat dasturining bitta bo'limi davlat va nodavlat tashkilot va muassasalarining hamkorlik tarmog'ini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan. Bu bo'limda birinchi navbatda nomoddiy madaniy meros bilan shug'ullanuvchi nodavlat tashkilot va muassasalarining uyushmasini tashkil etish, davlat va nodavlat tashkilotlari va muassasalari tomonidan o'tkaziladigan nomoddiy madaniy meros bilan bog'liq tanlov, ko'rik, festivalъ, ko'rgazmalarni muvofiqlashtirish va kuchlarni birlashtirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Ushbu bo'limda qo'yilgan vazifalar ijrosida Madaniyat va sport ishlari vazirligi, O'zbekiston Fanlar akademiyasi, O'zbekiston Badiiy akademiyasi, “O'zbekiston

madaniyati va san'ati forumi" jamg'armasi, "Hunarmand" uyushmasi, Xalqaro "Oltin meros" jamg'armasi, Respublika "Mahalla" jamg'armasi yetakchilik qilishi zarur bo'ladi.

Mamlakatimizdagi mavjud nomoddiy madaniy meros namunalarini targ'ib etishda turistik tashkilotlarning o'rni juda katta. Chunki, ularning xizmatidan foydalanadigan mamlakatimiz aholisi va xorijiy mehmonlarga ana shu ma'naviy merosimizni bor bo'y-basti bilan namoyish etish imkoniyati mavjud. Shunday imkoniyatlarni yanada kengaytirish masalalari Davlat dasturining "Nomoddiy madaniy meros targ'ibotida madaniy turizm dasturlaridan keng foydalanish" bo'limida o'z aksini topgan. Tabiiyki, bu bo'limning asosiy ijrochisi sifatida "O'zbekturizm" milliy kompaniyasi belgilangan. Bu bo'limga kiritilgan tadbirlar:

turistik dasturlarni "Shashmaqom", "Katta ashula", "O'lan", "Dostonchilik", "Baxshichilik", "Lapar", "Tanavor", masxarabozlik, dorbozlik, qo'g'irchoqbozlik, "Ko'pkari", turli xalq o'yinlari, o'zbek raqslari singari qator nomoddiy madaniy meros namunalari bilan boyitish;

Boysun, Nurota, Chust, Karmana, Sherobod kabi maskanlarni turistik dasturlarga kiritish;

milliy hunarmandchilik mollari, musiqa cholg'ulari, an'anaviy milliy kiyimlarni turistik guruhlar orasida keng targ'ib etish;

o'quvchi-talabalar orasida nomoddiy madaniy meros namunalarining keng targ'ib etilishini kuchaytirish masalalariga bag'ishlangan.

Turistik tashkilotlardan olingan ma'lumotlarga ko'ra, keyingi paytda O'zbekistonga tashrif buyurayotgan xorijlik turistlar milliy urf-odat va marosimlar, yurtimiz tabiati, xalqimiz turmush tarziga ko'proq qiziqish bildirishmoqda. Turistik tashkilotlar, o'z navbatida, xalqimizning bunday nomoddiy madaniy merosini targ'ib etuvchi kishilar, guruhlar, jamoalar, hududlar bilan tanishtirishga katta qiziqish bildirmoqda. Bu imkoniyatdan samarali foydalanish orqali nomoddiy madaniy merosimizni saqlovchi, targ'ib etuvchilarni moddiy manfaatdor qilish mumkin. Buning uchun joylardagi turistik tashkilotlari va nomoddiy madaniy meros yo'nalishida faoliyat ko'rsatayotgan tashkilot, muassasalar o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish talab etiladi.

Moliyalashtirish tizimini yanada takomillashtirish masalalari qamrab olingan so'nggi VII bo'limda maxsus folklor ekspeditsiyalari faoliyatini moliyalashtirish, nomoddiy madaniy meros namunalarini to'plashga jalb etiladigan talaba va o'quvchilarni moddiy rag'batlantirish masalalari bilan bir qatorda ushbu maqsadlar uchun homiylar va madaniyat sohasida hamkorlik qilishga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar mablag'larini jalb qilish ko'zda tutilgan.

Hozirda tegishli mutasaddi tashkilotlarning yillik rejaları asosida folklor ekspeditsiyalari uchun mablag' ajratilishi yo'lga qo'yilgan. Nomoddiy madaniy

meros yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talaba va o‘quvchilarni nomoddiy madaniy meros bo‘yicha materiallar to‘plash va targ‘ibot ishlariga jalb etish masalasining moliyalashtirilishi yaxshi yo‘lga qo‘yilmagan. Buning uchun tegishli ta‘lim muassasalari o‘zlarining navbatdagi yillik xarajatlar smetasiga ushbu maqsadlar uchun talab etiladigan mablag‘larni kiritishi va uni asoslab berishi zarur bo‘ladi.

3.5. Nomoddiy madaniy meros muhofazasi bilan bog‘liq xalqaro loyihalar

Xalqaro hamkorlik va yordam masalalari qamrab olingan V bo‘limda hamkorlikni tashkil etish yo‘llari va usullari, xalqaro yordam olish uchun shart-sharoitlari ochib beriladi. O‘zbekistondan Rerezentativ ro‘yxatga kiritilgan “Boysun madaniy muhiti” va “Shashmaqom” nomzodnomalarida hujjatlashtirish ishlarini tashkil etish uchun xalqaro yordam olingan va ushbu mablag‘lar tegishli yo‘nalishlarda sarf etilgan. Shuningdek, YUNESKOning 2-toifali institutlari: Osiyo va Tinch okeani mamlakatlarining axborot ta‘minoti yo‘nalishi bo‘yicha nomoddiy madaniy meros markazi - ICHCAP (Koreya Respublikasi), Madaniy meros masalalari bo‘yicha Markaziy Osiyo markazi - IICAS (Samarqand), shuningdek Osiyo va Tinch okeani mamlakatlarining kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish bo‘yicha nomoddiy madaniy meros markazi (Yaponiya) bilan doimiy aloqalar o‘rnatilgan.

2010 yilda “Alpomish” dostonining o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi matnlari “Markaziy Osiyo-Koreya ertakchilik san‘ati” Qo‘mitasi tomonidan tashkil etilayotgan raqamli arxivga joylashtirish uchun taqdim etildi. 2011 yil ushbu arxivga kiritilgan asarlar bo‘yicha ssenariylar tanlovi e‘lon qilindi, 2012, 2013, 2014 va 2015 yillarda ham ssenariylar tanlovi e‘lon qilinib, har ikki tanlovda g‘olib deb topilgan asarlarni sahnalashtirish ishlari davom ettirildi. Keyingi yillarda bolalar uchun hikoya va ertaklarni nashr qilish ishlari ushbu Qo‘mita tomonidan olib borilib, o‘zbekistonlik 4 nafar bolalar yozuvchilarining asarlari o‘zbek, koreys, ingliz tillarida chop etildi, ularning ikkitasi sahnalashtirilib, Koreya va Markaziy Osiyo davlatlarida namoyish ham etildi.

Osiyo va Tinch okeani mamlakatlarining axborot ta‘minoti yo‘nalishi bo‘yicha nomoddiy madaniy meros markazi - ICHCAP (Koreya Respublikasi) Markaziy Osiyoda eng faol ish olib borayotgan xalqaro tashkilot hisoblanadi. Ushbu Markaz doimiy ravishda Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan xamkorlikni yo‘lga qo‘yishi natijasida nomoddiy madaniy meros muhofazasi brasida ko‘plab ishlar amalga oshirilganining guvohimiz.

Ushbu Markaz tashabbusi va mablag‘lari evaziga “O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi ro‘yxati” broshyurasi o‘zbek va ingliz tillarida, “O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi” atlas alohida kitob shaklida o‘zbek va ingliz tillarida

chop etildi. Shuningdek 2012 yilda Farg‘ona vodiysiga uyushtirilgan ekspeditsiya natijalari 10 audio va videodisklar to‘plami ko‘rinishida chop etilib, 200 komplekti O‘zbekistonga tekin taqdim etildi. 2015-2020 yillar mobaynida ushbu Markaz mablag‘lari evaziga “Osiyo mamlakatlari nomoddiy madaniy merosining video kutubxonasi”ni yaratish loyihasi doirasida O‘zbekistondagi 10 ta nomoddiy madaniy meros haqida 10 ta hujjatli film suratga olinib, ushbu videokutubxonaga joylandi. Shuningdek, 2019 va 2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni saqlashda ayollarning ishtiroki bilan bog‘liq yana 4 ta hujjatli film suratga olindi.

Konvensiyaning keyingi bandlari - **Nomoddiy madaniy meros jamg‘armasi; Hisobotlar; O‘tkinchi qoidalar; Yakuniy qoidalar** deb nomlanib, ularda jamg‘arma mablag‘larining shakllanishi, majburiy va ixtiyoriy to‘lovlar, hisobotlarni taqdim etish shartlari va muddatlari, muqaddam e‘lon qilingan “Insoniyatning og‘zaki durdonalari” ro‘yxatiga kiritilgan obyektlarning (O‘zbekistonda 2001 yili “Boysun madaniy muhiti”, 2003 yili “Shashmaqom” kiritilgan) yangi “Reprezentativ ro‘yxat”ga o‘tkazilishi, shuningdek Konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi, unga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish tartibi va boshqa kerakli ma‘lumotlar berilgan.

Yuqorida qayd etilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, mamlakatimizda ratifikatsiya qilingan Xalqaro Konvensiya talablarini bajarish masalasi Davlat dasturida to‘laligicha ko‘zda tutilgan.

Nazorat savollari:

1. Dunyo miqyosida nomoddiy madaniy meros muhofazasiga doir harakatlar qachondan boshlandi?
2. Nomoddiy madaniy meros sohasidagi turdosh uch konvensiyalarning qanday o‘xshash va farqli jihatlari bor?
3. Nomoddiy madaniy meros Konvensiyasining asosiy mazmuni haqida so‘zlab bering.
4. Konvensiyada nomoddiy madaniy meros muhofazasi qanday ko‘rinishlarda tashkil etiladi?
5. Davlat dasturining nechta bandi bor?
6. Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish ishlari qaysi bo‘limda aks etgan va ushbu bo‘lim necha banddan iborat?
7. Qaysi xalqaro tashkilot Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan eng ko‘p loyixani amalga oshirgan?

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-amaliy mashg‘ulot: BMTning “Barqaror taraqqiyot” dasturi va YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosini muhofaza qilish Konvensiyasi. (4 soat)

Ishdan maqsad: Har bitta tinglovchi o‘z musiqa yo‘nalishi bo‘yicha o‘zining pedagogik faoliyatida nomoddiy madaniy merosdan qay darajada foydalanayotganligi to‘g‘risida ma’lumot beradi. Munozara va bahs yordamida tegishli pedagogning faoliyatiga baho beriladi. Har bir janr, tur bo‘yicha nomoddiy madaniy merosdan samarali foydalanish masalalari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilishiga erishiladi. Hududiy musiqiy uslublarning umumiy o‘zbek musiqa madaniyatidagi o‘rni va ular bo‘yicha ko‘nikmalarning talabalar tomonidan yaxshi o‘zlashtirilishi uchun zarur bo‘lgan topshiriqlar beriladi.

Maqsadning qo‘yilishi:

O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an‘ana va shakllari bizning tushunchamizdagi xalq og‘zaki ijodining o‘zidir. Xalq og‘zaki ijodida til muhim rol o‘ynaydi. Chunki til ushbu merosni ifodalashda va kelgusi avlodga yetkazishda eng asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xalq og‘zaki ijodining tur va janrlari juda keng. Uning tarkibiga mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal, doston, masal, hikmatli so‘zlar, tez aytish va boshqa janrlar, muxtasar qilib aytganda xalq merosining og‘zaki ravishda ifodalanadigan barcha tur va janrlari kiradi[1].

Mif (afsona, rivoyat, asotir) qadimgi odamlarning borliq olam haqidagi ibtidoiy tasavvurlari majmui bo‘lib, koinotning yaratilishi, insonlar, hayvonlar va o‘simliklarning vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo bo‘lishi, tabiiy hodisalarning sabablari va mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ma’budalar va ilohlar to‘g‘risidagi etiqodiy qarashlarni o‘z ichiga olgan. Qadimda xalqlarda bo‘lgani kabi, Markaziy Osiyo miflari mazmun va mohiyat jihatdan quyidagi turlarga bo‘linadi:

- olam yaratilishi va hayot paydo bo‘lishi ibtido haqidagi miflar;
- osmon jismlari va tabiat hodisalari haqida hikoya qiluvchi samoviy miflar;
- Gerakl, Gilgamesh, Hubbi, Alpomish kabi g‘ayrioddiy hislatga ega bo‘lgan afsonaviy pahlavonlar haqidagi antropogenik miflar;
- muayan e’tiqodlar bilan bog‘liq (macalan, mo‘l hosil so‘rash, o‘simlik yoki olovga topinish) sig‘inish miflari;
- xalqlarning kelib chiqishi (masalan 92 ta o‘zbek urug‘larining paydo bo‘lishi) bilan bog‘liq etnogenetik miflar;
- taqvimiy miflar (masalan chilla, ayyom ajuz, ahman-dahman va hkz. haqida);
- olamning intihosi haqidagi esxatologik miflar.

Miflar “Avesto”, “Iliada”, “Ramayana”, “Shohnoma”, “Kalevala”, “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” kabi adabiy yodgorliklarning yaratilishida ham salmoqli o‘rin tutgan.

Rivoyat voqea va hodisalarni, inson faoliyatini ba‘zan uydirmalar vositasida, ba‘zan real tasvirlovchi folklor janridir. Hajmi qisqa, 2-3 epizoddan oshmaydi, an‘anaviy shaklga ega bo‘lmaydi. Odatda bir hikoyachi bayonidan boshlanib, og‘izdan-og‘izga o‘tish jarayonida erkin talqin qilinadi. Mazmuniga ko‘ra rivoyatlar tarixiy hamda toponimik bo‘ladi. Tarixiy rivoyatda biror tarixiy shaxs yoki xalq qahramoni bilan bog‘liq hodisalar hikoya qilinadi, axloq va odobning ideal meyorlari tashviq etilib, muayyan faktlar haqida axborot beriladi. Bunday rivoyatlar, xususan Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Amir Temur, Bobur, Mashrab va boshqa buyuk shaxslarning hayoti bilan bog‘liq voqea-hodisalar asosida ham yaratilgan. Toponim rivoyatlarda esa shahar, qishloq, qo‘rg‘on, saroy, maqbaralar nomi hamda ularning yuzaga kelishi sabablari bilan voqealar hikoya qilinadi. Odatda xotimasida hikoyadan maqsad ta‘kidlanadi va muayyan fakt izohlanadi. O‘zbek rivoyatlari bizgacha og‘zaki, qisman yozma shaklda yetib kelgan.

Matal - muayyan hayotiy hodisani aniq va to‘g‘ri belgilab beradigan obrazli ifoda, ibora. Matalda o‘xshatish, taqqoslash, kinoya, qochiriq so‘z kabi badiiy vositalardan foydalaniladi. Majoziy iboraning o‘z asl ma‘nosi bilan ko‘chma ma‘nosi o‘rtasida yaqinlik, mantiqiy bog‘lanish bo‘lishi lozim. Matal bir yoki bir necha jumladan tuziladi, ular orasida qofiyalanish hamisha ham saqlanmaydi. (Masalan: “*Shamol bo‘lmasa daraxtning shohi qimillamas*”, “*Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit!*”).

Maqol bu xalq og‘zaki ijod janri bo‘lib, qisqa va lo‘nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma‘noli xikmatli ibora, chuqur mazmunli gap. U muayyan ritmga ega bo‘lib, avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, epik va estetik tuyg‘ulari, ijobiy fazilatlari mujasamlashgan. Asrlar davomida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Maqollar mavzu jihatidan nihoyatda boy va xilma-xil. Turkiy xalqlari maqollaridan namunalar dastlab M.Qo‘shqariyning “Devonu lug‘ot-t-turk” asarlarida keltirilgan. Bu maqollarning bir qanchasi hozir ham o‘zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi.

Masal – didaktik adabiyot janridir. Bu ta‘limiy xarakterdagi, aksariyat kichik she‘riy, ba‘zan nasriy shakldagi asar. Masalda insonga xos xususiyatlar, jamiyatga xos ijtimoiy hodisalar, qushlar va hayvonlar orasidagi munosabatlar, tabiat hodisalari vositasida aks e‘ttiriladi. Mazmuni majoziy asosida qurilib, komiklikning va kinoyaning, ijtimoiy motivlikning ustunligi masalga hajviy ruh bag‘ishlaydi. Masalning hikoya qismi hayvonlar haqidagi ertaklar, novella yoki latifalarga yaqin bo‘lib, xotimasi maqol, hikmatli so‘z va iboralar tarzida bo‘ladi. Masal materiallari

aksariyat ertak, majoz, novella, latifa va boshqalarda qo‘llanilishi mumkin. O‘zbek adabiy ijodida uning namunalari “Kalila va Dimna”, “Zarb-ul-masal” va boshqa asarlar tarzida uchraydi. Masalchilik bilan Faxriddin Attor, Jaloliddin Rumi, Alisher Navoiy kabi so‘z ustalari shug‘ullanganlar.

Afsona xalq og‘zaki ijodi (folklor) shakllaridan biridir. U xayolot, uydirma va to‘qimadan iborat bo‘lsada, so‘zlovchi va tinglovchi tomonidan haqiqatdek tasavvur etiladi. Hattoki voqealar bo‘lib o‘tgan davr va makon ham ko‘rsatiladi. Afsonalar og‘izdan-og‘izga, eldan-elga o‘tib kelgan, ifoda usuli, bayon tarzi hisoblanadi.

Rivoyatdan farqli o‘laroq afsona zaminida mo‘jiza, sehr-jodu bo‘ladi. O‘zbek afsonalari koinot (Yer, Quyosh, Oy, yulduzlar va sayyoralar yaralishi), toponomika (masalan, Kavkaz tog‘lari, ba‘zi daryolar, dengizlar, shaharlar, qishloqlar va h.k), xalqlarning (masalan, turkiylarning) kelib chiqishi, hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, tarixiy shaxslar (Er Tunga, To‘maris va boshqalar), dinlar, payg‘ambarlar to‘g‘risida mavzularda qurilgan.

Ertak - xalq og‘zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to‘qima va uydirmaga asoslangan sehli-sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan nasr shaklida yaratilgan. Ertak Surxondaryo, Samarqand, Farg‘ona o‘zbeklari orasida metal, Buxoro atrofida ushuk, Xorazmda varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho‘pchak deb ataladi. Hayoliy va hayotiy uydirmalarning ishtiroki, syujet chizig‘ida tutgan o‘rni va vazifasiga ko‘ra ertakni 2 guruhga - xayoliy uydirmalar asos bo‘lgan ertak, hayotiy uydirmalar asos bo‘lgan ertaklarga bo‘lish mumkin. Unda asosan, uch maqsadga asoslaniladi: birinchidan, ideal qahramonning jasorati, yovuz kuchlarga qarshi chiqib, xalq manfaatlarini ximoya qilishi, ikkinchidan, malika-yu parilarga oshiq bo‘lishi, bu yo‘lda dev va ajdarlarga qarshi kurashi, uchinchidan esa adolatsizlikka, zulmga qarshi chiqishi.

Ertak janr obrazlari talqini, g‘oyaviy mazmuni va konflikti, syujet va kompozitsiyasi, uydirmalarning o‘rni va vazifasi, tili va uslubiga ko‘ra ushbu janr asarlari shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, maishiy ertaklar va hajviy ertaklarga bo‘linadi.

Tez aytish o‘zbek xalq og‘zaki ijodining bir turi. O‘tmishda katta yoshdagi odamlar ham o‘tirishlarda, to‘ylarda tez aytishda musobaqalashganlar. Keyinchalik, asosan bolalar repertuariga aylangan, sababi tez aytish bolalarning fikrlash qobiliyatini, so‘z boyligini oshirishga va nutqning ravon bo‘lishiga xizmat qiladi.

2- amaliy mashg‘ulot: O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari. (2 soat)

Ishdan maqsad: Bunda musiqa, raqs, xalq tomosha san'atining barcha janrlarini namoyish etishga (hoh u sahnada bo'lsin, hoh maydonda, hoh kichik davrada) mo'ljallangan janrlar ijrochilik san'ati tarkiblari o'rganiladi.

Maqsadning qo'yilishi: Ijrochilik san'atining barcha janrlarini qamrab olmagan holda misol tariqasida quyidagilar orqali tahlil qilinadi.

Musiqa yo'nalishi bo'yicha: "Shashmaqom", "Xorazm maqomlari", "Toshkent-Farg'ona maqom yo'llari", Dutor va surnay maqom yo'llari, "Tanovor", "Ushshoq", "Feruz", "Suvora", "Lazgi", "Mavrigi", "Miskin" singari turkumlar, "Katta ashula", allalar, o'lanlar, yallalar, laparlar, madhiyalar, termalar, shuningdek, "baxshichilik", "xalfachilik" va hududga xos boshqa yo'nalishdagi manbalar.

Raqs yo'nalishi bo'yicha: Farg'ona, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo raqs maktablari, hududlarga xos bo'lgan raqslar va raqs harakatlari, shu jumladan, bolalar, erkaklar, ayollarning yakka va guruhli raqslari.

Tomosha san'ati yo'nalishi bo'yicha: dorbozlik, polvonlik, an'anaviy sirk, ko'zboylog'ichlik, qo'g'irchoqbozlik, masxarabozlik, morbozlik, besuyaklik o'yinlari, yog'och oyoq o'yinlari, milliy xalq o'yinlari va boshqalar.

Urf-odat, marosim va bayramlar, madaniy makonlar.

Urf-odat, marosim va bayramlar tarkibiga mehmondo'stlik an'analari, axloq-odob bilan bog'liq urf-odatlar, farzand tarbiyasi bilan bog'liq marosimlar, beshik to'yi, ism qo'yish marosimi, sunnat to'yi, sovchilikka borish, kelin salom, milliy va mahalliy miqyosda o'tkaziladigan sayllar, hasharlar, tomoshalar, bayramlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Navro'z (fors – yangi kun) – shamsiya (quyosh) yil hisobidan yilning birinchi kuni, O'rta Osiyo va Sharq mamlakatlarida yashovchi xalqlarning qadimiy an'anaviy bayrami. Bahorgi teng kunlikka (21 yoki 22 mart), ya'ni Quyoshning Hamal burjiga kirishiga to'g'ri keladi. Navro'z dehqonchilik ishlarini boshlash bayrami hisoblanadi. Bayramda ommaviy xalq sayillari uyushtirilgan, yangi ungan ko'katlardan tansiq taomlar pishirilgan, ba'zi ekinlarni ekish boshlangan. Dastlab navro'z bayramini o'tkazish o'troq dehqonlarda rasm bo'lgan, keyinchalik ular orqali yarim o'troq va ko'chmanchi turkiy xalqlarning xam urf-odatlariga aylangan. Asrlar o'tishi bilan turli xalqlarda navro'z bayramini o'tkazish marosimlari ularning turmush tarziga, mafkurasiga moslashgan.

Marosim inson hayotida muhim hodisalar sodir bo'lganida vujudga keladi va kishilar hayotidagi eng muhim voqealarni (masalan, tug'ilish, uylanish, o'lim) qayd etadi, rasmiylashtiradi. O'zbek oilalarida yosh oilalarni tarbiyalash uchun o'ziga xos ma'naviy "zina" sifatida xizmat etadigan, chaqaloq tug'ilgandan, to'ulg'ayib, yangi oila qurgungacha bo'lgan hayotiy muhim voqealarni qayd qiladigan marosimlar tizimi ("Chaqaloq dunyoga kelishi", "Ism berish", "Chaqaloq chilla", "Beshik to'y",

“Soch to‘y”, “Tish to‘y”, Birinchi qadam”, “Sunnat to‘y”, “Muchal yosh”, “Nikoh to‘y” kabilar) vujudga kelgan.

Sunnat to‘yining tarixi eng qadimiy ibtidoiy jamiyatda balog‘at yoshini nishonlash, bolalarni o‘smirlikka o‘tish marosimiga borib taqaladi. O‘sha davrlardayoq bolani sunnat (xatna) qilish odati vujudga kelib, u bir tomondan, issiq iqlimda gigiyena (ozodagarchilik)ga rioya qilish vositasi bo‘lgan, ikkinchidan, mardlik va jasurlik hisoblangan.

Xatna mahalliy odatlar bilan chatishib, to‘y-bayram darajasiga ko‘tarilgan. To‘y kuni bolaning ona tomonidan bo‘lmish buvisi turli sarpolar bilan bir qatorda maxsus bezatilgan toycha tortiq qiladi. Toychaga “to‘y qahramoni” mindirib, mahalla, qishloq ko‘chalari bo‘ylab uni karnay-surnay sadolari ostida sayr qildirishadi. Bu tantanali sayr to‘yxona eshigi oldida katta ommaviy raqsga tushish bilan kutib olinadi. To‘y kattalar mehmondorchilik qilish bilan yakunlanadi.

Chaqaloqning yaqinlari davrasida beshikka solish xalq tilida “**beshik to‘yi**” marosimi deb yuritilgan. Bu udum mamlakatimizning har bir hududida o‘ziga xos tarzda, turfa urf-odatlar bilan o‘tkaziladi. Ma’lumki, chaqaloqning dunyoga kelishi bilan qudalar, qarindosh-urug‘lar, qo‘ni-qo‘shnilar uchun katta xursandchilik boshlanadi. Bu marosim odatda to‘ng‘ich farzand dunyoga kelganda katta tantana bilan qarshi olinadi. Odatda u ayrim joylarda kichik bir oilaviy marosim shaklida o‘tsa, boshqa joylarda esa mahalliy bayramga aylanib ketadi. Shuningdek, ba’zi joylarda bu marosim yaxlit bir shaklda tashkil topsa, boshqa yerlarda ikki tadbirdan iborat bo‘ladi. Masalan, Toshkentda farzand tug‘ilganiga 7-9 kun to‘lganda, avvaliga bolani beshikka solish marosimi o‘tkaziladi. Go‘dakning qirqi (40 kunlik) chiqqandan keyin esa, oila uchun qulay kunlarning birida alohida (ziyofat) beshik to‘yini uyushtirish odat tusiga kirgan. Marosim ota-ona va qudalarning o‘zaro kelishilgan kuni, maxsus tayyorgarlik ko‘rilgan holda o‘tkaziladi. Unda kelinning onasi o‘z nabirasi uchun yangi chiroyli beshik, xilma-xil kiyim-kechaklar, shuningdek, qizi va kuyovi, qudalari uchun sarpolar tayyorlaydi. To‘yga aytilgan qarindosh-urug‘lar ham chaqaloqqa atab sovg‘a keltirishadi. Bu tadbir Buxoroda quyidagi o‘ziga xos katta tantana bilan o‘tkazilgan: “Chaqaloqning ona tomonidan bobosi va buvisi unga boshdan-oyoq ust-bosh, yangi beshik va unga kerakli ashyolarni hozirlab, to‘y boshlangan kuni ana shu sovg‘alar jo‘natiladi. Sovg‘a jo‘natishda oldinda qo‘lida qayroq toshli, yog‘och bog‘lab olgan bolalar nog‘orachi, karnaychi va surnaychilarning nag‘malariga mos holda o‘ynab borishadi. Ularning ketidan sovg‘a-salomlarni ko‘targan ayollar, ularning ketidan esa, beshik ko‘targanlar boradilar. Uy egalari ularning yuzlariga un surtish bilan kutib oladilar. Bu bilan chaqaloqning umr yo‘li oq, o‘zi baxtli va farovon bo‘lishiga istak bildirishadi”. Kelinning onasi qarindosh-urug‘lari hamrohligida yasatilgan beshik va sarpolar bilan qudanikiga mehmonga borishadi. Bu marosim ayollar, bolalar va

kayvoni ayol (to'y-marosimlar ustasi, ko'p biladigan ayol) boshchiligida o'tkaziladi. Asosiy marosim kelinning onasi keltirgan beshikka chaqaloqni yotqizish uchun hozirlik ko'rish bilan boshlanadi. To'yga atab keltirilgan sovg'alar namoyish etiladi. Kayvoni ayol boshchiligida bolani cho'miltirishadi. Chaqaloqni suvga solishdan oldin maxsus qumni uning tanasiga surtib chiqishadi. Sababi, badanidagi tuklar kamayib, chiqmasligi uchun qilinsa, undan keyin qatiq surkalib, uning terisi mayin va oqarishini ta'minlaydi. Bola cho'miltiriladigan tog'oraga umri davomida boy-badavlat bo'lsin deb tilla buyumlar va kumush tangalar tashlanadi (ma'lumki, kumush suvni zararkunandalar – mikroblardan xoli qiladi). Go'dakni cho'miltirib bo'lgach, buvisi olib kelgan yangi kiyimlar bilan beshikning oldiga olib kelinadi. Beshikni bosh tomoni qiblaga qaragan holda bolani belanadi va kayvoni ayol 4-6 qoshiqni beshik atrofida aylantirib oladi. Bu harakatda juft qoshiqlarning aylantirilishi bu beshik oiladagi kelgusi farzandlar uchun yashash, to'qchilik ramzi bo'lsin degan ma'noda qilinadi. So'ng beshikning yopinchiqlari yopilib, kayvoni ayol onaga juft patir yoki nonni tishlatadi. Bu bola to'q bo'lishi uchun onaning suti mo'l bo'lsin, risqi ulug' bola bo'lsin degan fikrni anglatadi. Ona tishlagan nonni olib qo'yiladi yoki bo'lmasam o'tirganlarga tarqatiladi. Kayvoni ayol xonaga isiriq tutatib, ona va beshik atrofida aylantiradi. Bu bilan uyning havosi tozalanib, bolani nazar-nafaslardan ximoya qiladi. Ona bolani emizib uxlata boshlaydi, shu payt o'tirganlar birgalikda chaqaloqqa alla aytishadi.

Nikoh – yangi oila yaratilishi maqsadida tashkil etiladigan marosim, udum va tadbirlar majmuasi hisoblanadi. Nikoh – to'y marosimi, undan oldingi va undan keyingi qismlarga bo'linadi.

To'ydan oldingi qism: qiz tanlash, sovchilikka borish, fotiha to'yi singari bo'laklarga bo'linadi.

Qiz tanlash turli hududlarda turlicha bo'lishi mumkin. Bunda ikki holat kuzatiladi: Yigitning o'zi tanlashi. Ota-ona yoki qarindosh-urug' tomonidan tanlash.

Odatda yigitning ota-onasi yigitdan “ko'z ostiga olib qo'yganing bormi?” deb so'raydi. Yigit biror qizni tanlaganini aytsa, bu xonadon yigit xonadoniga mos yoki mos emasligi muhokama qilinib, ma'qul deb topilgan holda shu xonadonga sovchilikka boriladi.

Toshkent shahrida qiz tanlashda odatda yigitning ayol qarindoshlari turli joylardan qiz to'g'risida ma'lumotlarni surishtirib, qaysi xonadonda ularga mos qiz borligini aniqlab, shu xonadonga kirishadi va surishtirish boshlanadi. Boshqa hududlarda esa oldindan mo'ljallangan xonadonga borish odat tusiga kirgan.

Ikki tomon (qiz va yigit tomoni) bir-biriga ma'qul bo'lgandan keyin yigit va qizning uchrashuvi tashkil etilib, ularning roziligi olinadi. Keyingi paytda Toshkent shahrida qizning otasi yoki erkak qarindoshlaridan biri yigit bilan uchrashib, suhbatlashishi ham rasm bo'lgan. Hamma rozi bo'lgandan keyin qizning uyiga

sovchilikka (ba'zi hududlarda erkaklar, ba'zi hududlarda ayollar) boriladi va “non sindirish” yoki “oq o‘rash” marosimi o‘tkazilib, fotiha to‘yi belgilanadi. Marosim paytida ikkita nonni qo‘shib sindirish, qiz tomonga oq ro‘mol taqdim etish ikki tomonning rozilik alomati hisoblanadi. Sovchilar qiz xonadoniga kirib kelishida “qulchilikka keldik” degan ibora bilan kirishadi, bu – shu xonadondagi qizni kelin qilib olish ma’nosini bildiradi.

“**Fotiha to‘yi**” – qizning qo‘ni-qo‘shnilari, mahalla va qarindoshlariga qizning unashirilganligini ma’lum qilish maqsadida o‘tkaziladi va “bo‘xcha”, ya’ni qizga atalgan narsalar (kiyim-kechak va taqinchoqlar) qiz tomonga taqdim etiladi. Odatda, fotiha to‘yiga ketadigan xarajatlar yigit tomonidan qoplanadi. O‘zbekistonning turli joylarida bu marosim turlicha ko‘lamda o‘tkaziladi. Masalan, Samarqand shahrida bu tadbir juda katta miqyosda o‘tkazilib, olib kelingan buyumlar yoyib qo‘yiladi va kim qaysi buyumni sovg‘a qilganligi ham e’lon qilinadi. Fotiha to‘yi kuni nikoh to‘yining muddati va xarajatlar aniqlanadi. Yigit tomonidan “qalin puli” (Toshkenda “sut haqi deyiladi) beriladi. “Qalin puli” miqdori turli hududlarda turlicha bo‘lib, Xorazmda beriladigan qalin puli eng katta hisoblanadi. Boshqa hududlarda nisbatan kam to‘lanadi yoki qiz tomon olib kelishi lozim bo‘lgan biror buyum (masalan shkaf, jovon yoki boshqa мебель) yigit tomonidan sotib olinishi bilan ham belgilanishi mumkin.

Nikoh to‘yi o‘tadigan kuni rasmiy va shar’iy nikoh marosimi tashkil etiladi. Shar’iy nikoh – mulla tomonidan o‘qilib, diniy nuqtai-nazardan shu vaqtdan boshlab qiz va yigit er-xotin hisoblanishini bildiradi. Rasmiy nikoh – shu hududdagi tegishli rasmiy idorada yigit va qizni “er va xotin” deb qayd etish uchun tashkil etiladi. Nikoh qaydnomasini topshirish tantanali ravishda rasmiy idorada yoki nikoh to‘yi marosimi tarkibida o‘tadi.

Nikoh to‘yi xonadonlarning iqtisodiy imkoniyatlari va shu hududda qabul qilingan qoidalarga qarab juda katta yoki nisbatan kichikroq o‘tkazilishi mumkin. Nikoh to‘yiga yigit va qiz tomonidan mehmonlar taklif etiladi. To‘y marosimi tugagandan keyin qiz yigitning uyiga kuzatiladi. Unga qizning onasi va yaqin ayol qarindoshlari hamroh bo‘ladi.

To‘ydan keyingi qismda: **bet ochar (yuz ochdi), kuyov oshi, charlar, quda chaqiriq** o‘tkaziladi.

To‘yning ertasi kuni ertalab “bet ochar” yoki “yuz ochdi” deb nomlanadigan marosim o‘tkaziladi. Bu marosimda kelin boshiga yopilgan katta ro‘mol olib tashlanib, u shu xonadon egalari va qarindoshlariga “salom soladi” (egilib ta’zim qiladi). Kimga salom berishni kelinning yonida turgan ayol belgilab, she’riy tarzda e’lon qilib turadi va salom berilgan qarindoshlar kelinga “ko‘rmana” (o‘zlarining sovg‘asi)ni berib kelinning boshini silaydi, kelin tomonidan o‘z navbatida kichik

sovg'alar beriladi. Toshkent shahridagi to'ylarda kelin salom bevosita nikox to'yi kuni, to'yxonaning o'zida o'tkazilishi rasm bo'lgan.

Shu kuni yigitning o'rtoqlari biror choyxonaga yig'ilib "kuyov oshi" tashkil etiladi va yigitning kuyov bo'lganligining isboti sifatida osh pishirib yeyiladi.

To'ydan keyin tomonlar kelishib belgilagan muddatda "charlar" (qizning o'z ota-onasi xonadoniga tashrifi) marosimi o'tkaziladi. Bunda kelinning qaynonasi boshchiligidagi qarindoshlar kelinni olib quda tomonga borishadi. U yerda katta ziyofat beriladi va har ikki tomonning ayollari bir-birlari bilan tanishadilar.

Erkaklarning tanishuvi "**quda chaqiriq**" nomli marosimlarda amalga oshiriladi. Avval bir tomonga ikkinchi tomon erkaklari chaqirilib, keyin ikkinchi tomonga ham xuddi shunday chaqiriq uyushtirilib, ziyofat beriladi va ikki tomon erkaklari tanishib oladilar.

3- amaliy mashg'ulot: O'zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari. (2 soat)

Ishdan maqsad: Bunda musiqa, raqs, xalq tomosha san'atining barcha janrlarini namoyish etishga (hoh u sahnada bo'lsin, hoh maydonda, hoh kichik davrada) mo'ljallangan janrlar ijrochilik san'ati tarkiblari o'rganiladi.

Maqsadning qo'yilishi: Ijrochilik san'atining barcha janrlarini qamrab olmagan holda misol tariqasida quyidagilar orqali tahlil qilinadi.

Musiqa yo'nalishi bo'yicha: "Shashmaqom", "Xorazm maqomlari", "Toshkent-Farg'ona maqom yo'llari", Dutor va surnay maqom yo'llari, "Tanovor", "Ushshoq", "Feruz", "Suvora", "Lazgi", "Mavrigi", "Miskin" singari turkumlar, "Katta ashula", allalar, o'lanlar, yallalar, laparlar, madhiyalar, termalar, shuningdek, "baxshichilik", "xalfachilik" va hududga xos boshqa yo'nalishdagi manbalar.

Raqs yo'nalishi bo'yicha: Farg'ona, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo raqs maktablari, hududlarga xos bo'lgan raqslar va raqs harakatlari, shu jumladan, bolalar, erkaklar, ayollarning yakka va guruhli raqslari.

Tomosha san'ati yo'nalishi bo'yicha: dorbozlik, polvonlik, an'anaviy sirk, ko'zboylog'ichlik, qo'g'irchoqbozlik, masxarabozlik, morbozlik, besuyaklik o'yinlari, yog'och oyoq o'yinlari, milliy xalq o'yinlari va boshqalar.

Urf-odat, marosim va bayramlar, madaniy makonlar.

Urf-odat, marosim va bayramlar tarkibiga mehmondo'stlik an'analari, axloq-odob bilan bog'liq urf-odatlar, farzand tarbiyasi bilan bog'liq marosimlar, beshik to'yi, ism qo'yish marosimi, sunnat to'yi, sovchilikka borish, kelin salom, milliy va

mahalliy miqyosda o'tkaziladigan sayllar, hasharlar, tomoshalar, bayramlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Navro'z (fors – yangi kun) – shamsiya (quyosh) yil hisobidan yilning birinchi kuni, O'rta Osiyo va Sharq mamlakatlarida yashovchi xalqlarning qadimiy an'anaviy bayrami. Bahorgi teng kunlikka (21 yoki 22 mart), ya'ni Quyoshning Hamal burjiga kirishiga to'g'ri keladi. Navro'z dehqonchilik ishlarini boshlash bayrami hisoblanadi. Bayramda ommaviy xalq sayillari uyushtirilgan, yangi ungan ko'katlardan tansiq taomlar pishirilgan, ba'zi ekinlarni ekish boshlangan. Dastlab navro'z bayramini o'tkazish o'troq dehqonlarda rasm bo'lgan, keyinchalik ular orqali yarim o'troq va ko'chmanchi turkiy xalqlarning xam urf-odatlariga aylangan. Asrlar o'tishi bilan turli xalqlarda navro'z bayramini o'tkazish marosimlari ularning turmush tarziga, mafkurasiga moslashgan.

Marosim inson hayotida muhim hodisalar sodir bo'lganida vujudga keladi va kishilar hayotidagi eng muhim voqealarni (masalan, tug'ilish, uylanish, o'lim) qayd etadi, rasmiylashtiradi. O'zbek oilalarida yosh oilalarni tarbiyalash uchun o'ziga xos ma'naviy "zina" sifatida xizmat etadigan, chaqaloq tug'ilgandan, to'ulg'ayib, yangi oila qurgungacha bo'lgan hayotiy muhim voqealarni qayd qiladigan marosimlar tizimi ("Chaqaloq dunyoga kelishi", "Ism berish", "Chaqaloq chilla", "Beshik to'y", "Soch to'y", "Tish to'y", Birinchi qadam", "Sunnat to'y", "Muchal yosh", "Nikoh to'y" kabilar) vujudga kelgan.

Sunnat to'yining tarixi eng qadimiy ibtidoiy jamiyatda balog'at yoshini nishonlash, bolalarni o'smirlikka o'tish marosimiga borib taqaladi. O'sha davrlardayoq bolani sunnat (xatna) qilish odati vujudga kelib, u bir tomondan, issiq iqlimda gigiyena (ozodagarchilik)ga rioya qilish vositasi bo'lgan, ikkinchidan, mardlik va jasurlik hisoblangan.

Xatna mahalliy odatlar bilan chatishib, to'y-bayram darajasiga ko'tarilgan. To'y kuni bolaning ona tomonidan bo'lmish buvisi turli sarpolar bilan bir qatorda maxsus bezatilgan toycha tortiq qiladi. Toychaga "to'y qahramoni" mindirib, mahalla, qishloq ko'chalari bo'ylab uni karnay-surnay sadolari ostida sayr qildirishadi. Bu tantanali sayr to'yxona eshigi oldida katta ommaviy raqsga tushish bilan kutib olinadi. To'y kattalar mehmondorchilik qilish bilan yakunlanadi.

Chaqaloqning yaqinlari davrasida beshikka solish xalq tilida "**beshik to'y**" marosimi deb yuritilgan. Bu udum mamlakatimizning har bir hududida o'ziga xos tarzda, turfa urf-odatlar bilan o'tkaziladi. Ma'lumki, chaqaloqning dunyoga kelishi bilan qudalar, qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar uchun katta xursandchilik boshlanadi. Bu marosim odatda to'ng'ich farzand dunyoga kelganda katta tantana bilan qarshi olinadi. Odatda u ayrim joylarda kichik bir oilaviy marosim shaklida o'tsa, boshqa joylarda esa mahalliy bayramga aylanib ketadi. Shuningdek, ba'zi joylarda bu marosim yaxlit bir shaklda tashkil topsa, boshqa yerlarda ikki tadbirdan

iborat bo‘ladi. Masalan, Toshkentda farzand tug‘ilganiga 7-9 kun to‘lganda, avvaliga bolani beshikka solish marosimi o‘tkaziladi. Go‘dakning qirqi (40 kunlik) chiqqandan keyin esa, oila uchun qulay kunlarning birida alohida (ziyofat) beshik to‘yini uyushtirish odat tusiga kirgan. Marosim ota-ona va qudalarning o‘zaro kelishilgan kuni, maxsus tayyorgarlik ko‘rilgan holda o‘tkaziladi. Unda kelinning onasi o‘z nabirasi uchun yangi chiroyli beshik, xilma-xil kiyim-kechaklar, shuningdek, qizi va kuyovi, qudalari uchun sarpolar tayyorlaydi. To‘yga aytilgan qarindosh-urug‘lar ham chaqaloqqa atab sovg‘a keltirishadi. Bu tadbir Buxoroda quyidagi o‘ziga xos katta tantana bilan o‘tkazilgan: “Chaqaloqning ona tomonidan bobosi va buvisi unga boshdan-oyoq ust-bosh, yangi beshik va unga kerakli ashyolarni hozirlab, to‘y boshlangan kuni ana shu sovg‘alar jo‘natiladi. Sovg‘a jo‘natishda oldinda qo‘lida qayroq toshli, yog‘och bog‘lab olgan bolalar nog‘orachi, karnaychi va surnaychilarning nag‘malariga mos holda o‘ynab borishadi. Ularning ketidan sovg‘a-salomlarni ko‘targan ayollar, ularning ketidan esa, beshik ko‘targanlar boradilar. Uy egalari ularning yuzlariga un surtish bilan kutib oladilar. Bu bilan chaqaloqning umr yo‘li oq, o‘zi baxtli va farovon bo‘lishiga istak bildirishadi”. Kelinning onasi qarindosh-urug‘lari hamrohligida yasatilgan beshik va sarpolar bilan qudanikiga mehmonga borishadi. Bu marosim ayollar, bolalar va kayvoni ayol (to‘y-marosimlar ustasi, ko‘p biladigan ayol) boshchiligida o‘tkaziladi. Asosiy marosim kelinning onasi keltirgan beshikka chaqaloqni yotqizish uchun hozirlik ko‘rish bilan boshlanadi. To‘yga atab keltirilgan sovg‘alar namoyish etiladi. Kayvoni ayol boshchiligida bolani cho‘miltirishadi. Chaqaloqni suvga solishdan oldin maxsus qumni uning tanasiga surtib chiqishadi. Sababi, badanidagi tuklar kamayib, chiqmasligi uchun qilinsa, undan keyin qatiq surkalib, uning terisi mayin va oqarishini ta‘minlaydi. Bola cho‘miltiriladigan tog‘oraga umri davomida boy-badavlat bo‘lsin deb tilla buyumlar va kumush tangalar tashlanadi (ma‘lumki, kumush suvni zararkunandalar – mikroblardan xoli qiladi). Go‘dakni cho‘miltirib bo‘lgach, buvisi olib kelgan yangi kiyimlar bilan beshikning oldiga olib kelinadi. Beshikni bosh tomoni qiblaga qaragan holda bolani belanadi va kayvoni ayol 4-6 qoshiqni beshik atrofida aylantirib oladi. Bu harakatda juft qoshiqlarning aylantirilishi bu beshik oiladagi kelgusi farzandlar uchun yashash, to‘qchilik ramzi bo‘lsin degan ma‘noda qilinadi. So‘ng beshikning yopinchiqlari yopilib, kayvoni ayol onaga juft patir yoki nonni tishlatadi. Bu bola to‘q bo‘lishi uchun onaning suti mo‘l bo‘lsin, risqi ulug‘ bola bo‘lsin degan fikrni anglatadi. Ona tishlagan nonni olib qo‘yiladi yoki bo‘lmasam o‘tirganlarga tarqatiladi. Kayvoni ayol xonaga isiriq tutatib, ona va beshik atrofida aylantiradi. Bu bilan uyning havosi tozalanib, bolani nazar-nafaslardan ximoya qiladi. Ona bolani emizib uxlata boshlaydi, shu payt o‘tirganlar birgalikda chaqaloqqa alla aytishadi.

Nikoh – yangi oila yaratilishi maqsadida tashkil etiladigan marosim, udum va tadbirlar majmuasi hisoblanadi. Nikoh – to‘y marosimi, undan oldingi va undan keyingi qismlarga bo‘linadi.

To‘ydan oldingi qism: qiz tanlash, sovchilikka borish, fotiha to‘yi singari bo‘laklarga bo‘linadi.

Qiz tanlash turli hududlarda turlicha bo‘lishi mumkin. Bunda ikki holat kuzatiladi: Yigitning o‘zi tanlashi. Ota-ona yoki qarindosh-urug‘ tomonidan tanlash.

Odatda yigitning ota-onasi yigitdan “ko‘z ostiga olib qo‘yganing bormi?” deb so‘raydi. Yigit biror qizni tanlaganini aytsa, bu xonadon yigit xonadoniga mos yoki mos emasligi muhokama qilinib, ma‘qul deb topilgan holda shu xonadonga sovchilikka boriladi.

Toshkent shahrida qiz tanlashda odatda yigitning ayol qarindoshlari turli joylardan qiz to‘g‘risida ma‘lumotlarni surishtirib, qaysi xonadonda ularga mos qiz borligini aniqlab, shu xonadonga kirishadi va surishtirish boshlanadi. Boshqa hududlarda esa oldindan mo‘ljallangan xonadonga borish odat tusiga kirgan.

Ikki tomon (qiz va yigit tomoni) bir-biriga ma‘qul bo‘lgandan keyin yigit va qizning uchrashuvi tashkil etilib, ularning roziligi olinadi. Keyingi paytda Toshkent shahrida qizning otasi yoki erkak qarindoshlaridan biri yigit bilan uchrashib, suhbatlashishi ham rasm bo‘lgan. Hamma rozi bo‘lgandan keyin qizning uyiga sovchilikka (ba‘zi hududlarda erkaklar, ba‘zi hududlarda ayollar) boriladi va “non sindirish” yoki “oq o‘rash” marosimi o‘tkazilib, fotiha to‘yi belgilanadi. Marosim paytida ikkita nonni qo‘shib sindirish, qiz tomonga oq ro‘mol taqdim etish ikki tomonning rozilik alomati hisoblanadi. Sovchilar qiz xonadoniga kirib kelishida “qulchilikka keldik” degan ibora bilan kirishadi, bu – shu xonadondagi qizni kelin qilib olish ma‘nosini bildiradi.

“Fotiha to‘yi” – qizning qo‘ni-qo‘shnilari, mahalla va qarindoshlariga qizning unashirilganligini ma‘lum qilish maqsadida o‘tkaziladi va “bo‘xcha”, ya‘ni qizga atalgan narsalar (kiyim-kechak va taqinchoqlar) qiz tomonga taqdim etiladi. Odatda, fotiha to‘yiga ketadigan xarajatlar yigit tomonidan qoplanadi. O‘zbekistonning turli joylarida bu marosim turlicha ko‘lamda o‘tkaziladi. Masalan, Samarqand shahrida bu tadbir juda katta miqyosda o‘tkazilib, olib kelingan buyumlar yoyib qo‘yiladi va kim qaysi buyumni sovg‘a qilganligi ham e‘lon qilinadi. Fotiha to‘yi kuni nikoh to‘yining muddati va xarajatlar aniqlanadi. Yigit tomonidan “qalin puli” (Toshkenda “sut haqi deyiladi) beriladi. “Qalin puli” miqdori turli hududlarda turlicha bo‘lib, Xorazmda beriladigan qalin puli eng katta hisoblanadi. Boshqa hududlarda nisbatan kam to‘lanadi yoki qiz tomon olib kelishi lozim bo‘lgan biror buyum (masalan shkaf, jovon yoki boshqa mebelЬ) yigit tomonidan sotib olinishi bilan ham belgilanishi mumkin.

Nikoh to‘yi o‘tadigan kuni rasmiy va shar‘iy nikoh marosimi tashkil etiladi. Shar‘iy nikoh – mulla tomonidan o‘qilib, diniy nuqtai-nazardan shu vaqtdan boshlab qiz va yigit er-xotin hisoblanishini bildiradi. Rasmiy nikoh – shu hududdagi tegishli rasmiy idorada yigit va qizni “er va xotin” deb qayd etish uchun tashkil etiladi. Nikoh qaydnomasini topshirish tantanali ravishda rasmiy idorada yoki nikoh to‘yi marosimi tarkibida o‘tadi.

Nikoh to‘yi xonadonlarning iqtisodiy imkoniyatlari va shu hududda qabul qilingan qoidalarga qarab juda katta yoki nisbatan kichikroq o‘tkazilishi mumkin. Nikoh to‘yiga yigit va qiz tomonidan mehmonlar taklif etiladi. To‘y marosimi tugagandan keyin qiz yigitning uyiga kuzatiladi. Unga qizning onasi va yaqin ayol qarindoshlari hamroh bo‘ladi.

To‘ydan keyingi qismda: **bet ochar (yuz ochdi), kuyov oshi, charlar, quda chaqiriq** o‘tkaziladi.

To‘yning ertasi kuni ertalab “bet ochar” yoki “yuz ochdi” deb nomlanadigan marosim o‘tkaziladi. Bu marosimda kelin boshiga yopilgan katta ro‘mol olib tashlanib, u shu xonadon egalari va qarindoshlariga “salom soladi” (egilib ta‘zim qiladi). Kimga salom berishni kelinning yonida turgan ayol belgilab, she‘riy tarzda e‘lon qilib turadi va salom berilgan qarindoshlar kelinga “ko‘rmana” (o‘zlarining sovg‘asi)ni berib kelinning boshini silaydi, kelin tomonidan o‘z navbatida kichik sovg‘alar beriladi. Toshkent shahridagi to‘ylarda kelin salom bevosita nikox to‘yi kuni, to‘yxonaning o‘zida o‘tkazilishi rasm bo‘lgan.

Shu kuni yigitning o‘rtoqlari biror choyxonaga yig‘ilib “kuyov oshi” tashkil etiladi va yigitning kuyov bo‘lganligining isboti sifatida osh pishirib yeyiladi.

To‘ydan keyin tomonlar kelishib belgilagan muddatda “charlar” (qizning o‘z ota-onasi xonadoniga tashrifi) marosimi o‘tkaziladi. Bunda kelinning qaynonasi boshchiligidagi qarindoshlar kelinni olib quda tomonga borishadi. U yerda katta ziyofat beriladi va har ikki tomonning ayollari bir-birlari bilan tanishadilar.

Erkaklarning tanishuvi “**quda chaqiriq**” nomli marosimlarda amalga oshiriladi. Avval bir tomonga ikkinchi tomon erkaklari chaqirilib, keyin ikkinchi tomonga ham xuddi shunday chaqiriq uyushtirilib, ziyofat beriladi va ikki tomon erkaklari tanishib oladilar.

4- amaliy mashg‘ulot: Cholg‘u ijrochiligi fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (4 soat)

Ishdan maqsad: Tinglovchilarning tavsiyasiga ko‘ra bir nechta turli janrlarda yaratilgan musiqiy asarlar notalari (agar imkoni bo‘lsa audi yoki video variantlari bilan) muhokama qilinadi va kompozitorning xalq kuy va qo‘shiqlaridan foydalanish uslubi o‘rganiladi. Imkoni bo‘lsa, tinglovchilar ichida bitta xalq kuyi yoki qo‘shig‘ini bir necha xil janrda foydalanish bo‘yicha kichik guruhlariga bo‘lingan holda mashg‘ulot o‘tkazish ham mumkin.

Maqsadning qo‘yilishi: Amaliy mashg‘ulotdan ko‘zlangan maqsad tinglovchilar o‘z pedagogik faoliyati davrida o‘z talabalariga xalq kuy va qo‘shiqlaridan samarali foydalanish uslublari va yo‘llarini o‘rgata olish ko‘nikmasini yetkaza bilishini ta‘minlashdan iborat.

Quyidagilar ichidan faqat ijrochilik san‘atigagina taalluqli elementlarni ko‘rsatib bering:

- Askiya
- Raqs
- Doston ijrochiligi
- Cholg‘u ijrochiligi
- Lapar
- Yalla
- Dorbozlik
- Qo‘g‘irchoqbozlik
- Alla
- Maqom ijrochiligi
- Maqom musiqasi
- Lazgi musiqasi
- Tanovar kuyi
- Xalfachilik
- Morbozlik

I. Quyida berilgan nomoddiy madaniy meros sohalariga xos elementlarni aniqlang:

1. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki shakl va an‘analari
2. Ijrochilik san‘ati
3. Urf-odat, marosim va bayramlar
4. Tabiat va koinotga oid bilim va ko‘nikmalar
5. An‘anaviy hunarmandchilik

II. Quyidagi berilgan ro‘yxat va Reyestrda O‘zbekistondan qaysi meroslar kiritilganligini aniqlang:

Reprezentativ ro‘yxat
Zudlik bilan muhofaza qilinishga muhtoj nomoddiy madaniy meros
ro‘yxati
Eng yaxshi tajribalar Reyestri.

V. KEYSLAR

V. KEYSLAR

Quyidagilar ichidan faqat ijrochilik san'atigagina taalluqli elementlarni ko'rsatib bering:

- Askiya
- Raqs
- Doston ijrochiligi
- Cholg'u ijrochiligi
- Lapar
- Yalla
- Dorbozlik
- Qo'g'irchoqbozlik
- Alla
- Maqom ijrochiligi
- Maqom musiqasi
- Lazgi musiqasi
- Tanovar kuyi
- Xalfachilik
- Morbozlik

III. Quyida berilgan nomoddiy madaniy meros sohalariga xos elementlarni aniqlang:

6. O'zlikni namoyon qilishning og'zaki shakl va an'analari
7. Ijrochilik san'ati
8. Urf-odat, marosim va bayramlar
9. Tabiat va koinotga oid bilim va ko'nikmalar
10. An'anaviy hunarmandchilik

IV. Quyidagi berilgan ro'yxat va Reyestrga O'zbekistondan qaysi meroslar kiritilganligini aniqlang:

Reprezentativ ro'yxat

Zudlik bilan muhofaza qilinishga muhtoj nomoddiy madaniy meros ro'yxati

Eng yaxshi tajribalar Reyestri

IV. Quyida ko'rsatilgan hududlarga xos nomoddiy madaniy meros elementlarini va ularning qaysi sohaga hosligini aytib bering

Qoraqalpog'iston

Toshkent shahri

Namangan viloyati

Andijon viloyati
Fargʻona viloyati
Jizzax viloyati
Samarqand viloyati
Navoiy viloyati
Buxoro viloyati
Xorazm viloyati
Qashqadaryo viloyati
Surxondaryo viloyati
Sirdaryo viloyati
Toshkent viloyati

V. Quyidagi musiqa namunasini eshitib, uning qaysi hududga xosligi va qaysi cholgʻuda ijro etilganini aniqlang.

- Yallama yorim
- Lazgi
- Tanovar
- Mavrigi
- Suvora
- Lapar
- Yalla
- CHoʻponcha
- Buxorcha
- Xalfa qoʻshigʻi
- Chipra dalli
- Oʻzgancha
- Qashqarcha
- Yor-yor

VI. GLOSSARIY

VI. GLOSSARIY

Termin	O'zbek tilidagi izohi	Ingliz tilidagi izohi
madaniy meros	moddiy va nomoddiy madaniy meros yig'indisi	the sum of tangible and intangible cultural heritage
moddiy madaniy meros	Moddiy qiymatga ega madaniy meros	Cultural heritage with material value
nomoddiy madaniy meros	Og'zaki tarzda ajdodlardan avlodlarga uzatiladigan meros	Inherited from ancestors to generations orally
Konvensiya	Xalqaro miqyosda kelishuv, bitim turi	International agreement, type of agreement
Operativ yo'riqnoma	Konvensiyani amalga tatbiq etish bo'yicha ko'rsatmalar to'plami	A set of guidelines for the implementation of the Convention
Reprezentativ ro'yxat	Nomoddiy madaniy meros konvensiyasining namoyish etish ko'rsatish maqsadida tuzilgan ro'yxati	List of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage
Eng ilg'or tajribalar reyestri	YUNESKOning nomoddiy madaniy meros muhofazasi borasida erishilgan eng yaxshi tajribalarni qayd etish hujjati	A document recording UNESCO's best practices in the field of intangible cultural heritage protection
hamjamiyat	Bir maqsadni ko'zlagan yoki bir hududda joylashgan holda uyushgan jamiyat	An organized society with a purpose or located in a region
muhofaza	Nomoddiy madaniy merosni asrash, saqlash, muhofaza qilish, targ'ib etish ma'nosida qo'llaniladi	It is used in the sense of preservation, preservation, protection, promotion of intangible cultural heritage
Bosh Assambleya	Nomoddiy madaniy meros borasidagi Konvensiyani boshqaruvchi eng yuqori tashkilot	The highest governing body of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage
Hukumatlararo Qo'mita	Ishtirokchi-davlatlar orasidan 4 yil muddatga saylanadigan boshqaruv qo'mitasi	A Steering Committee elected from among the States Parties for a term of four years

nomoddiy madaniy meros sohalari	Nomoddiy madaniy meros namoyon bo'ladigan sohalari	Areas where intangible cultural heritage is manifested
ijro san'ati	Sahna (davra, maydon va boshqa)da ijro etish uchun mo'ljallangan nomoddiy madaniy meros namunalari	Samples of intangible cultural heritage intended for performance on stage (circle, field, etc.)
urf-odat	Ma'lum bir muhitda tartibga solingan va rioya qilinadigan harakatlar majmui	A set of actions that are regulated and followed in a particular environment
marosim	Yozilmagan qoidalarga rioya qilgan holda o'tkaziladigan tadbir	An event held in accordance with unwritten rules
hunarmandchilik	Inson ehtiyojlari uchun zarur mahsulotlarni an'anaviy bilimlar asosida ishlab chiqarish	Production of products necessary for human needs on the basis of traditional knowledge
kandakorlik	Metall bilan ishlashga yo'naltirilgan hunarmanchilik yo'nalishi	Craft orientation focused on working with metal
besuyakbozlik	Inson tanasining bukiluvchanlik imkoniyatlarini namoyish etish janri	A genre that demonstrates the flexibility of the human body
dostonchilik	Dostonlarni ijro etish	Playing epics
xalfachilik	Xorazm hududida tarqalgan, ayollar tomonidan ijro etiladigan qo'shiq ijrochiligi janri	A genre of singing performed by women, spread in the Khorezm region
suvora	Qadimda otliqlar tomonidan ijro etilgan, hozirda sikl sifatida shakllangan ashula janri	A genre of song performed in ancient times by horsemen, now formed as a cycle

VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

2. Normativ-huquqiy hujjatlar

11. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
12. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralda “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelda "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
18. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabr “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori.

20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 20 dekabrdaqi “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish” to‘g‘risidagi Qarori.

21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 fevraldaqi “Milliy raqs san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori.

22. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 26 maydaqi “Madaniyat va san‘at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta‘sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF–6000-son Farmoni.

SH. Maxsus adabiyotlar

23. O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi ro‘yxati. Hilol nashr MCHJ, Toshkent, 2016 y.

24. Intangible cultural heritage of Uzbekistan (O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi). ICHCAP, IICAS, YUNESKO ishlari bo‘yicha O‘zbekiston Milliy Komissiyasi nashri. Mega Basim, 2017 y. <https://www.unesco-ichcap.org/publications-archive/intangible-cultural-heritage-in-uzbekistanuzbektili/>

25. Nomoddiy madaniy meros va barqaror rivojlanish. YUNESKO nashri

26. Nomoddiy madaniy meros va gender masalasi. YUNESKO nashri

27. What is intangible cultural heritage. Published by UNESCO and ICH

28. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.

Published by UNESCO and ICH

29. O‘.Toshmatov, N.Isakulova. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari (monografiya). Toshkent, 2015 y.

30. Working towards a Convention. Published by UNESCO and ICH

31. Questions & Answers. Published by UNESCO and ICH

32. Identification and inventory of intangible cultural heritage. Published by UNESCO and ICH

33. Domains of intangible cultural heritage. Published by UNESCO and ICH

34. Fact sheyets. Published by UNESCO and ICH

I. Internet saytlar

1. <http://edu.uz>

2. <http://lex.uz>

3. <http://bimm.uz>

4. <http://ziyonet.uz>

5. <http://www.dsmi.uz>

6. <http://music.edu.ru/catalog>

7. <http://artyx.ru/>

8. <https://www.unesco-ichcap.org/publications/>

9. <https://www.ich.uz>